

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

ÚBVA

Diplomová práce

(DKIZ)

Zahrada v islámské kultuře

Vypracoval: Jiří Knotek

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Rudolf Veselý, CSc.

2008

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně s
využitím uvedených pramenů a literatury.“

V Praze, dne 12. května 2008

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Jiří Knotek", written over a horizontal dotted line.

Jiří Knotek

Obsah:

1. Úvod	str.	1
2. Zahrada v Koránu	str.	5
2.1. Popis koránského ráje.....	str.	5
2.1.1. Pojmenování rajských zahrad.....	str.	6
2.1.2. Uspořádání ráje a počet zahrad.....	str.	8
2.1.3. Podmínky pro vstup do ráje.....	str.	9
2.1.4. Obyvatelé ráje.....	str.	10
2.1.5. Konverzace v ráji.....	str.	12
2.1.6. Nábytek, nádoby a oděvy v ráji.....	str.	13
2.1.7. Architektura v ráji.....	str.	14
2.1.8. Flóra v ráji.....	str.	15
2.1.9. Vodstvo v ráji.....	str.	16
2.1.10. Pozemské zahrady.....	str.	17
2.2. Lidové představy o ráji.....	str.	19
2.2.1. Úrovně ráje a rozlišení zahrad.....	str.	19
2.2.2. Personifikace abstraktních věcí.....	str.	20
2.2.3. Hurisky.....	str.	21
2.3. Srovnání se zahradami v bibli.....	str.	22
2.4. Vliv prostředí na představy o ráji a posmrtném životě.....	str.	24
3. Odras zahrad v literatuře	str.	26
3.1. Zahradní poezie.....	str.	26
3.1.1. Arabský poloostrov.....	str.	26
3.1.2. Muslimské Španělsko.....	str.	30
3.1.3. Persie.....	str.	33
3.1.4. Mughalská Indie.....	str.	42
3.2. Súfijská poezie.....	str.	45

3.3. Zahradnické příručky a botanická pojednání.....	str. 49
4. Odras zahrad v umění.....	str. 57
4.1. Zahradní motivy v islámském umění.....	str. 59
4.2. Mozaiky.....	str. 60
4.3. Miniatury.....	str. 61
4.4. Textilie.....	str. 65
4.5. Keramika.....	str. 69
4.6. Ostatní umělecké předměty.....	str. 70
5. Typy zahrad a jejich vývoj.....	str. 72
5.1. Vznik zahrad.....	str. 72
5.2. Persie.....	str. 74
5.3. Arabský poloostrov.....	str. 83
5.4. Turecko.....	str. 87
5.5. Severní Afrika a Egypt.....	str. 90
5.6. Sicílie.....	str. 95
5.7. Španělsko.....	str. 97
5.8. Indie.....	str. 105
6. Voda jako součást zahradní architektury.....	str. 112
6.1. Systém zavlažování a distribuce vody v zahradě.....	str. 112
6.2. Nádrže a bazény.....	str. 114
6.3. Fontány.....	str. 116
6.4. Čádory, čabutry a čini-chány.....	str. 118
6.5. Účel vody v zahradách.....	str. 119
7. Symbolika.....	str. 121
7.1. Symbolika čísel.....	str. 121
7.2. Symbolika v architektonickém plánu.....	str. 123
7.3. Symbolika rostlin.....	str. 126
7.4. Zahrada jako útočiště a místo věčného života.....	str. 128

7.5. Divočina versus ráj.....str. 129

7.6. Voda a její symbolika.....str. 130

7.7. Zahrada jako symbol moci.....str. 131

8. Závěr..... str. 132

Použitá literatura

Resumé

Summary

Obrazová příloha

1. Úvod

Od svých počátků hrály zahrady důležitou roli v kulturním vývoji jednotlivých civilizací a odrážely zvláštní vztah mezi člověkem a přírodou. Protože lze zahrady považovat za určitý projev umění, do kterého se promítalo náboženství a filozofie dané doby, poskytují nám cenné informace o stavu kultury v historickém kontextu.

Zahrady vznikaly po celém území islámského světa, od Španělska, severní Afriky a Arabského poloostrova až po Persii a indický subkontinent. Každá oblast přispěla vlastním kulturním odkazem a tradicí k rozvoji zahradního umění, a proto existovalo značné množství různých typů zahrad. Spojovalo je však jedno ústřední téma – islám, které mělo zásadní vliv na jejich podobu a účel.

V tomto smyslu se o zahradách, které byly vytvořeny během panování muslimských dynastií a které se vyznačují charakteristickými prvky, hovoří jako o „islámských zahradách“. Jedním z cílů předkládané práce je posoudit oprávněnost používání tohoto termínu, který se běžně v literatuře vyskytuje. V základním plánu si však práce klade za cíl seznámit čtenáře s významnou kapitolou v kultuře islámské civilizace – se zahradami a jejich odrazem v umění a literatuře.

Odborný zájem o zkoumání takzvaných islámských zahrad je spojován s objevováním kultury Orientu v 17. století. Počínaje 19. stoletím se již fascinace islámskou kulturou stala novou módou a její vliv přetrval až do počátku století dvacátého. Studium „islámských zahrad“ se ubíralo dvěma hlavními směry – zkoumáním starobylých paláců a zahrad známých z archeologických vykopávek a studiem pozdějších zahrad v Persii a mughalské Indii. Zmínky o perských a mughalských zahradách se začaly objevovat v různých zahradnických encyklopediích, jako například *Encyclopedia of*

Gardening (1824) od Johna Claudiuse Loudona. Informace však byly založeny především na zprávách soudobých cestovatelů. První pragmatické studie, které vznikly počátkem 20. století, příliš nezaujaly. Constance Mary Villiers-Stuart byla první, kdo napsal knihu o mughalských zahradách – *Gardens of Great Mughals* (1913), avšak jejich exotická atmosféra a botanické druhy ji zajímaly více než prostorové uspořádání a architektonický plán. Později přesunula svůj zájem na španělské zahrady, z čehož vznikla kniha *Spanish Gardens, Their History, Types and Features* (1929). Zahradami indického subkontinentu se zabývala také baronka M. L. Gothein, jejíž kniha *Die Indischen Gärten* (1923) byla mnohem solidnější prací, v níž byla indická zahrada poprvé chápána jako konstrukční celek v rámci určitého kontextu a jako produkt indo-muslimské kultury. Baronka Gothein je mimo jiné autorkou knihy *Geschichte der Gartenkunst* (1914), ve které se zabývá dějinami zahrad a jejich uměním. Tyto práce se staly odrazovým můstkem pro další zkoumání islámské hortikultury.

Uznání za vynikající práci si zaslouží druhá generace britských badatelů, kteří podnikli důkladný, systematický výzkum a katalogizovali zahrady, které se dochovaly do dnešních dnů. Mezi ně patří především Sylvia Crowe, Sheila Haywood, J. Lehrman, E. B. Moynihan, D. N. Wilber a další. Důležitou událostí na poli zkoumání islámské hortikultury byla konference o islámské zahradě v Dumbarton Oaks v roce 1974, kterou organizovali E. B. MacDougall a R. Ettinghausen. Výsledkem byl vznik odborné publikace *The Islamic Garden* (1976), která se zabývá vývojem zahrad ve Španělsku, Persii a Mughalské Indii, jakož i odrazem zahrad v literatuře. Autory základních obecných prací jsou na prvním místě J. Lehrman s knihou *Earthly Paradise, Garden and Courtyard in Islam* (1980) a J. Brookes, který napsal *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic Gardens* (1987). Vědecktější a konkrétněji zaměřené práce vytvořili Donald N.

Wilber – *Persian Gardens and Garden Pavilions* (1979), Sheila Crowe – *The Gardens of Mughal India* (1972) a E. B. Moynihan – *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India* (1979). Poslední jmenovaná se zaměřila na archeologický průzkum Báburovy Bághi-Nilifer poblíž Dholpuru a přispěla tak svými pracemi k ne příliš rozšířené zahradní archeologii. Z pozice geografa významně přispěl J. Wescoat se svou prací *The Islamic Garden: Issues for Landscape Research* (1986). Na zkoumání všech aspektů „islámských zahrad“ ve Španělsku má největší zásluhu James Dickie, kterému sekunduje D. Fairchild Ruggles s knihou *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain* (2000). Islámskou architekturou, urbanismem a zahradami v kulturním kontextu se zabývá Islamic Environmental Design Research Centre v Itálii vedené Attiliem Petrucciolim, z jehož činnosti vzešla řada zásadních článků o islámské hortikultuře. V českém prostředí se problematice „islámských zahrad“ věnovala Adéla Kříkavová, která publikováním v nejrůznějších časopisech zpřístupnila své poznatky široké veřejnosti.

Hlavními zdroji, ze kterých dnes můžeme čerpat informace o zahradách v islámské kultuře, jsou Korán, poezie, botanická pojednání a zemědělské příručky, zprávy vyslanců, cestovatelů, kronikářů či paměti muslimských vládců, knižní miniatury, koberce a samozřejmě dochované zahrady na islámském území. V následujících kapitolách podrobím většinu těchto zdrojů zkoumání a budu se snažit, aby měl čtenář v závěru co možná nejživější představu o kráse a velkoleposti zahrad vytvořených na území ovládaných muslimskými dynastiemi. K tomu snad také pomůže bohatá obrazová příloha, bez které by tato práce byla jen polovičatým dílem.

Záměrem stěžejní kapitoly s názvem *Zahrada v Koránu* je vylíčit obraz ráje přesně podle posvátného písma muslimů. Důvodem je především ta skutečnost, že koránská rajska symbolika byla a je

běžně používána jako jeden z charakteristických rysů „islámských zahrad“. Do jaké míry měl obraz ráje vliv na uspořádání pozemských zahrad, vyloučí se v závěru práce.

V kapitole, která se nazývá *Odras zahrad v literatuře*, bude kladen důraz zvláště na přiblížení žánru zahradní poezie, který se pěstoval ve všech částech islámského světa. Pozornost bude věnována i súfijským básním, které pro symbolické vyjádření boží krásy hledají inspiraci v zahradách. Protože by zahrady těžko vznikaly bez odborných znalostí svých tvůrců, byly sepsány různé zahradnické příručky a botanická pojednání, kterým bude také věnován prostor.

Kapitola *Odras zahrad v umění* má za cíl ukázat, jakým způsobem bylo islámské umění ovlivňováno symbolikou rajských zahrad a jestli je možné považovat je za relevantní zdroj ke zkoumání vývoje zahrad.

Typy zahrad a jejich vývoj je název nejdelší kapitoly, ve které bude nastíněn vznik nejstarších zahrad a jejich možný vliv na pozdější vývoj zahradnictví v islámském světě. Zmíněna budou všechna významná civilizační centra a v rámci jejich historického vývoje budou popsány jednotlivé příklady zahrad a zahradní architektury.

Nedílnou součástí všech zahrad v islámské kultuře byla voda, a tak i jí bude patřit místo v této práci. Kapitola *Voda jako součást zahradní architektury* se bude zabývat jednak technickými záležitostmi zahrad, a jednak zahradní architekturou, která využívá vodního elementu.

Závěrečnou část předkládané práce představuje kapitola s názvem *Symbolika*, kterou je „islámská zahrada“ prosycena. Tato kapitola se pokusí ukázat, jak lze zahradu chápat v náboženském i světském kontextu a jak byla symbolika využívána při samotném projektování zahrady.

2. Zahrada v Koránu

Svaté písmo muslimů Korán můžeme považovat za základní zdroj pro zkoumání zahrad v islámské kultuře. Je to sbírka textů, které přednášel prorok Muhammad v Mekce a Medíně počátkem 7. století, a které mu byly zjeveny Alláhem prostřednictvím archanděla Gabriela. Podle ortodoxie je Korán nestvořené slovo boží, které existuje od věčnosti. Zjevené pasáže se zpočátku tradovaly převážně ústně a k jejich konečné písemné fixaci došlo až dlouho po Muhammadově smrti. Z toho důvodu se někdy objevovaly pochyby o jeho autentičnosti, správnosti a úplnosti. Moderní věda však nepochybuje o tom, že kanonické znění věrně reprodukuje výroky, které Muhammad přednášel.

2.1. Popis koránského ráje

Předmětem této kapitoly budou eschatologické prvky obsažené v Koránu, a to především popis ráje, který je v tomto smyslu považován za synonymum k slovu zahrada. Toto téma se objevuje již ke konci prvního mekkánského období, kdy bylo detailně rozpracováno, a v medínské době již nic podstatného přidáno nebylo. Nicméně Muhammad se k tomuto tématu rád vracel i později.

Koránské představy o rajských slastech byly v minulosti často předmětem útoků ze strany křesťanské ortodoxie pro jejich domnělý materialismus a smyslnost. Nelze pochybovat o tom, že se Muhammad snažil vylíčit ráj co možná nejpřitažlivěji, aby zaujal své posluchače.¹ Obyvatelé pouště museli tento popis považovat za absolutní dokonalost, která ostře kontrastovala s drsnou realitou pouště, ve které žili.

¹ Hrbek: *Korán*, s. 90-91.

Otázkou také zůstává, jak se na popis ráje díváme – jestli z ryze ortodoxního islámského hlediska a nebo z pozice, jakou v historii zastávala například *mu^ctazila*. Ta se dívá na boha a jeho činy metaforicky, avšak na smyslové požitky v ráji se dívá literárně, nicméně bez hyperboly a tradičních zázraků. Hurisky jsou podle ní krásné ženy a ovoce v ráji je podobné pozemskému ovoci. Kromě toho odmítá vidění boha a zároveň nepřijímá myšlenku současné existence ráje, který podle ní bude stvořen až po vzkříšení. Naopak podle *aš^caríji* se vše, co bylo v Koránu řečeno, musí brát „*bilá kajfá*“ – to znamená neptat se, jak je to možné.²

2.1.1. Pojmenování rajských zahrad

Pro označení ráje se v Koránu nejčastěji používá slovo *džanna*³, které v arabštině znamená doslova „zahrada“. Proto můžeme nalézt verše, kde je *džanna* dávána do souvislosti jak s rajsou zahradou, tak i s běžnou pozemskou zahradou (6:141). Velmi často se toto slovo objevuje v kombinaci s jinými výrazy: *džannát ^cadn*⁴ – zahrady Edenu (16:31), *džannát na^cím* – zahrady slasti (68:34), *džannát al-firdaws*⁵ – rajske zahrady (18:107),

² *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „djanna“.

³ Ve Starém zákoně se pro slovo „zahrada“ používá hebrejský výraz *gan*: „A bůh vysadil zahradu v Edenu.“ (Genesis 2:8).

⁴ *^cadn* je biblické jméno Eden. Podle arabských filologů vychází z kořene ^c-d-n s významem „být pevně založený, mít dlouhé trvání“. Kinberg, Leah: *Encyclopaedia of the Qur'ān*, heslo „paradise“.

⁵ Slovo *firdaws* se v Koránu objevuje pouze na dvou místech, jednou ve spojení *džannát al-firdaws* (18:107) a podruhé samostatně jako *al-firdaws* (23:11). Toto slovo má svůj původ v perském výrazu *pairidaeza* (ohrazený pozemek, park), přičemž *pairi* znamená okolo a *daeza* je zeď. Od Peršanů převzali tento výraz Řekové v nám lépe známé formě jako *paradeisos*, a použili ho pak v Septuagintě (3. – 1. st. př. n. l.) pro zahradu Edenu. Do arabštiny přešlo toto slovo ve své zkomolené podobě jako *firdaws*.

*džannát al-ma'wá*⁶ – zahrady útulku (53:15), *džannat al-chuld* – zahrada věčnosti (25:15).

Kromě toho jsou v Koránu další výrazy či slovní spojení, kde slovo *džanna* nefiguruje, ale stále je zachován tentýž význam: *dár as-salám* – příbytek míru (6:127), *dár al-muqáma* – příbytek trvalý (35:35), *dár al-muttaqín* – příbytek bohabojných (16:30), *dár al-qarár* – příbytek stálý (40:39), *dár al-áchira* – onen svět (40:39), *maqám amín* – místo bezpečné (44:51), *maq^cad as-sidq* – příbytek pravdy (54:55), *hadá'iq*⁷ – zahrady (78:32). Komentátoři řadí k těmto výrazům ještě další, které podle nich označují rajskou zahradu: *al-husná* – překrásná odměna (4:95) a *illjún*⁸ – Illjún (83:18-19).

Vzhledem k takové škále různých názvů a označení pro ráj či rajské zahrady se nelze divit, že mnoho komentátorů se snažilo mezi nimi rozlišovat. Některé zahrady byly upřednostňovány před jinými, byla jim dáována větší prestiž. To sebou neslo diskriminaci některých budoucích obyvatelů ráje, kteří by podle svých zásluh měli vstoupit do jim příslušných zahrad. Tradičně na nejvyšší úroveň byly stavěny buď *džannát ^cadn* nebo *džannát al-firdaws*.

⁶ Tato zahrada byla pokládána za konkrétní zahradu nazvanou al-Ma'wá, která údajně ležela poblíž Mekky. Avšak Muhammad uváděl v Koránu vlastní jména velice poskrovnu, zvláště pak zeměpisná. Hrbek: *Korán*, s. 656.

⁷ I tento výraz je použit jak v souvislosti s rajskou zahradou (78:32), tak i se zahradou pozemskou (80:30).

⁸ „Však pozor! Vždyť věru kniha zbožných je v 'Illjún! Víš ty vůbec, co je to 'Illjún? Kniha označovaná, na vlastní oči ji spatří ten, kdo k Pánu bude přiblížen.“ (83:18-21). Mnozí badatelé odvozují 'Illjún z hebrejského *élijon* - nejvyšší Bůh. Někteří zde vidí dokonce zkomoleninu z *euangelion* - evangelium. Ovšem ani jeden výklad se nehodí do kontextu a Muhammad si nejspíše slovo sám vymyslel, aby zapůsobil jeho tajemností a nesrozumitelností na posluchače. Hrbek: *Korán*, s. 658.

2.1.2. Uspořádání ráje a počet zahrad

V Koránu je mnoho veršů, které popisují vybavení ráje, jeho obyvatele, rostlinstvo, ale jen málo veršů nám může dát hrubou představu o jeho obecném uspořádání a geometrickém plánu.

Rajská zahrada bude značně rozsáhlá: „A když tam pohlédneš, uzříš slasti rozličné a panství rozlehlé.“ (76:20) a „její šířka se rovná nebesům a zemi“ (3:133, 57:21). Do ráje se bude vstupovat branami, o jejichž počtu se nehovoří, a které budou hlídány: „A budou pobídnuti ti, kdož byli bohabojní vůči Pánu svému, do ráje po skupinách, a až tam přijdou, otevřou se brány jeho a jeho strážci pronesou: 'Mír s vámi! Byli jste dobří, vejděte tedy a buďte v něm nesmrtelní!'“ (39:73). Z toho se dá usuzovat, že kde jsou brány, tam musí být i zeď, takže celý ráj by měl být obehnán zdí či hradbou.

Stále je však těžké si představit, jaký geometrický plán bude ráj mít – zda to bude kruh, čtverec⁹ či zcela jiný nepravidelný útvar. Otázkou také zůstává počet zahrad v ráji. Mohla by to být například pouze jedna rozlehlá zahrada: „Pospíchejte k milosti od Pána svého a k zahradě, jejíž šířka se rovná nebesům a zemi a jež připravena je pro bohabojné.“ (3:133). Nebo také dvě zahrady: „A kdo se postavení Pána svého obával, ten dvě zahrady dostane.“ (55:46). A dokonce i čtyři zahrady: „A kromě těch dvou tam budou dvě zahrady jiné.“ (55:62).¹⁰ Nejčastěji se však o zahradách v ráji mluví v množném čísle: „Bůh pro ně přichystal zahrady, pod nimiž řeky tekou, v nich budou nesmrtelní, a to je úspěch nesmírný.“

⁹ Čtvercová dispozice je základem pro takzvané islámské zahrady, jejichž vzorem je koránský ráj. Zahradní architekti mohli vycházet z domněnky, že v ráji budou čtyři zahrady (55:46 a 55:62), a proto dělili plochu na čtyři pravoúhlé části.

¹⁰ Pokud jde o verše 55:46-61, tak není jisté, jestli měl Muhammad skutečně představu dvou zahrad, v nichž je vše dvakrát, či zda duálu není použito jen kvůli rýmu. Verše 55:62-78 pak tvoří paralelní text k předchozímu popisu, takže jde o dvě varianty jednoho textu, které jsou spojeny slovy „a kromě těch dvou“. Komentátoři si to vykládali tak, že budou čtyři rajské zahrady. Hrbek: *Korán*, s. 643.

(9:89). S počtem zahrad také přímo souvisí jejich pojmenování (viz 2.1.1. Pojmenování rajských zahrad).

Ještě nám zbývá zamyslet se nad tím, jak bude ráj vymezen vertikálně; to znamená, co bude pod ním a co nad ním. V této souvislosti nám pomůže pasáž z Koránu, která nepřímo naznačuje, kde se bude nacházet peklo: „Těm dostane se přidělu známého ovoce v hojnosti a místa čestného, v zahradách rajských slastí ležet budou proti sobě na lůžkách. A přiblíží se k sobě navzájem a bude se vyptávat jeden druhého, a řekne jeden z nich: 'Měl jsem přítele dobrého, jenž říkával: 'Patříš také mezi ty, kdo za pravdivé prohlašují varování, že až zemřeme a staneme se prachem a kostmi, před soud budeme postaveni?' A řekne: 'Nechcete se tam vzhůru podívat?' A sám vzhůru pohlédne a spatří přítele svého uprostřed pekla stát, i zavolá naň.“ (37:41-56). Z toho se dá usuzovat, že ráj se bude nacházet pod peklem. Rozdělovat od sebe je bude *hidžáb* (závoj): „A mezi nimi bude přepážka.“ (7:46).

2.1.3. Podmínky pro vstup do ráje

Rajské zahrady nejsou určeny pro každého. Vstoupit do nich mohou pouze ti, kdo „v modlitbách jsou vytrvalí, kdo stanovili podíl z jmění svého pro žebráka i nešťastníka nemajetného a kdo den soudný za pravdivý uznávají a trestu Pána svého se obávají a kdo svá pohlaví chrání jen pro manželky své či otrokyně, a kdo svěřené opatrují a úmluvy své pevně dodržují a kdo při svědectví svých v pravdě stojí“ (70:23-33), ti, kdož „uvěřili a zbožné skutky konali“ (18:107), ti, kdož „vystěhovali se a byli z domovů svých vyhnáni a na cestě Mé strádali a bojovali a byli přítom zabiti“ (3:195) a ti, kdož „vytrvalí jsou ve své touze spatřit tvář Pána svého“ (13:22). „Taková v zahradách rajských se s poctami setkají!“ (70:35).

2.1.4. Obyvatelé ráje

Korán se přímo zmiňuje o určitých skupinách osob, které budou obývat rajske zahrady. První skupinu tvoří *asháb al-jamín* (56:27) či *asháb al-majmana* (56:8) – lidé pravice. Další jsou *as-sábiqún* (9:100) – předchůdci. Podle komentátorů jsou to ti, kteří žili před příchodem Muhammada a ti, kteří přispěli islámu v první fázi. Podle názoru jiných jsou to ti, kteří žili během Muhammadova života. K další početné skupině se řadí *muqarrabún* – přiblížení. Patří mezi ně také Ježíš, o kterém se mluví ve verši 3:45 a nejspíše i andělé, které zmiňuje verš 4:172. Ve verších 56:10-26 jsou *muqarrabún* zase ztotožňováni s *as-sábiqún*. Jiné, na mnoha místech v Koránu zmiňované skupiny, kterým se dostane blaženosti v ráji, jsou *al-muttaqún* (78:31) – bohabojní, *asháb al-džanna* (2:82) – obyvatelé ráje a *abrár* (76:5) – zbožní.¹¹

O blaho a pohodlí těchto uváděných skupin se budou v zahradách starat „dívky sklopených zraků, jichž předtím ani muž, ani džin se nedotkl, jež rubínům se budou podobat“ (55:56,58), „dívky rozkošné a překrásné, velkých černých očí, ve stanech střežené“ (55:70,71), „s plnými nadry, věkem s nimi stejné“ (78:33). Tyto krásky měly navíc pro muslimy jednu obrovskou přednost: „Dívky ty jsme zvláštním stvořením stvořili a pannami jsme je učinili.“ (56:35,36).¹² V české literatuře se pro ně používá označení hurisky, což je odvozeno z arabského slova *húrjja* (pl. *húr*).¹³ Ne ve všech verších se však Korán uchyluje k takovému označení. Pouze verše 44:54, 52:20, 55:72 a 56:22 hovoří o rajských pannách *húr* (vždy pouze v plurálu). V ostatních verších jsou nazývány jako

¹¹ Kinberg, Leah: *Encyclopaedia of the Qur'án*, heslo „paradise“.

¹² Podle tradice jsou hurisky „staré báby s kalným pohledem“, které se díky své zbožnosti přeměnily do věčně panenských krás. Schimmel, A.: *The Celestial Garden in Islam*, s.13-22.

¹³ *Húr* je plurál od adjektiva *'ahwar* (fem. *hawrá'*). Slovo *hawrá'* označuje „velké oko gazely, jehož bělmo kontrastuje s temnou barvou zornice“ a zároveň se používá pro „ženu s velkýma černýma očima, které jsou v kontrastu s bělostí pokožky“. *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „húr“.

qásirát at-tarf – dívky se zraky sklopenými (38:52, 37:48, 55:56). Učení islámu bylo často napadáno ze strany jinověrců právě za tyto lascivní obrazy. Jenže Korán nepřipouští nevázané užívání si obyvatelů rajsých zahrad s překrásnými pannami, neboť i zde se pevně udržuje manželský statut: „A oženíme je s dívkami velkých černých očí“ (44:54 a 52:20). Z toho vyplývá, že pokud se obyvatelé ráje budou i nadále řídit islámským právem, tak pouze svobodní muži (či ženatí s maximálně třemi manželkami) se budou moci více sblížit s rajsými pannami. Za připomínku také stojí, že súry, ve kterých se mluví o huriskách, spadají do mekkánského období, kdy byl kladen důraz na zaujetí a podnícení fantazie posluchačů. V medínských súrách se již hovoří výhradně o „čistých manželkách“ (2:25, 3:15, 4:57).¹⁴

Kromě láskyplných dívek velkých černých očí se budou o obyvatele ráje starat „chlapci mládí věčného, při pohledu na ně bys myslil, že jsou to perly rozsypané.“ (76:19). Jazyk Koránu pro ně používá slova *wildán*, plurál od *walíd* (76:19, 56:17) a *ghilmán*, plurál od *ghulám* (52:24). Vedle lidských bytostí budou v rajsých zahradách přítomni také andělé a snad i samotný bůh: „A spatříš anděly stojící v kruhu kol trůnu Božího a pějící slávu Pána svého.“ (39:75).

Ve verších 56:36-38 stojí: „a pannami jsme je učinili láskyplnými, věku stejného s lidmi po pravici“. Podle komentátorů bude všem lidem v ráji 33 let.¹⁵ Pokud bychom mezi tyto lidi počítali i rajske dívky a chlapce mládí věčného, tak by se s takovou domněnkou dalo jen stěží souhlasit. Avšak vzhledem k tomu, že tyto dívky do ráje nejspíš nevkročili tak jako ostatní, nýbrž byly stvořeny boží tvořitelkou mocí, nemusely by se mezi běžné smrtelníky počítat. O chlapcích bude pravděpodobně platit totéž, třebaže

¹⁴ Hrbek: *Korán*, s. 731.

¹⁵ Hrbek: *Korán*, s. 650.

v žádném verši o jejich stvoření není zmínka. V jejich prospěch mluví, že budou „mládí věčného“ (56:17).

2.1.5. Konverzace v ráji

Rajské zahrady budou pro své obyvatele místem klidu, odpočinku a blaženosti, kde „neuslyší plané tlachání ani k hříchu svádění, nýbrž jen slova: 'Mír, mír s vámi!' (*saláman saláman*)“ (56:25-26, 19:62). Z tohoto verše by se dalo usuzovat, že blažení v ráji mezi sebou nebudou hovořit, ale pouze se vzájemně zdravit.

Jiné pasáže v Koránu nás však přesvědčují o opaku: „Budou říkat: 'Chvála bohu, jenž od nás zármutek vzdálil! Pán náš věru je odpouštějící a za vděčnost uznalý On je ten, který nás z milosti své ubytoval v příbytku trvalém, v němž nedotkne se nás námaha žádná a nedotkne se nás v něm ani únava.“ (35:34-35) a „budou se jeden k druhému obracet a vyptávat řkouce: 'Byli jsme kdysi o rodiny své plni neklidu úzkostného, však Bůh nám milost uštědřil a ochránil nás před trestem vichru ohnivého“ (52:25-27).

Zajímavé je, že obyvatelé ráje se nebudou bavit pouze mezi sebou, ale povedou hovory také s hříšníky z pekla: „A zavolají obyvatelé ráje na obyvatele ohně: 'My shledali jsme, že to, co Pánem naším bylo slíbeno, je pravda. Zdaž i vy jste shledali slib Pána svého spravedlivým?' A odpovědí: 'Ano!'“ (7:44). Na jiném místě se věřící v rajské zahradě ptají hříšníků v pekle: „Co přivedlo vás do Saqaru?“ I odvěť: „Nebyli jsme mezi modlitbu konajícími ani mezi nuzné krmícími, ale tlachali jsme mezi tlachajícími.“ (74:42-45).

2.1.6. Nábytek, nádoby a oděvy v ráji

K pohodlí v ráji budou blaženým sloužit různá lehátka (*surur*, sg. *sarír*) a pohovky (*ará'ik*, sg. *aríka*): „Na lehátkách, jež zlatem vypleteny jsou, jeden proti druhému odpočívát budou.“ (56:15-16) a „na pohovkách ležíce se budou rozhlížet“ (83:23).

Zem bude pokryta drahými koberci (*furuš*; *abqarí*; *zarábî*): „Tam blažení na poduškách zelených a kobercích překrásných budou spočívát.“ (55:76) a na nich budou úhledně srovnány podušky a polštáře (*rafráf*; *namáriq*, sg. *numruq*): „A v ní podušky jsou v řadách vyrovnané.“ (88:15).

Obyvatelé ráje budou oděni do nádherných rób z drahých látek a zdobit je budou zlaté a stříbrné náramky (*asáwir*, sg. *iswár*) a perly (*lu'lu'*): „Oděni budou do šatů z atlasu zeleného a z brokátu a ozdobeni budou náramky stříbrnými.“ (76:21) a „v zahradách Edenu, do nichž vstoupí, budou ozdobeni náramky zlatými a perlami a jejich oděvy tam budou hedvábné“ (35:33).

„Mezi nimi budou obcházet chlapci mládí věčného s čísemi (*akwáb*, sg. *kúb*), konvicemi (*abáriq*, sg. *ibríq*) a poháry (*ka's*) nápoje čirého, z něhož je hlava nerozbolí ani jím vyčerpání nebudou.“ (56:17-19). Tyto nádoby budou zhotoveny ze vzácných kovů a materiálů: „A budou mezi nimi kolovat zlaté nádoby i poháry.“ (43:71) a „nádoby stříbrné a poháry křišťálové“ (76:15).¹⁶

Důležité je také zmínit, co budou bohabojní v rajských zahradách z nádherných pohárů pít: „Napájení budou vínem silným (*rahíq*), zapečetěným z pižma (*misk*) pečeti, s vodou Tasnímu smíseným, pramene, z něhož pijí jen přiblížení.“ (83:25-28), „napájení budou z číši, v nichž zázvor (*zandžabíl*) je přimíchán,

¹⁶ Mnoho slov, která se týkají vybavení ráje, jsou cizího, nearabského původu. Například poháry (*akwáb*, sg. *kúb*) pocházejí z řeckého slova *cupa*, které se přes aramejštinu dostalo do arabštiny; podušky (*namáriq*) pochází ze střední perštiny a drahé koberce (*zarábî*) mají svůj původ buď přímo v perštině (slovo obsahuje kořen *zar* – zlato), nebo se do arabštiny dostaly přes etiopštinu, kde však byly rovněž výpůjčkou z perštiny. Hrbek: *Korán*, s. 635.

z pramene rajskeho, jenž Salsabíl je nazýván“ (76:17-18) a „popíjet z poháru budou, v němž kafr (*káfír*) je přimísen, z pramene, z něhož služebníci Boží pijí jen, a v hojnosti tryskajícím ven“ (76:5-6). Kromě nápojů jim budou nabízeny mísy „s ovocem, které si volně vyberou, a s masem ptačím podle přání svých“ (56:20-21).

2.1.7. Architektura v ráji

Stejně jako na zemi budou mít obyvatelé ráje domy, ve kterých budou věčně žít, neboť bůh „jim přislíbil příbytky rozkošné v zahradách Edenu“ (9:72). Ty jsou označovány arabským výrazem *masákin* (sg. *maskan*), což může být jakékoliv místo k bydlení. Dá se předpokládat, že tyto příbytky budou velmi krásné a honosné, mohly by to být dokonce i zámky (*qusúr*, sg. *qasr*): „Požehnán budiž ten, jenž kdyby chtěl, daroval by ti lepší než vše to – zahrady, pod nimiž řeky tekou, a mohl by ti i zámky postavit.“ (25:10). V těchto domech či zámcích se budou samozřejmě nacházet pokoje (*ghuraf*, *ghurufát*, sg. *ghurfá*), aby měli blažení soukromí: „A takoví budou mít odměnu dvojnásobnou za to, co učinili, a v komnatách rajských v bezpečí budou dlít.“ (34:37). Na základě jednoho verše se dá usuzovat, že budovy budou vícepatrové: „Však ti, kdož vůči Pánu svému jsou bohabojní, ti obývat budou komnaty, nad nimiž komnaty jiné jsou vystavěny a pod nimiž řeky tekou, to je slib Boží a Bůh nikdy slib svůj neporuší.“ (39:20).¹⁷

Dále budou v rajských zahradách rozmístěny stany (*chijám*, sg. *chajma*): „Tam dívky budou rozkošné a překrásné, velkých černých očí, ve stanech střezené.“ (55:70,72).

¹⁷ Komnaty nad komnatami jsou některými komentátory považovány za různé stupně ráje. Pokud by tomu tak opravdu bylo, nehodilo by se zde sloveso „vystavět“ (*baná*), z jehož kořene je odvozeno například slovo *binája* (budova), ale spíše nějaké sloveso vyjadřující boží tvořitelství čin.

Někde v ráji se také bude nacházet boží trůn (*ʿarš*): „A spatříš anděly stojící v kruhu kol trůnu Božího a pějící slávu Pána svého.“ (39:75). Otázkou je, zda bude stát na volném prostranství a nebo bude umístěn v zámku či paláci. Druhá možnost mi přijde pravděpodobnější, neboť i na zemi je běžnou praxí, že trůn zaujímá místo v palácové síni.

2.1.8. Flóra v ráji

Potravu a příjemný stín v rajských zahradách budou jejím obyvatelům poskytovat četné stromy různých druhů: „Ti budou mezi lotosovými stromy bezostnými a mimózami¹⁸ plody ověšenými.“ (56:28-29) a „ovoce, palmy a jablka granátová tam budou zrát“ (55:68). Takzvaný „verš světla“ naznačuje, že by se v ráji mohl nacházet i olivovník: „Světlo Jeho podobá se výklenku, v němž hoří lampa, a lampa je v nádobě skleněné. A nádoba skleněná se podobá hvězdě zářící; a je zapalována ze stromu požehnaného, stromu olivového, jenž není ani východní, ani západní.“¹⁹ (24:35). Větve stromů budou obsypané plody (*qutúf*, sg. *qitf*), které budou na dosah ruky: „A blízko nad nimi budou stromů stíny a nízko budou se sklánět plody visící.“ (76:14). Pro bohabojné je přichystáno i další příjemné překvapení, a to „sady révy vinné“ (78:32).

V ráji také poroste strom nesmrtelnosti (*šadžarat al-chuld*), jediný svého druhu, z jehož plodů pojedli Adam i jeho žena, a proto byli vyhnáni na zem (20:120, 7:19, 2:35). Boží nařízení, které zakazuje jíst ze stromu nesmrtelnosti, však v případě nových obyvatel ráje ztrácí smysl, neboť „odměnou těchto bude odpuštění od Pána jejich a zahrady, pod nimiž řeky tekou a v nichž budou nesmrtelní“ (3:136).

¹⁸ Pro tento druh stromu je v Koránu použito slovo *talh*, které také znamená akácii.

¹⁹ Slova „ani východní, ani západní“ by snad mohla znamenat „nepozemský, nebeský“. Hrbek: Korán, s. 763.

Kvetoucí a plody nesoucí stromy potěší každého, kdo si pod ně přijde odpočinout, svou příjemnou vůní: „Tedy mu odpočinek, vůně libá i zahrada slastí náleží.“ (56:89). Pro všechny rostliny budou v ráji ideální klimatické podmínky: „A nespátří tam ani slunce žár, ani mráz spalující.“ (76:13). Je s podivem, že v celém Koránu se nenalézá jediná zmínka o květinách, které by v zahradách ráje rostly.

2.1.9. Vodstvo v ráji

Jedna z věcí, po které obyvatelé pouštních oblastí toužili, byla hojnost vody. Korán slibuje splnění tohoto přání v posmrtném životě: „Těm, kdož uvěřili a zbožné skutky konali, těm dáme vstoupit do zahrad, pod nimiž řeky tekou, v nichž nesmrtelní budou navěky, podle pravdivého slibu Božího.“ (4:122) a „mezi zahradami a u pramenů budou přebývat“ (15:45). Zmínka o „zahradách, pod nimiž řeky tekou“ se v Koránu objevuje více než třicetkrát. Tyto řeky (*anhár*, sg. *nahr*) pak Korán popisuje následovně: „V ní řeky jsou s vodou, jež nezahnívá, a řeky mléka, jehož chuť je neměnná, a řeky vína, jež rozkoší je pijícím, a řeky medu očištěného.“ (47:15).

Zůstává tedy otázkou, kde se budou řeky nacházet – zda pod povrchem nebo na povrchu. Výraz „zahrady, pod nimiž řeky tekou“ můžeme chápat trojím způsobem. Za prvé, že řeky jsou jakési podzemní kanály²⁰, které vyvěrají na určitých místech na povrch, aby z nich mohli obyvatelé ráje pít. Za druhé, že rajske zahrady se rozkládají na vyvýšené rovině: „A v ten den budou tváře jejich blažené, úsilím svým potěšené, v zahradě vyvýšené (*džanna ʿálija*).“ (88:8-10) a řeky leží pod ní. A za třetí, že řeky tečou kupříkladu na

²⁰ Myšlenka vody tekoucí pod zahradami má pravděpodobně souvislost s tvrdými pouštními podmínkami, kdy často jedním ze zdrojů vody během celého roku byly podzemní zavlažovací systémy, takzvané *qanáty*, které zabraňovaly odpařování. V samotných zahradách pak byla voda mnohdy vedena pod chodníčky a vyvolávala v návštěvníkovi pocit, že je skutečně v zahradě, pod níž řeky tekou.

spodní hranici zahrady či na jejím okraji.²¹ Osobně se přikláním k názoru, že řeky budou téci na povrchu, protože vést je pod zemí má smysl jen tehdy, když by docházelo k silnému odpařování, což v ráji nehrozí. Navíc se zdá, že obyvatelé ráje budou řekami obklopeni: „A bohabojní věru budou mezi zahradami a řekami.“ (54:54). V takovém případě by nejlépe vychutnali atmosféru, kterou s sebou přináší proudící řeka.

Někteří komentátoři odvozují z verše 47:15, že v rajských zahradách budou čtyři řeky – s vodou, mlékem, vínem a medem.²² Vzhledem k tomu, že ani nelze s jistotou určit počet rajských zahrad, o to těžší je pak odhadnout počet řek. Vše, co o nich můžeme s určitostí tvrdit je, že jsou minimálně čtyři - s vodou, mlékem, vínem a medem.

Kromě řek budou v zahradách i prameny (*‘ujún*, sg. *‘ajn*): „A v obou z nich dva prameny potekou.“ (55:50) a „v nich obou prameny dva budou tryskat“ (55:66). Korán dokonce zmiňuje názvy těchto pramenů, neboť blažení budou napájeni „z pramene rajského, jež Salsabíl je nazýván“ (76:18) a „vínem silným, zapečetěným z pižma pečeti s vodou Tasnímu smíseným, pramene, z něhož pijí jen přiblížení“ (83:25-28).

2.1.10. Pozemské zahrady

Vedle rajských zahrad se Korán zmiňuje také o zahradách pozemských, které s rájem nemají zvláštní vztah. Ve verších 6:141 a 6:99 jakož i ve verších o stvoření nebes a země se o pozemském světě nemluví jako o odrazu ráje, který má přijít, ale jako

²¹ Řeky tekoucí na spodní hranici zahrady můžeme vidět nejčastěji v Indii. Další důkaz pro tuto teorii může poskytnout rozsáhlá mozaika v umajjovské mešitě v Damašku zobrazující pravděpodobně koránský ráj. V její dolní části vidíme řeku, nad kterou se rozkládají košaté stromy a honosné několikpatrové budovy.

²² Tato teorie se stala základem pro geometrické rozvržení takzvané islámské zahrady, kdy čtyři vodní toky, které představují čtyři rajské řeky, rozdělují plochu do čtyř pravouhlých oddílů.

o prosperujícím přírodním prostředí stvořeném bohem a daným lidstvu: „A On je ten, jenž dává vyrůst zahradám s révou podepřenou i nepodepřenou loubím, i palmám datlovým, i obilí dávajícímu stravu rozličnou, i olivovníkům a granátovým jabloním podobným i nepodobným.“ (6:141). V těchto pasážích se pro zahradu používá jednak slovo *džanna*, které v jiných verších jasně znamená ráj. Zde je použito ve vztahu k produktivní pozemské zahradě opatřené známými rostlinami a ovocem z domácí krajiny. Jiné arabské slovo, které se objevuje v některých verších majících spojitost s pozemskou zahradou, je *hadá'iq*, plurál od *hadíqa* (80:30). Pozoruhodné však je, že i tento výraz je na jiném místě v Koránu použit v souvislosti s evidentně rajskou zahradou: „Pro bohabojné však je místo blažené, zahrady a sady révy vinné“ (78:31-32).

V Koránu také nalézáme podobenství „o dvou mužích, z nichž jednomu jsme dvě zahrady révy vinné dali, obklopené palmami, a mezi nimi jsme obilí zaseli, a obě zahrady plody své přinesly a pána svého v ničem nezklamaly a mezi oběma jsme řece téci dali.“ (18:32-33). Tyto verše nabádají k tomu, aby člověk nevyvyšoval pozemskou zahradu nad zahradu rajskou, jinak bude potrestán: „A měl ovoce a řekl druhu svému při rozhovoru: 'Mám více majetku než ty a mocnější jsem i rodem svým.' Pak do zahrady své vstoupil a sám sobě ukřivdil říkáje: 'Že někdy toto zanikne, si nemyslím, a nedomnívám se, že kdy dostaví se Hodina, a věru i kdybych navrácen byl k Pánu svému, něco lepšího než toto naleznu tam výměnou.' I pravil mu druh jeho v rozhovoru: 'Chceš být nevděčný vůči tomu, jenž stvořil tě z prachu, pak z kapky semene a nakonec tě obdařil lidskou podobou? Kéž bys byl, když do zahrady své jsi vstoupil, pronesl: 'Nechť stane se, co Bůh chce, a není moci kromě u Boha! A možná že postihne ji z nebes pohromou, takže stane se jednou zrána zemí pustou, či voda její v hlubinách země zmizí a tobě se nezdaří nalézt novou.' A stalo se tak a plody jeho byly zničeny a jal se majitel lomit rukama nad tím, co vynaložil na ni

a že od základů je zpusťošena nyní, a volal: 'Kéž bych nikoho k Pánu svému nepřídružoval!'“ (18:34-42).

2.2. Lidové představy o ráji

O ráji, rajských zahradách a životě v nich vzniklo mnoho hadíthů. Jejich hodnověrnost se však znatelně různí. Obecně všechny ještě více zdůrazňují to, co popisuje Korán – smyslové požitky. Tyto často velmi přehnané a odvážné popisy ráje a života v něm hodně šířili lidoví kazatelé (*qusás*, sg. *qás*). Takováto lidová tradice měla pravděpodobně za následek to, že evropská kritika pozdního středověku měla dojem, že Korán se sestává z převážně smyslných popisů ráje. Logickou reakcí na některé přehnané představy běžné v eschatologických líčeních se tak stala snaha demytologizovat Korán, a to zvláště koncem devatenáctého století ze strany reformního hnutí.²³

2.2.1. Úrovně ráje a rozlišení zahrad

Podle tradiční exegeze se předpokládalo, že existuje několik stupňů ráje, do nichž se vstupuje osmi hlavními branami. Každý takový stupeň má navíc několik úrovní. Ten nejvyšší, sedmý nebo osmý, je někdy označován jako Eden, jindy jako Firdaws. Někteří exegeti rozlišovali mezi jednotlivými stupni podle druhu lidí, kteří do nich vstoupí. Tak například Ibn al-^oArabí měl představu, že ráj obsahuje jednu zahradu pro malé děti, které zemřely dříve, než byly schopné samostatného úsudku, další pro věřící, kteří šli za své hříchy na určitou dobu do pekla, ale pak jim bylo povoleno vstoupit do ráje, a nakonec pravý ráj, v němž jsou zbožné skutky odměněny.

²³ Schimmel, A.: *The Celestial Garden in Islam*, s. 21-22.

Ten se podle něj skládá z osmi zahrad, z nichž každá obsahuje sto stupňů, takže každý bude odměněn přesně podle svých skutků.²⁴

Verš 55:46, který hovoří o dvou zahradách, nepochybně u komentátorů vzbuzoval potřebu mezi těmito zahradami rozlišovat. Komentátoři tak nabízejí několik způsobů, jak odlišit jednu od druhé - například jedna zahrada představuje dům a druhá skutečnou zahradu; jedna je pro ty, co jsou poslušní bohu a druhá pro ty, co se straní hříchu; jedna je pro džiny a druhá pro lidi; jedna je pro muže a druhá pro jejich manželky; jedna zahrada je pro věřící, kteří uctívali boha ve skrytu a druhá pro ty, kteří jej uctívali otevřeně. A protože verš 55:62 zmiňuje dvě další zahrady, považuje je většina komentátorů za dodatečné zahrady a předpokládají tak celkový počet čtyři. První dvě jsou podle nich *ʿadn* a *naʿīm*, které jsou ze zlata a stříbra, a druhý pár tvoří *firdaws* a *dār al-maʿwá*, které jsou ze safíru a smaragdu.²⁵

2.2.2. Personifikace abstraktních věcí

Tradiční exegeze se také často uchýlovala k personifikaci abstraktních věcí. Vytvořila například strážce vstupu do ráje Ridwána, který pečlivě zkoumá ty, kteří chtějí vstoupit do zahrad.²⁶ Vycházela přitom z verše: „Pro ty, kdož jsou bohabojní, u Pána jejich připraveny jsou zahrady, pod nimiž řeky tekou a v nichž nesmrtelní budou, a manželky čisté a zalíbení (*ridwán*) Boží.“ (3:15).

Podobná personifikace vznikla z verše: „A ty, kdož uvěřili a dobré skutky konali, těm dostane se blaženosti (*túbá*) a překrásného místa pobytu.“ (13:29). *Túbá* se tak stala konkrétním stromem v ráji dávajícím stín těm, kdo se němu přiblíží. Někteří

²⁴ Idem., s. 21-22.

²⁵ Kinberg, Leah: *Encyclopaedia of the Qurʾān*, heslo „paradise“.

²⁶ Schimmel, A.: *The Celestial Garden in Islam*, s. 13-22.

komentátoři se domnívali, že túbá je název ráje. Slovo samo o sobě má ne příliš jasný význam a zdá se, že by mohlo být aramejského původu.²⁷

Podobný osud potkal výraz *al-kauthar* z verše: „Hojnosti (*al-kauthar*) dali jsme ti věru plnou míru.“ (108:1). Jelikož toto slovo není v arabštině příliš běžné, viděli v něm někteří komentátoři název nějaké řeky v ráji či jezírka, které bylo Muhammadovi zjeveno při jeho vzestupu do nebes. At-Tabarí považoval druhou možnost za nejméně pravděpodobnější a *al-kauthar* se pak stával téměř synonymem ke slovu *haud* (nádrž, bazén, jezírko). U tohoto Prorokova jezírka by měli věřící, kteří vstupují do ráje, uhasit svou žízeň. Je však také možné, že *al-kauthar* by mohla být řeka, která do jezírka přivádí vodu.²⁸ Podle jiných je *al-kauthar* nebeský pramen či fontána, která dává pravověrným věčnou blaženost a podobá se Salsabílu z verše 76:18. V nejméně fantastických představách přetéká perlami a drahokamy a kolem se procházejí oslnivě bílí koně a velbloudi. Tato ušlechtilá zvířata však nebudou jediná, která by mohla případně sloužit jako dopravní prostředek pro obyvatele ráje. V zahradách bude létat jakýsi druh motýla z červeného rubínu nazývaný se Rafráf (ve verši 55:76 toto slovo znamená poduška), který může převážet věřící z místa na místo.²⁹

2.2.3. Hurisky

Velmi bujnou představivost podněcovaly především rajské panny – hurisky. Na základě verše 55:56, ve kterém stojí, že rajských dívek se předtím nedotkl muž ani džin, se někteří komentátoři domnívali, že budou existovat dva typy hurisek – jedny

²⁷ Hrbek: *Korán*, s. 727.

²⁸ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „kauthar“.

²⁹ Schimmel, A.: *The Celestial Garden in Islam*. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R.: *The Islamic Garden*. *Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C.*, 1976, s. 21-22.

se budou svou přirozeností podobat lidem a druhé džinům. Budou stvořeny z šafránu, pižma, jantaru a kafru a budou mít čtyři barvy – bílou, zelenou, žlutou a červenou. O jejich kráse snad není třeba ani hovořit. Zajímavé však je, že na prsou budou mít napsána dvě jména, a to jméno boží a jméno svého muže. Jejich věk se bude shodovat se stářím svých mužů, to znamená 33 let. Také je nutno podotknout, že panenství se jim po každé ztrátě opět navrátí. Potěšení s huriskami bude stokrát větší než na zemi. Někteří vyvolení budou mít pro svou potěchu sto hurisek a budou moci mít styk s každou z nich tolikrát, kolikrát se během postního měsíce Ramadánu zdržovali jídla. Rajské panny také nikdy nepoznají menstruaci ani porodní bolesti, neboť v ráji nelze otěhotnět.³⁰

2.3. Srovnání se zahradami v bibli

Při srovnání popisu koránského ráje s rájem biblickým nalézáme řadu rozdílů. Podle představ prvních křesťanů byli zesnulí věřící přivítáni do pozemského ráje, kde očekávali druhý příchod Krista. Po posledním soudu by vkročili do nebeského ráje, kde by s ním pobývali navěky. Obecně se stále věřilo, že tento pozemský ráj, který měl být jakýmsi prototypem nebeského ráje, je zahrada Edenu.³¹

„Štípil pak byl Hospodin Bůh ráj v Eden na východ a postavil tam člověka, jehož byl učinil. A vyzvedl Hospodin Bůh z země všeliký strom na pohled libý, a ovoce k jídlu chutné, též strom života u prostřed ráje, i strom vědění dobrého a zlého. A řeka vycházela z Edenu, k svažování ráje, a odtud dělila se, a byla ve čtyři hlavní řeky. Jméno jedné Píson, ta obchází všecku zemi Hevilah, kdež jest zlato. Jméno pak druhé řeky Gihon, ta obchází

³⁰ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „hūr“.

³¹ Prest, J.: *The Garden of Eden*, s. 18-24.

všecku zemi Chus. A jméno řeky třetí Hiddekel, kteráž teče k východní straně Asyrské země. A řeka čtvrtá jest Eufrates.“ (I M.2;8,9,10,11,13,14). Tyto verše z První Knihy Mojžíšovy dokazují, že na rozdíl od muslimského pojetí ráje stvořeného v nebi je křesťanský ráj přítomen na zemi. Je otázkou, zda byl Eden zničen při potopě, kterou na zem seslal bůh. Židé věřili, že olivová větvička přinesená Noemu holubicí poté, co voda opadla, pocházela právě ze zahrady Edenu. Zdá se také, že Edenem protékala pouze jedna řeka, která jej zavlažovala, podobně jako Nil v Egyptě. To nám dokládá mimo jiné i verš: „Pozdvih tedy Lot očí svých, spatřil všecku rovinu vůkol Jordánu, kteráž před tím, než Hospodin zkazil Sodomu a Gomoru, všecka až k Ségor svlažována byla, jako zahrada Hospodinova, a jako země Egyptská.“ (I M.13;10).

Pokud se týče rostlinstva, je v bibli největší důležitost připisována stromům. Květiny jsou zmiňovány méně (v Koránu vůbec). Dominantami biblického Edenu jsou strom života (v Koránu mu odpovídá strom nesmrtelnosti) a strom vědění. Mohlo by se zdát, že strom je dokonce starší než samotný ráj. Žádný jiný přírodní předmět se netěšil takové posvátnosti. Dá se předpokládat, že uctívání stromů bylo nejranější formou náboženství. Podle židovské tradice byl strom života datlovou palmou, ale v První Knize Mojžíšově se o jeho povaze nemluví.³² Strom vědění je zmiňován zřídka, v koránském ráji se dokonce ani neobjevuje. Zde nalézáme velký rozpor, neboť podle bible bylo zakázáno jíst plody ze stromu vědění, čehož Adam s Evou neuposlechli: „I zapověděl Hospodin Bůh člověku, řka: Z každého stromu rajského svobodně jísti budeš; ale z stromu vědění dobrého a zlého nikoli nejz; nebo v který bys koli den z něho jedl, smrtí umřeš.“ (I M.2;16,17). Stromu života se tedy zákaz netýkal. Adam s Evou pak byli z Edenu vyhnáni, žili na zemi a nakonec zemřeli. Naopak podle koránského popisu pojedl Adam se svou manželkou ze stromu nesmrtelnosti: „Však satan mu

³² Rohde, E. S.: *Garden-Craft in the Bible*, s. 16-21.

našeptával a řekl: 'Adame, mám ti ukázat strom nesmrtelnosti a království nepomíjející?' A pojedli oba ze stromu a objevila se jim jejich nahota a začali si šítí oděvy z listí rajskeho.“ (20:120-121). Poté jim bůh řekl: „Sestupte z ráje! Jedni druhým nepřáteli budete a na zemi bude místo vašeho pobytu a užívání jen na čas určený!“ (7:24). Přestože podle Koránu Adam se svou chotí snědli ovoce ze stromu nesmrtelnosti, zemřeli nakonec stejně, jako v případě biblického vyprávění.

Obecně lze říci, že bible se nevěnuje popisu ráje tak podrobně, jako Korán, kde představuje rajská zahrada největší lákadlo pro věřící. Na druhou stranu v bibli na rozdíl od Koránu nalézáme spoustu zmínek o zahradách vystavěných lidmi. Snad největším biblickým stavitelem a milovníkem zahrad byl král Šalomoun. Když si uvědomíme blízkou spojitost mezi Egyptem a Svatou zemí, kterou navíc potvrdil Šalomoun tím, že si vzal za manželku faraónovu dceru, lze se domnívat, že jeho zahrady připomínaly slavné egyptské zahrady se stinnými alejemi, háji granátových jabloní, altánky, pergolami a rozlehlými bazény.³³

2.4. Vliv prostředí na představy o ráji a posmrtném životě

Není pochyb o tom, že přírodní podmínky hrály významnou roli při formování náboženských představ souvisejících s posmrtným životem v „ráji“. V představách severoamerických Indiánů byl ráj místem lovu oplývajícím zvěří, do kterého mohou vstoupit lidé a psi. Toto pojetí tak vycházelo ze způsobu jejich každodenního života.³⁴

³³ Rohde, E. S.: *Garden-Craft in the Bible*, s. 30.

³⁴ Whitbeck, R. H.: *The Influence of Geographical Environment upon Religious Beliefs*, s. 319.

V norské mytologii bylo nebe místem tepla, zatímco peklo bylo studené a zahalené mlhou. V duchu stejné logiky se nesly náboženské představy o nebi a pekle u obyvatel pouštních oblastí, kde peklo bylo místem spalujícího ohně a nebe věčně zelenou zahradou s hojností vody, ovoce a stínu.

Podobně i myšlenka vzkříšení může vycházet z pravidelného koloběhu přírody, kdy na podzim většina vegetace umírá a na jaře je opět vzkříšena deštěm. V Koránu se píše: „A k znamením Jeho patří, že vidíš zem zvadlou, však když vodu na ni sešleme, tu rozhybá se a rozbují. A vpravdě ten, jenž oživil ji, je též mrtvých oživovatel a On nad každou věcí všemocný je.“ (41:39).

Starověcí obyvatelé Předního východu, kteří žili usedlým životem v městech, se museli bránit před loupeživými nájezdy nomádů z pouště. Ideální obranou bylo obehnání města vysokou pevnou zdí, která zajišťovala bezpečí. Proto i v náboženském pojetí ráje se objevuje vysoká zeď, která vymezuje prostor pro ty, kteří si zaslouží vstoupit a symbolizuje tak bezpečné útočiště.

Obecně lze tedy říci, že lidé, ať už pocházeli z jakéhokoli prostředí, si představovali ráj jako místo, kde se jim dostane toho, čeho mají v pozemském životě nedostatek.

3. Odraz zahrad v literatuře

Zahrada byla důležitým centrem života, kde se scházeli dvořané, učenci a básníci. Zde společně hodovali a pili víno, vedli duchaplné hovory a recitovali básně. Stejně tak i islámští mystikové viděli v zahradách inspiraci pro symbolické vyjádření boží krásy, které tak dokonale ztvárnil ve svém díle největší mistr na poli mystické interpretace přírody Džaláluddín Rúmí, když napsal:

*Krása přichází od Boha, ale obyčejní lidé ji vidí pouze skrze závoj zahrady.*³⁵

Zahrady by však nemohly vznikat, kdyby nebylo odborníků, kteří by je projektovali. K usnadnění jejich práce jim sloužily různé zahradnické příručky a botanická pojednání, která sebou přinesl prudký rozvoj arabské literatury v době ^oabbásovského chalífátu.

Podívejme se tedy, jakým způsobem se odráží obraz zahrad v islámské poezii a odborné literatuře.

3.1. Zahradní poezie

3.1.1. Arabský poloostrov

První náznaky zahradní poezie můžeme sledovat již v předislámské poezii, kdy se v *nasíbu*, milostném úvodu *qasídy*, sporadicky objevovaly obrazy květin a rozkvetlých luk. Někdy se v případě motivu opuštěného tábořiště objevoval popis rašící vegetace po dešti, jako například v *mu^oallace* od Labída ibn Rabí^oa. Zahradní květiny (zčásti s perskými jmény) můžeme nalézt v díle

³⁵ Schimmel, A.: The Celestial Garden in Islam, s. 28.

těch básníků, kteří byli v kontaktu s dvorem v Híře, který byl ovlivněn perským životním stylem. Zpočátku se objevovaly v básních, ve kterých byla popisována výzdoba vinných krčem. Jednalo se především o růže a narcisy. Následně je pak můžeme nalézt přímo v žánru *chamriját*³⁶ – básních opěvujících víno, který se osamostatnil v umajjovské době.³⁷ Tradiční motiv pouště byl v tomto období pozvolna nahrazován popisy zahrad, vodních toků a úrodné země.³⁸ Sklonek vlády Umajjovců sebou přinesl jednoho originálního básníka, který využíval přírody jako lyrického prostředku. Byl to umajjovský chalífa al-Walíd II. (z. 744), který složil na svou milovanou ženu Salmu elegii, v níž ji přirovnal k zahradě, které se dotkl podzim.³⁹

Raná ʿabbásovská poezie byla silně ovlivněna dvěma významnými faktory – jednak se v ní plně prosadili Peršané a navíc se zcela změnily životní podmínky a prostředí, v němž se básníci pohybovali. Místo toho, aby hledali inspiraci v drsné poušti, nacházeli ji nyní v přepychových palácích a v rozkvetlých zahradách s fontánami a honosnými pavilony. Hlavním básnickým útvarem nadále zůstávala *qasída*, avšak podléhala vlivu nového poetického stylu. Její lyrický úvod někteří básníci začali nahrazovat líčením přírody, zahrad a květin.⁴⁰ Během 9. století se začaly některé básnické druhy osamostatňovat a v souvislosti se zahradními motivy tak vznikly žánry jako *zahríjât* či *nawríjât* – básně popisující květiny, *rabiʿíjât* – básně s motivem jara, a *rawdijât* – básně, které se věnují popisu zahrad. Vzhledem k tomu, že se všechny tyto žánry

³⁶ V mnoha vinných básních Abú Nuwáse jsou obsaženy popisy květin, zahrad a jara, neboť pitky často probíhaly v přírodě. Některé jeho *chamriját* pak obsahují více veršů popisujících květiny než těch, které by se věnovaly samotnému vínu. *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „zahriyyát“.

³⁷ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „zahriyyát“.

³⁸ Oliverius, J.: *Svět klasické arabské literatury*, s. 117.

³⁹ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „Walíd“.

⁴⁰ Oliverius, J.: *Svět klasické arabské literatury*, s. 186-190.

vzájemně prolínaly a doplňovaly, je téměř nemožné je od sebe oddělit.⁴¹

Za [°]Abbásovců vynikl v líčení přírody Abú Tammám (804/806-845/846), který se narodil v Damašku a pocházel z křesťanské rodiny. Ve své panegyrické básni na chalífu al-Mu'tasima jako první⁴² z básníků zcela nahradil *nasīb* dlouhým popisem jara s květinami rostoucími po dešti.⁴³

Abú Tammáma následoval v tomto duchu i jeho žák a pokračovatel al-Buhturí (821-897), který se v Baghdádu těšil přízni chalífy al-Mutawakkila⁴⁴. V jeho oslavných básních nalézáme znamenité popisy přírody. Měl také jednu velkou zálibu – barvitě popisoval architektonická díla, například paláce, letní rezidence chalífů, mešity, fontány či bazény.⁴⁵

Snad největším přírodním lyrikem byl Ibn ar-Rúmi (836-896), který pocházel z Baghdádu a jehož otec byl byzantský Řek a matka Peršanka. Svou básnickou originalitu osvědčil především v popisech přírody, k níž měl velmi důvěrný vztah.⁴⁶ Promítal do ní své city a duševní stavy a zároveň se snažil ukázat její emoční vliv na člověka. Často ve svých verších popisoval jaro či zahradu, kde je příroda zobrazena jako živoucí bytost, která velebí boha svou krásou.⁴⁷ V milostném úvodu jedné oslavné básně připodobňuje jednotlivé rysy a části ženského těla k různým objektům, které se vyskytují v přírodě - její postavu přirovnává k hlavní větvi, pozadí

⁴¹ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „nawriyya“.

⁴² *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „nawriyya“.

⁴³ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „zahriyyát“.

⁴⁴ Chalífa al-Mutawakkil měl tak rád růže, že se jednu dobu oblékal pouze do červené a ve stejné barvě musely být i všechny jeho koberce a polštáře. Právě v této době si začali básníci mnohem více než dříve všimnout barev, a k tomu jim výborně sloužily právě pestrobarevné květiny. Grunebaum, G. E. von: *The Responce to Nature in Arabic Poetry*, s. 147.

⁴⁵ Oliverius, J.: *Svět klasické arabské literatury*, s. 240.

⁴⁶ Idem., s. 241-243.

⁴⁷ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „nawrija“.

k pahorku, líce k jablkům, ňadra ke granátovým jablíčkům, vlasy k temnému vínu a oči k narcisům.⁴⁸

Příroda byla hlavním tématem i pro jednodenního chalífu Ibn al-Mu^ʿtazze (861-908), který třebaže částečně napodoboval staré básníky, tak v popisech prostředí a předmětů jemu známých, jako byly například sady, zahrady, květiny, ovoce a zpěvné ptactvo, dokázal osvědčit svou tvůrčí individualitu.⁴⁹ Zároveň pokračoval v tradici zahradních popisů v pijáckých básních, kdy zahrada sloužila jako pozadí či jeviště pijácké zábavy.⁵⁰

Desáté století bylo obdobím velkého tvůrčího rozmachu, kdy se objevovaly nové myšlenky a obrazy. Zároveň se prohlubovalo umělecké vnímání světa a přírody. Na poli přírodní lyriky v tomto období vynikl nadšený pěstitel květin as-Sanawbarí (z. 945/6), vlastním jménem Muhammad ibn Ahmad Abú Bakr, který byl správcem Sajfuddawlovy knihovny v Halabu.⁵¹ V jeho *díwánu* tvořily *zahríját* a *rawdíját* samostatný oddělený žánr. Kromě toho skládal i dlouhé *qasídy*, jejichž hlavním tématem byla zahrada či jaro.⁵² Ve svých verších tak například popisoval „rudé sasanky, které stoupají a klesají jako prapory z rubínu rozvinuté na kopích z chryzolitů.“ Jeho básně jsou zajímavé také tím, že člověk v nich není připodobňován k přírodě, nýbrž příroda je připodobňována k člověku. Místo toho, aby se žena podobala větvi stromu, podobá se větev ženě, jablka či růže se podobají tvářím, narcisy jsou podobné očím a cypřiše připomínají kurtizány s vyhrnutými sukněmi. Tento postoj k přírodě však není zcela nový, některé jeho prvky můžeme nalézt i v díle Ibn ar-Rúmiho.⁵³

⁴⁸ Badawi, M. M.: *From Primary to Secondary Qasidas: Thoughts on the Development of Classical Arabic Poetry*, s. 29.

⁴⁹ Oliverius, J.: *Svět klasické arabské literatury*, s. 249.

⁵⁰ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „zahriyyát“.

⁵¹ Oliverius, J.: *Svět klasické arabské literatury*, s. 261.

⁵² *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „zahriyyát“.

⁵³ Badawi, M. M.: *From Primary to Secondary Qasidas: Thoughts on the Development of Classical Arabic Poetry*, s. 29-30.

V tomto období rozkvětu se bohužel začal pomalu projevovat i úpadek a stagnace arabské literatury. Přílišná strojenost, vyumělkovanost a slovní akrobacie vylučovala možnost jakéhokoli neotřelého pohledu na realitu. Básníkům pak nezbývalo, než se ve svých popisech či metaforách oddat bezbřehé fantazii, jako to činil právě as-Sanawbarí, když například líčil dramatickou válku mezi květinami.

3.1.2. Muslimské Španělsko

Zahradní poezie, která se plně rozvinula v 9. století na ʿabbásovském dvoře v Baghdádu a v Sámarrá, se postupně šířila na Sicílii a do Španělska, kde dosáhla svého vrcholu. Příroda muslimského Španělska přímo vybízela k tomu, aby ji básníci ve svých verších opěvovali.

Jedním z nejznámějších básníků, kteří prosluli v žánrech *nawrjāt* a *rawdjāt*, byl Ibn Chafádža (1058-1139), který pro svou zálibu v zahradních popisech dostal přezdívku al-Džannán (zahradník). Narodil se v městečku Alcira ve východní části Andalusie a dlouhou dobu pobýval ve Valencii. Vedl život bohatého aristokrata, užíval si lásky a luxusu svých zahrad. Hlavními prvky většiny jeho básní se tak staly květiny a stromy v zahradách, jezírka, řeky, libé vůně, otroci a otrokyně, hory, měsíc a hvězdy. Pro jeho dílo je typická personifikace.⁵⁴ Lidské vlastnosti, emoce a reakce jsou projektovány do přírody a do zahradních elementů. Ibn Chafádža však v tomto smyslu nebyl žádným novátorem, neboť personifikace byla používána i jeho arabskými předchůdci. Svými živými, srozumitelnými obrazy a svěžím jazykem zapůsobil na

⁵⁴ Bürgel ve svém článku dává přednost termínu „humanizace“.

ostatní básníky tak silně, že se často snažili jeho vybroušený styl napodobit a začali jej nazývat „chafadžovským stylem“.⁵⁵

V následující ukázce od Abú 'l-Hasana al-Džazírího, andaluského autora z 11. století, se můžeme přesvědčit o tom, jak silně musela na básníka působit zahrada s její bohatou flórou, když si dovolil připodobnit ji ke krásné ženě:

*Kolikrát prošel jsem zahradou
tichou za časného rána.
Haluze chvěly se nad hlavou
jak žena, když je milována,
a jako šije milenců se spojily,
když líbají se naposledy.
Růže je červeň jejich tváří,
kopretina jak zuby září,
z narcisu na tebe oči hledí.⁵⁶*

Andaluští básníci našli také oblibu v popisu zahradní architektury, která byla nedílnou součástí mnoha palácových zahrad. Původem sicilský básník Ibn Hamdís (1055-1132), který našel útočiště a vřelou přízeň na dvoře al-Mu^ctamida v Seville, popisuje bazén s chrličí vody ve tvaru lva:

*Palác krále obývali
lvi co z džungle pocházeli.
Svého řevu zanechali,
když vod zurčení uslyšeli.*

*Zlatá byla jejich těla,
křišťál v tlamě rozpuštěný,
když slunce zář je probudila,
byli ohněm,
jenž vyplazuje jazyky.⁵⁷*

Voda, která byla nepostradatelným kompozičním prvkem v zahradách, měla v básních své nezastupitelné místo. Básníci popisovali, jak padá z umělých vodopádů jako stříbrné pruty

⁵⁵ Bürgel, J. C.: Man, Nature and Cosmos as Intertwining Elements in the Poetry of Ibn Khafaja, s. 31-33.

⁵⁶ Petráček, K.: *Básníci pouště. Arabská poetika devíti století*, s. 92.

⁵⁷ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 324.

roztavené sluncem a teče do bazénů, na jejichž hladině se zrcadlí modré nebe a uprostřed, z bohatě zdobené fontány, vystřikují spršky třpytivých perel. Typickým příkladem je dvanáctiveršový poetický nápis básníka a vezíra Ibn Zamraka (1333-1393) vyrytý do vnějšího okraje Lví fontány v Alhambře. Zde uvádím jako ukázkou 4. a 5. verš:

*Stříbro se roztéká a hladce mezi diamanty plyne
touží rovnat se jim v kráse a být průzračně bílé.
Vlnící se hladina oku pevnou hmotu připomene
stěží poznáš, co je stálé a co se jasně chvěje.⁵⁸*

Verše s podobnou tematikou nalezneme také na další z fontán Alhambry, a to na nádvoří Lindaraja. Zde je pro změnu voda přirovnávána k tekutým perlám a mramor, na který dopadá, připomíná led.⁵⁹

Některé z těchto básní byly psány na zakázku pro dvůr a pokud se zalíbily, dostaly tu čest být vyryty do stěn paláce či na jiné předměty. Mnohem častěji však byly tyto básně produktem náhlé inspirace, kterou mohlo prostředí zahrady v básníkovi snadno vzbudit. Básníci se v zahradách rádi scházeli a vzájemně mezi sebou soutěžili v tom, kdo nejlépe popíše ten který předmět. Al-Ghuzúlí popisuje jedno z takových setkání:

Sešel jsem se u bazénu v zahradě se skupinkou vzdělanců z Alexandrie. Jeden z přítomných vhodil do vody květy jasmínu a my všichni ostatní jsme se zapřemýšleli a pak jsme přednesli, co jsme vymysleli. Já řekl:

*„Rozhodili na hladinu vodní květy jasmínu
a ty se pak zatřpytily jako hvězdy z vesmíru.“⁶⁰*

Z výše uvedených metafor vody je patrné, že tyto obrazy, jako například „perly a drahokamy“, „stříbro a mramor“, se

⁵⁸ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 325; Rabbat, Nasser: *The Palace of the Lions, Alhambra and the Role of Water in its Conception*, s. 70.

⁵⁹ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 213.

⁶⁰ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 326.

vztahovaly ke skutečnému využití drahých materiálů na výzdobu královských paláců. Tou hlavní metaforou je však pocit zmatení smyslů, kdy nedovedeme rozeznat, co je tekuté a co pevné. Tato skutečnost podtrhuje kontemplativní rozměr vody, která se sama o sobě stává uměleckým dílem v zahradě a dává nám tak možnost obdivovat se její tajemné kráse.⁶¹

3.1.3. Persie

Rozkvetlé květiny, stromy dávající stín a plodící ovoce, šumící říčky, honosné pavilony, jakož i měnící se roční období, to vše představuje v perské literatuře základ pro líčení přírodních scén. Tyto dílčí prvky jsou pak často spojovány v jeden organický celek, kterým je zahrada. Zahradní obrazy se objevují již v nejstarší dochované persko-islámské poezii a je nutno říci, že po staletí neztratily nic na své oblibě, neboť se k nim stále vracejí i současní autoři.

Básníci zdůrazňovali v souvislosti s pozemskou zahradou především dva aspekty, které určovaly její funkci v poezii. Byla to jednak reálná podoba zahrady, která vybízela k poetickému popisu, a jednak vztah mezi zahradou a člověkem. Skutečné zahrady poskytovaly básníkovi příležitost k tomu, aby ukázal, jak mistrovsky zvládá techniku popisu. Zároveň ho vybízely k tomu, aby předvedl své panegyrické umění, neboť zahrady nebyly pouze předmětem popisu, nýbrž také předmětem chvály a velebení.⁶²

Básník často oslavoval spolu se zahradou i jejího majitele. V dlouhém období, počínaje vládci z Ghazny a Qádžárovci konče, vzniklo množství takových básní. Uvedme si jako příklad popis

⁶¹ Rabbat, Nasser: *The Palace of the Lions, Alhambra and the Role of Water in its Conception*, s. 70.

⁶² Hanaway, W. L. Jr.: *Paradise on Earth: The Terrestrial Garden in Persian Literature*, s. 44.

nové zahrady sultána Mahmúda v Balchu z pera perského básníka Farruchího:

Král se procházel v zahradě, jejímž pánem bylo jaro a jejímž služebníkem byl ráj; v zahradě, která je okrasou království a pýchou Balchu; v zahradě, jejíž stromy jsou aloe a santál a jejíž vonné byliny jsou jako korál; v zahradě, která je jako příchod lásky a tvář milovaného. V zahradě, kde dopadá stín stromu Túbá a kde zurčí Kauthar. V listopadu zde nalezeš ráj a v prosinci jaro. Je to ráj, tato zahrada velkého sultána. Nachází se v ní nejkrásnější lidé dvora a nejjudatnější válečníci. Některé její části jsou vychvalovány pro honitbu, jiné zase pro hodování. Uprostřed je majestátní palác, na jehož stěnách ve zdobených výklencích jsou namalovány dvě postavy. Malíř vyobrazil krále dvakrát, jednou v boji jak drží kopí a podruhé na hostině s pohárem v ruce. V zahradě můžeš spatřit hluboký bazén, na němž se plaví loď a široký tak, že ohromí oko plavce. Je celý z mramoru a prohánějí se v něm ryby, které vypadají jako nevěsty se zlatými náušnicemi vykládanými drahokamy. Vedle bazénu stojí malý pavilon, kde si král může vypít pohár vína.⁶³

V tomto zkráceném podání popisu zahradní scenérie jasně vidíme, jak se prolínaly nebeské a pozemské obrazy. Básníci připojovali k rajskému modelu prvky, které v koránském popisu chyběly a které mohli sami vnímat všemi svými smysly. Přirovnání panovníkovy zahrady k nebeskému ráji muselo zajisté vyvolat působivý dojem a zároveň přinést štědrú odměnu pro básníka.

Díky detailnímu a vnímavému pozorování přírody spolu s uvědoměním si rajského modelu se básníkům podařilo vytvořit množství různých poetických obrazů. Podívejme se nejprve na to, jak se v perské poezii odrážel obraz ráje. Farruchí v jedné básni píše:

Zahrada kvetoucích jabloní a mandloní je jako ráj plný rajských panen.⁶⁴

Perský básník Cháqání přišel s myšlenkou, že tvář milovaného je podobna prvotnímu ráji:

*Líce, tvář a kadeře tvé se zdají,
jakoby páv, ráj a had se dohromady dali.*

⁶³ Idem., s. 48.

⁶⁴ Idem., s. 50.

Líce jsou zářivé a barevné jako páv - pták obvykle spojovaný s jarem a rájem díky své okouzlující kráse. Půvabná tvář je jako sám Adamův ráj, ale je ohrožována, podobně jako zahrada Edenu, hadem, který ji obklopuje jako dlouhé černé kadeře. Tato myšlenka se později opakovala například u Háfize a dalších autorů v Persii a Indii.⁶⁵

Auhadí se obrací ke své milované:

*Je to záře lilie, kvítku jasmínu či tvého obličeje?
Je zahrada Edenu, zahrada Iramu či ulice místem, kde
žiješ?*

Kisá'í říká:

*Květina je darem seslaným z ráje a člověk se díky němu
stává laskavějším. Ó prodavači květin, proč prodáváš květiny za
stříbro? Vždyť co cennějšího si pak za něj můžeš koupit než
květinu?*⁶⁶

S obrazem ráje je často spojován příchod jara, které sebou přináší nový život. Manúčihrí, perský básník působící v 11. století na ghaznovském dvoře, říká:

*Naw Rúz⁶⁷ přišel a s ním i jeho slavnosti. Ovocný sad je
jako mešita a větve stromů se sklánějí dolů k modlitbě. Holubice je
muezzin a její hlas je volání k modlitbě.*⁶⁸

I zde vidíme, jak bylo možné propojit náboženské obrazy s obrazy jara a zahrady. Holubice zde může být také chápána jako symbol míru a naděje.

S jarem přichází čas slavností, pro které je zahrada ideálním místem a zdá se, jako by byla právě pro tento účel stvořena. Farruchí píše:

⁶⁵ Schimmel, A.: The Celestial Garden in Islam, s. 19-20.

⁶⁶ Hanaway, W. L. Jr.: Paradise on Earth: The Terrestrial Garden in Persian Literature, s. 51.

⁶⁷ „Naw rúz“ znamená „nový rok“, který začíná s příchodem jarní rovnodennosti.

⁶⁸ Hanaway, W. L. Jr.: Paradise on Earth: The Terrestrial Garden in Persian Literature, s. 51.

Ó zahradníku, ze tvé zahrady ke mně přichází vůně jara. Dej mi od ní klíč, protože zítra jej budu potřebovat. Zakrátko o něj požádá tisíc dalších, jestli však budeš čekat ještě chvíli déle, dokud se holubice nesnese na platan a slavík nepřiletí navštívit jaro, budeš mít sto tisíc nezvaných hostů denně. Počasí se zlepšuje a sníh roztává na horách. Prapory jara se tyčí na stráních. Země se ve své blaženosti zdá být širokými nebesy a široká nebesa jsou kvetoucí zahradou. V noci jsou květiny v zahradě jako zahradníková lucerna. Osamělá křepelka opět našla svého druha a svět je jako dům plný model a jaro je jejich tvůrce. Ze zahrady k mému uchu přichází hudba flétny a harfy, a nyní každý, kdo miluje, bere do rukou pohár vína a kráčí k zahradě s půvabnou kráskou.⁶⁹

Manúčihří říká:

Nový rok je tu a přinesl nové květiny. Kup si lahodné víno a zahraj na harfu. Ó ty velká a slavná hvězdo (tj. mecenáš), jak dlouho budeš zůstat v paláci? Pojď do zahrady, neboť nový rok přišel.⁷⁰

Stejně jako patří k jaru a zahradám velké oslavy a radovánky, jsou s nimi spojeny také obrazy lásky a zamilovaných. Farruchí v jedné básni říká:

Mám modlu, jejíž obličej v prosinci je růžovým keřem a zmarlikou společně kvetoucími. Ať už jaro přijde či ne, květiny v tváři mé milované nikdy nezvadnou. Ve tváři své modly mám nový druh zahrady, která na rozdíl od jiných nebude nikdy poznamenána časem.

Fachr ad-Dín Gurgání ve své básni opěvuje krásu dívky slovy:

Někdy se zdálo, že byla zahradou ráje, ve které rostou zářivé lilie. Její vlasy jsou jako fialky a oči jako narcisy. Její líce jsou jako žonkyla (druh narcisu) a tvář jako tulipán. Jindy se zdálo, jako by byla podzimní zahradou s říjnovými plody. Její černé prameny vlasů byly jako zralé hrozny, její brada jako jablko a její ňadra jako granátová jablíčka.⁷¹

⁶⁹ Idem., s. 51.

⁷⁰ Idem., s. 52.

⁷¹ Idem., s. 53.

Firdawsí ve své *Šáhnáme* použil zahradních obrazů, aby popsal Rudábu:

Od hlavy k patě byla jako ze slonoviny, s tváří jako ráj a postavou spanilou jako strom. Její líce byly rudé jako květy granátového stromu, její rty měly barvu zrnek jeho plodů, zatímco z její stříbrné hrudi vyrůstala dvě granátová jablka. Její oči byly jako narcisy v zahradě a její obočí ukradlo čerň z vraních pírek. Pohled na ni je jako spatřit ráj.⁷²

Básníci ve svých verších často používali personifikaci, a tak se stávala příroda ve formě zahrad prostředkem, jak napodobit člověka, jeho chování a nálady. Zahrada mohla být smutná a naříkat, stejně jako se smát a radovat. Mohla také sdílet pocity s básníkem, který se do ní uchýlil ve chvílích citového rozpoložení, a rozmlouvat s ním.⁷³

Farruchí v jedné básni naříká:

Má milovaná mě opustila, a tak jsem šel do zahrady, nemocný láskou a sklíčený. Krácel jsem do míst, kde jsme sedávali na jaře i na podzim a pili víno. Viděl jsem tam fialky a narcisy, díky nimž byla zahrada více než tisíckrát krásnější. Okolo trsů fialek roztroušených tu a tam stály v řadách narcisy. Vánek odnesl vůni jedné z těch, které byly jako vlasy mého miláčka a ty druhé, jako její oči, byly malátné z vína. Pak jsem uviděl dva cypřiše, pod kterými jsme sedávali a popíjeli víno z pohárů. Začal jsem plakat a oba rukávy i klín mi zbarvily krvavé slzy, které jsem ronil. „Jestliže tě tvůj miláček opustil“, řekla fialka, „tak si mě utrhni jako vzpomínku na její kadeře.“ A co řekl narcis? „Jsi daleko od své milované, tak dovol mým očím vzít na sebe tvůj žal.“ Tak hluboce jsem bědoval dál, až jsem slyšel i cypřiše sténat a naříkat: „Och, tvé srdce může u nás nalézt mír. Vždyť tvá milovaná vzkvétala tak, jako vzkvíváme i my. Byla vysoká a my jsme stokrát vyšší.“ „Jste vysocí a vzkvíváte“, řekl jsem cypřišům, „ale k čemu mi jste, když přichází čas polibků?“⁷⁴

Přestože se v básních objevuje nejčastěji příchod jara, nelze zapomínat na ostatní roční období, která poskytovala básníkům novou inspiraci. Když přichází podzim a zima, tak se celá zahrada

⁷² Idem., s. 53.

⁷³ Idem., s. 54.

⁷⁴ Idem., s. 55.

mění. Neznamená to však, že by ztrácela něco ze své krásy. Naopak, její krása v tomto období dozrává. Podobně i člověk, který projde jarem svého mládí, dospívá a jeho krása dostává nové kvality. Motiv podzimní zahrady využívá ve své básni perský poeta z Tabrízu Qatrán:

Když se severní říjnový vítr vydá na cestu, vrána v zahradě začne krákat. Granátový strom a jabloň se podobají korálu, voda je modrý tyrkys a země je jako lazurit. Jakou hodnotu teď mají dináry a dirhamy, když cena zlata klesá, protože se zahrada přikryla zlatým hedvábím? Jestliže růže uvadá, bere si jablko její barvy - zlátně a červená. Neboj se, jestliže slavík již opustil sad, vždyť tisíce lidí budou zpívat o šňávě z hroznů. Sad je plný pomerančovníků se zlatými lucernami a červeň se začíná objevovat na zlatých jablkách jako ruměnec na tváři zamilovaného. Večery jsou dlouhé jako den, kdy tě opustila krásná žena a dny jsou krátké jako noc dvou milenců.⁷⁵

Farruchí líčí dopad podzimu na zahradu následovně:

Když sad svlékne svůj zelený šat, nebe ho oblékne do bílého hávu. A když se listy stávají červenohnědým deštěm, voda v bazénu se leskne jako naleštěné brnění. Hejno černých vran vstupuje do zahrady ve chvíli, kdy karavana slavíků odjíždí.⁷⁶

Perští básníci ve svých panegyrických *qasídách* nezapomínali ani na popisy palácových komplexů s malebnými zahradami a bohatou zahradní architekturou, které demonstrovaly moc a vznešenost jejich majitele. Farruchí popisuje jeden takový komplex správce Chorásánu slovy:

*Nebesa se cítí zahanbena tímto palácem a zahradou.
Ó pane, uživej si tohoto paláce a zahrady.*

Palác se všemi budovami a zahradami není pouhým odrazem ráje, ale je také jeho rivalem. Stavitel vytvořil pozemský ráj, který je předmětem závidi samotné nebeské zahrady.⁷⁷

⁷⁵ Idem., s. 56.

⁷⁶ Idem., s. 57.

⁷⁷ Meisami, J. S.: Palaces and Paradises: Palace Description in Medieval Persian Poetry, s. 24.

Farruchího současník a dvorní básník ghaznovského vládce Mahmúda °Unsurí věnoval značnou část své *qasídy* popisu palácového komplexu postaveného Mahmúdovým vezírem v Majmandu. Začíná slovy:

*Zahrada zdošená jarem;
není to zahrada leč chrám: pavilon
– chrám model
a jaro pižmem vonící.*

Z tohoto příkladu je nicméně obtížné říci, jestli básník popisuje zahradu, zahradní pavilon či samotný palác.⁷⁸ V jiném verši se zmiňuje o tom, jak vypadal pohled z okna palácové komnaty na zahradu:

*A jestliže pohlédneš na zahradu z komnaty své,
bude se zdát tvým očím vše
jako z chrysolitu stvořené.
Taková je zahrada našeho pána v Majmandu,
který správcem světa je
a mužům šlechtným poskytuje ochranu.⁷⁹*

Firdawsí ve své *Šáhnáme* popisuje kvetoucí zahradu dcery panovníka Afrasijába:

*Je to místo nad veškerou představivost,
milé srdci,
kde růže kvetou a fontány jiskřící
zurčí,
kde země je bohatá pestrými květinami
a vlahý vánek pižmem voní,
kde hyacinty a lilie
svou vůni přidávají,
a kde zlaté ovoce
větve stromů tíží.⁸⁰*

Pokračovatelem ghaznovské básnické tradice po příchodu Seldžuků se stal Azraqí z Herátu, který působil na dvoře Malikšáhova správce Tughánšáha v Chorásánu. Ve dvou svých

⁷⁸ Idem., s. 25.

⁷⁹ Idem., s. 28.

⁸⁰ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 42.

gasídách, které vykazují jak vliv Farruchího tak i al-Buhturího, velebí Tughánšáhův palác se zahradou. V první popisuje palácovou zahradu svého pána, jejímž „otrokem a sluhou jsou jaro a ráj“. Nachází se v ní jezírko hluboké „jako duše moudrého muže“, v němž „plavou stříbrné rybky jako měsíc na brilianty se třpytícím nebi“. „Na šířku vlasu“ od zahrady je vzdálen palácový komplex, který je tak vyzdoben stříbrem, že připomíná Šalomounův palác.⁸¹ Ve své druhé *gasíde* věnuje několik veršů popisu fontány:

*Čistá jako duše
voda z kohoutku zlatého stéká
do bazénu,
v němž se jako příze tyrkysová splétá.
Zdá se,
jako by z draka kostí tyrkysových a těla stříbrného
vyšlehl plamen stříbra,
jenž extrahován byl ze zlata ryzího.
Zahrada,
která je tak skvostně upravená,
s bazénem čistším než Kauthar,
půvabněji než ráj vypadá.⁸²*

V perské zahradní poezii se vedle popisu objevuje také narace. Ta je příznačná především pro Manúčíhriho. V následující ukázce, která je součástí delší básně, líčí příběh dvou milenců – mraku a zahrady:

*Voňavý vánek zprávy narcisu přináší,
že růže ze svého skrytu vystoupila.
Narcis se štěstím uklání.
'Slibuje ti schůzku v zahradě,' říká bríza.*

*Z Jiddy se mrak rychle žene
a dívá se po zahradě oděné.*

*Zahrada ta milenkou byla
mraku,
jehož k ní láska silná vila.*

⁸¹ Meisami, J. S.: *Palaces and Paradises: Palace Description in Medieval Persian Poetry*, s. 30-31.

⁸² Meisami, J. S.: *Palaces and Paradises: Palace Description in Medieval Persian Poetry*, s. 32; Porter, Y.: *Palaces and Gardens of Persia*, s. 40.

*Milovaná spala a přítel její
cítil se zraněný a odstrčený.*

*Vrátil se z ciziny,
smutné kapky ronil,
a tak svými slzami
milovanou vzbudil.*

*Když protáhla se
a svůj závoj roztrhla,
jako měsíc v úplňku
se v plné kráse zjevila.*

*Mrak ji viděl z povzdálí
a zařval silným hlasem.
Oheň v hrudi ukrytý
rozerval mu srdce.*

*Živá voda proudem tekla
z očí jeho unavených,
aby opět probudila
skrytou lásku v květech jejích.*

*Takto trpěl řadu dní
nad ložem své jediné,
srdce se mu otvíralo
žářem lásky vášnivě.*

*Slunce vyšlo na nebe,
když stál mrak opodál
a ozářilo milou jeho,
kterou ten žár spaloval.*

*Milenec byl nešťasten,
nesnažil se skrýt svůj žal,
jeho milá nekvetla
on však u ní zůstal dál.*

*Seděl tam a bēdoval,
slzy pro ni nešetřil,
nejed, nespál, vždy na stráži,
bez odpovědi zůstával.⁸³*

⁸³ Hana way, W. L. Jr.: Paradise on Earth: The Terrestrial Garden in Persian Literature, s. 58-59.

Tato pasáž měla beze sporu za úkol velebit mecenášův smysl pro vděčnost a spravedlnost, který vhodně kontrastuje s nevděčným chováním smyšlené milenky.

Z výše uvedených příkladů je jasně vidět, jak byl život člověka spojen s přírodou, která ho obklopovala. Zahrada, ve které byly všechny přírodní elementy na relativně malém a omezeném prostoru sloučeny dohromady, tak představovala ideální svět – útočiště, ze kterého dýchá božská tvořitelská moc a krása, a zároveň místo světských radovánek a požitků.

3.1.4. Mughalská Indie

Mughalská Indie byla silně ovlivněna perskou kulturou, což se projevilo mimo jiné i v literatuře. Pokud jde o přírodní či zahradní poezii, stále se používala tatáž literární kliše a obrazy, které byly typické pro perskou poezii. Jelikož charakteristické obrazy byly pevně zakotveny dlouhou tradicí, nebylo žádoucí vytvářet nové a odchylovat se tak od obecně přijímaného úzusu. Básníková tvorba byla vymezena hranicemi, které nešlo překročit. Jediné, co mohl dělat, bylo rozvinout a umělecky „vyšperkovat“ předem dané obrazy.

Snad nejtypičtějším obrazem je motiv růže – krásné a bezcitné milenky, nad kterou s nářkem poletuje láskou trpící slavík. Za nepřipustnou inovaci by se tak například považovalo, kdyby si básník dovolil nahradit slavíka indickou kukačkou a růži ibiškem.⁸⁴

Na mughalský dvůr byly zváni ti nejnadanější perští básníci a jiní přicházeli sami, aby si vydobyli slávu na poli poezie. Za panování Šáhdžahána se stal dvorním básníkem Kalím Abú Tálíb, který si svou pozici udržel přes dvacet let až do své smrti v roce

⁸⁴ Thackston, W. M.: *Mughal Gardens in Persian Poetry*, s. 234.

1651. Jeho současníky byli Qudsí (z. 1646) a především Sá'ib (z. 1676/7), který je považován za největšího perského básníka 17. století.⁸⁵

Podobně jako v perské poezii se i na mughalském dvoře opěvovala krása květin a stromů. Sá'ib píše:

*Nevím, jaký to smutek země ve svém srdci má,
když kvetoucímú tulipánu krev zármutku z tváře vytéká.*⁸⁶

Tálíb Ámulí, dvorní básník Džahángíra, opěvuje cypřiš:

*Svou krásou se cypřiš rajske pannie podobá,
když šustot šatu hedvábného se při chůzi její ozývá.*⁸⁷

Někdy si přece jenom básník dovolil odchýlit se od tradičních obrazů, jako například Kalím Abú Tálíb, který do svých veršů začlenil i rostliny z indického subkontinentu. Jako příklad nám poslouží jeho dvojverší, ve kterých opěvuje strom známý jako čampaka (*Michelia champaca*), z něž se získává drahocenný éterický olej:

*Neříkej, že narcis pro svou krásu okem zahrady je,
avšak jestli ano,
tak čampaka je lampou, jež ji osvětluje.
Když slavík na čampaku usedá,
libá její vůně mu do chřtípi proniká.
V zahradě, kde z květů jejích se vůně line,
voní všechny stromy jako dřevo santalové.*⁸⁸

Básníci popisovali také zahrady a jejich architektonické prvky. Kalím Abú Tálíb opěvuje vodní kanál:

*Z každé jeho trysky voda k nebesům stoupá
jak z upřímného srdce modlitba zbožná.
Jestliže dříve z nebe deště padaly,
tak nyní země na oblohu sesílá záplavy.*

⁸⁵ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „mughals“.

⁸⁶ Thackston, W. M.: *Mughal Gardens in Persian Poetry*, s. 235.

⁸⁷ *Idem.*, s. 238.

⁸⁸ *Idem.*, s. 239-240.

*Voda se důmyslně vzhůru dere,
jako by to byly šípky z luku vystřelené.⁸⁹*

O jeho návštěvě zahrady Bāgh-i Bahrará v Kašmíru svědčí následující verše:

*Dovol mi nejprve
zahradu Bahrará navštívit,
aby se mohly básně mé
v dokonalost proměnit.*

*Jaká to úžasná zahrada,
se stromy jak val obranný,
kde důmyslnost zahradníkem jest
a mrak zalévač je oddaný.*

*Ježto stromy kvetoucí zde
místo hradeb ční,
tvoří svými korunami
květinové cimbuří.*

*Její stromy mohutné a pevné jsou,
jako rouby stromů rajských
zdvihají se nad hlavou.*

*Mezi nimi květiny se stále vzhůru plazí,
takže kmene stromů velkých
pak ve skrytu zůstávají.⁹⁰*

Velcí Mughalové byli po právu pyšní na svá architektonická a zahradní díla, kterým jejich básníci věnovali takovou pozornost. Škoda jen, že mnoho básní, které popisovaly konkrétní místa, ztratilo svou historickou hodnotu v důsledku přílišné vyumělkovanosti a komplikovanosti slovních hříček a efektů.

⁸⁹ Idem., s. 244.

⁹⁰ Idem., s. 246.

3.2. Súfijská poezie

Súfijští básníci, kteří se zabývali myšlenkami o jednotě bytí, intuitivním poznání či extatickém opojení, využívali často ve svých básních obrazů jara, zahrad a květin. Tato hra se symboly je zároveň chránila před případným nařčením z hereze.⁹¹

Zahradní symboliku vyjadřující zanícenou lásku k bohu tak můžeme nalézt již u slavné mystické básnířky Rábi^ćy al-^ćAdawíji (z. 801). Ta je známa především tím, že chodila po Basře s ohnivou loučí a vědrem vody, přičemž volala, že chce uhasit plameny pekla a spálit rozkoše ráje,⁹² aby nic z toho nebránilo skutečnému uctívání boha, neboť člověk nepotřebuje ani naděje na odměnu v rajské zahradě, ani strach z posledního soudu. Vyprávěla se o ní také příhoda, že když jednou v sedě meditovala, přistoupila k ní služebná a vybědla ji, ať se podívá na krásu přírody jara a obdivuje boží dílo v zahradě. Na to ji Rábi^ća odpověděla:

*Skutečné zahrady a květiny jsou někde za,
nenajdeš je venku, nýbrž v srdci člověka.*⁹³

Velký anatolský mystik Yunus Emre (z. kolem 1320) napsal:

*Všechny řeky v Ráji
slovy Alláh, Alláh zurčí
a slavíci toužebně
Alláh, Alláh pějí.
Větve stromu Túbá jsou
jazykem, jenž Korán přednáší
a růže zde v Ráji jsou
vůní, co slova Alláh, Alláh, roznáší.*

Toto je mystické pojetí ráje bez povrchního popisu jeho radostí. Vše, co se v něm děje a nachází – hlas, vůně, vánek, růst, milování – nemůže bez boží přítomnosti existovat ani fungovat,

⁹¹ Kropáček, L.: *Duchovní cesty islámu*, s. 162-163.

⁹² Idem., s. 166.

⁹³ Schimmel, A.: *The Celestial Garden in Islam*, s. 22-23.

protože z věčné boží lásky a krásy vše pochází a v ní vše také zaniká.⁹⁴

Mystikové chovali ke květinám a přírodě hlubokou úctu. Důkazem toho je příběh o Sünbül Efendim, šejchovi řádu Chalvati v Istanbulu ze 16. století:

Hledal nástupce, a tak vyslal své žáky, aby nasbírali květiny k výzdobě řádového domu. Všichni se vrátili s velkými kyticemi kromě jednoho. Byl jím jistý Merkez Efendi, který přišel pouze s jednou malou zakrslou rostlinkou. Když se ho šejch zeptal, proč nepřinesl nějakou lepší, odpověděl: 'Shledal jsem, že všechny květiny jsou zaneprázdněny připomínáním si svého Pána. Copak bych je mohl vyrušovat? Rozhlédl jsem se a hle, jedna květina právě dokončila svou modlitbu. Tu jsem přinesl.' A Merkez Efendi byl nakonec jmenován nástupcem Sünbül Efendiho.⁹⁵

Podle mystiků všechny rostliny v zahradě vzývají boha, ba co víc, modlí se k němu. Tak téměř připomínají anděly v ráji, jejichž jedinou činností je věčné uctívání svého Pána. Džaláluddín Rúmí (z. 1273) napsal:

*Stromy jsou zaměstnány modlitbou,
ptáci pějí litanii
a fialka se v prostraci
sklání k zemi.*

Stromy rozevírají své paže, jako by naznačovaly prosebnou modlitbu. Jelikož jsou listy platanu přirovnávány k lidským rukám, bývá tento strom považován za dirigenta sboru toužebně prosících rostlin v zahradě.⁹⁶

Mystikové přidali málo k tradičnímu obrazu květin v zahradě. Obraz narcisu s chřadnoucím očima byl součástí poetického jazyka již u ^oabbásovských básníků. Kvůli barvě oka, které je svou bělostí narcisu podobné, jej později někteří básníci považovali za slepou květinu. Pro Muhammada Iqbála (z. 1938),

⁹⁴ Idem., s. 13.

⁹⁵ Idem., s. 24.

⁹⁶ Idem., s. 25.

indo-pákistánského autora, představoval narcis duchovní oko člověka, které se ještě plně neotevřelo:

Tisíce let narcis nařiká pro nedostatek světla. Velmi zřídka se objeví v zahradě jeden, který by byl obdařen vnitřním zrakem.

Obdařený vnitřním zrakem podle tradiční súfijské terminologie znamená dokonalý světec, který vidí „víno v hroznu a jiskru v kamení“. Pokud se však jednoho dne takto obdařený narcis v zahradě objeví, bude to jen proto, aby spatřil růži v jejím dokonalém rouchu.⁹⁷

Růže, kterou velebili básníci východu i západu, je nejdokonalejším ztvárněním boží krásy a vznešenosti na zemi. Muslimští mystikové si oblíbili prorockou tradici, podle které byla růže stvořena z kapky potu proroka Muhammada, která mu stekla z čela během jeho poutě do nebes. Neznámý autor napsal:

*Přestože jsou všechny (květiny) krásné, růže je nejkrásnější, neboť pochází z potu Mustafy, zatímco ty ostatní jsou jen z vody a hlíny.*⁹⁸

Krása a vznešenost růže byla také spojována s rajskými huriskami. Muhammad Iqbal věnoval tomuto námětu jednu svou báseň:

*Rajská panna žijící ve věčném nebeském světě touží poznat, jak plyne čas a dozvědět se, co znamená „včera“ a „zítra“. Proto sestoupí do růže, s úsměvem rozkvetne a uvadne. Její poslední vzdech zůstává v zahradě a vznáší se v podobě vůně.*⁹⁹

Růže se také může jevit jako obraz pokojné duše. Podle Rúmího by se měl milující naučit umírat s úsměvem jako růže, která když uvadá, nechává v dokonalém klidu pomalu opadat své okvětní lístky, aby po ní zůstala jen libá vůně.¹⁰⁰

⁹⁷ Idem., s. 30.

⁹⁸ Idem., s. 31.

⁹⁹ Idem., s. 32-33.

¹⁰⁰ Idem., s. 33.

Nesmíme zapomenout, že růže má trny. Ty rovněž hrály v islámské mystické poezii významnou roli. Růže a trny jsou součástí jedné rostliny. Mohou být chápány jako dva aspekty jedné květiny, ve které se projevuje boží krása a zároveň hněv.¹⁰¹

Důležitou symboliku v sobě nese i zelená barva listů a bylin, která připomíná nebeskou zahradu. Zelená je poslední a nejvyšší barvou na stupnici mystické zkušenosti. Poté co projde mystik „černým světlem“ absolutního zániku, může mu být požehnáno zjevením se smaragdově zeleného světla, které je spojováno s prorokem Muhammadem.¹⁰²

Súfijové již v počátcích přemýšleli o vztahu mezi člověkem a přírodou a brzy zjistili zásadní podobnost mezi chováním člověka a povahou zahrady. Stejně jako je pustá země na jaře vzkříšena a okrášlena zelenými výhonky a květinami, tak i neživé kosti budou v den posledního soudu opět oživeny.¹⁰³

Přirovnání jara ke vzkříšení je snad nejdůležitějším alegorickým obrazem odvozeným ze zahrady. Rúmí říká:

Jestliže si přeješ vidět Zmrtvýchvstání, přijď do zahrady, která ti ukáže vitalitu mrtvého ležícího pod zemí.

Zem v sobě ukrývá semena, která byla s láskou zasetá do její dělohy. Až nastane s příchodem jara vhodná doba, vyraší z ní, aby vzdala hold svému stvořiteli. Ve své knize *Fíhi má fíhi* přirovnává fyzický svět ke světu zimy, ve kterém je vše zmrzlé a ztuhlé, čekající na uvolnění. Když se objeví Božský vítr, všechno roztaje podobně jako led na jaře. Zima je však také důležitým obdobím, ve kterém semena (a duše) odpočívají, aby na jaře opět vykvetly.¹⁰⁴

¹⁰¹ Idem., s. 36.

¹⁰² Idem., s. 29.

¹⁰³ Idem., s. 26.

¹⁰⁴ Meisami, J. S.: *Allegorical Gardens in the Persian Poetic Tradition: Nezami, Rumi, Hafez*, s. 243.

Obraz člověka, který je sám o sobě rajskou zahradou, byl v různých obměnách zpracováván mnohými básníky. Někdy též přirovnávali tvar srdce k poupěti, které je zaléváno vodou rozjímání. Indický súfijský básník Mas'úd Beg (z. 1397) řekl:

*Živil jsem poupě svého srdce vzpomínkou na Přitele
uprostřed zahrady duše.*¹⁰⁵

Abú 'l-Husajn an-Núrí, mystik z Baghdádu, popsal lidské srdce jako zahradu, pro kterou je déšť požehnáním nebo zkázou. Déšť je považován za symbol boží milosti.¹⁰⁶ A protože byl prorok Muhammad seslán k lidem jako milost boží, je často v poezii líčen jako deštný mrak vzniklý z oceánu lásky, který pomalu putuje, aby svým poselstvím probudil k životu mrtvé zahrady lidských srdcí.¹⁰⁷

3.3. Zahradnické příručky a botanická pojednání

Během „zlatého věku“ překladů v 9. a 10. století se arabská literatura seznámila s novými vědními disciplínami, jejichž osvojení bylo nezbytné pro další kulturní a vědecký rozvoj. Vedle knih o astronomii, astrologii a medicíně, které byly v popředí zájmu překladatelů, se začaly objevovat i překlady zabývající se botanikou a zemědělstvím. Nezůstalo však jen u překladů, neboť arabští (či perští) autoři tato díla dále komentovali a na základě vlastních poznatků a zkušeností rozšiřovali.

Za „otce arabské botaniky“ je považován Peršan al-Dínawarí (820-895), který napsal v arabštině Knihu rostlin.¹⁰⁸ Nejstarší známá arabská kniha o zemědělství má název *al-Filáha al-nabatija* (Nabatejské zemědělství), kterou napsal či přeložil v roce 904 Ibn Wahšija. O něco málo později se objevila kniha s názvem

¹⁰⁵ Schimmel, A.: *The Celestial Garden in Islam*, s. 27.

¹⁰⁶ *Idem.*, s. 26.

¹⁰⁷ *Idem.*, s. 27.

¹⁰⁸ Harvey, J. H.: *Gardening Books and Plant Lists of Moorish Spain*, s. 10.

al-Filáha al-rúmíja (Byzantské zemědělství), jejíž překlad je připisován Sardžísovi ibn Hiljá al-Rúmímu.¹⁰⁹

V případě Andalusie je nestarší dochovanou příručkou, která se týká zemědělství, takzvaný Córdobský kalendář (*Kitáb al-anwá'*) od 'Aríba ibn Sa'd (z. 980) a křesťanského biskupa Rabí'ý bin Zajd. Tato kniha, která v sobě spojovala mozárabský liturgický kalendář a astrologický kalendář, přinášela zemědělské instrukce pro farmáře. Pro jednotlivé měsíce byly ponechány latinské názvy, neboť křesťanský solární kalendář se více hodil pro zemědělství než kratší muslimský lunární kalendář.¹¹⁰

Córdobský kalendář však v té době nebyl jedinou používanou příručkou. Máme důkazy o ještě starších textech, které se bohužel nedochovaly. Jedním z nich byla ilustrovaná kopie Dioscoridovy *De materia medica* v řečtině z roku 78 n.l., která byla pojednáním o medicíně a rostlinách s léčivými účinky. Tu zaslal byzantský císař Konstantin VII. jako dar 'Abd ar-Rahmánovi III. v roce 948.¹¹¹ Vzhledem k obtížnému názvosloví řeckého originálu byl umajjovský chalífa nucen požádat Konstantina o překladatele, který po svém příjezdu převedl řecká slova do latiny a chalífův židovský lékař je převedl z latiny do arabštiny.¹¹² Na překladu Dioscorida se pracovalo i za panování al-Hakama II., jehož lékař Ibn Džuldžul toto dílo opatřil nejen odborným komentářem, ale zahrnul do něj také své bohaté znalosti vycházející z pozorování místní flóry. Význam tohoto překladu a jeho komentářů byl dalekosáhlý, neboť z něj vycházela většina pozdějších botaniků. V průběhu 11. století se pak začala literatura stále více zabývat nejen popisem a identifikací

¹⁰⁹ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „filáha“.

¹¹⁰ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 19.

¹¹¹ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 20; Harvey, J. H.: *Gardening Books and Plant Lists of Moorish Spain*, s. 11.

¹¹² Tento odborný překlad se týkal především názvosloví rostlin, neboť zde již jeden překlad do arabštiny existoval. Byl pořizen v Baghdádu v 9. století, avšak většina řeckých názvů rostlin byla tehdy pouze transkribována a ne přeložena. Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 19.

rostlin, ale také jejich pěstováním, což vedlo k vytváření praktických zemědělských příruček.¹¹³

Na základě citací v různých knihách se dá usuzovat, že nejstarší skutečná zemědělská příručka pocházela z pera °Aríba ibn Sa°d, výše zmíněného autora Córdobského kalendáře, třebaže její text ani název není dodnes znám. Druhou nejstarší byla Stručná kniha o zemědělství (*Muchtasar kitáb al-filáha*), kterou s největší určitostí napsal Abú 'l-Qásim al-Zahráwí (Abdulcasis) v Córdobě mezi léty 975-1013/14.¹¹⁴

Jednotlivé zemědělské příručky se od sebe lišily v obsahu, ale společnými pro ně byly kapitoly o klasifikaci půd a vod, chovu zvířat, zahradnictví, vinařství, pěstování stromů a někdy také o uchovávání potravin. Autorem jedné takové příručky byl Ibn Wáfid (z. 1075), který spravoval zahradu krále al-Ma'múna v Toledu. Je rozdělena do osmdesáti sedmi kapitol, ke kterým je připojen zemědělský kalendář. Více než padesát z nich chybí, ale i přesto se dozvídáme mnohé o tom, jakou půdu si vybrat, co, jak a kdy zasadit a sklídit, jakým nebezpečím se vyhnout. Ibn Wáfid se v závěru dokonce zmiňuje o včelařství a chovu holubů. Pokud bychom měli jeho dílo srovnat s pozdějšími pracemi, tak se pod vlivem Dioscoridovy školy věnoval více botanickým informacím než samotnému zemědělství.¹¹⁵

Uznávaným botanikem a zahradníkem byl Ibn Bassál. Je autorem knihy *Kitáb al-qasd wa 'l-baján* (Stručná kniha objasnění), která je zkrácenou verzí většího díla téhož autora. Její obsah se částečně dochoval díky Ibn al-°Awwámovi. Ibn Bassál hodně cestoval, navštívil Sicílii, Egypt, Sýrii a Chorásán, kde se seznámil s tamním zemědělstvím. V Toledu vystřídal Ibn Wáfida a v roce 1085, kdy město padlo do rukou křesťanů, odešel na dvůr al-

¹¹³ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 20-21.

¹¹⁴ Idem., s. 21.

¹¹⁵ Idem., s. 22.

Mu^ċtamida, vládce Sevilly. Ibn Bassálova příručka uvádí všechny známé způsoby kultivace půdy, využití vody a podmínky vhodné k pěstování plodin. Rozlišuje čtyři typy vod (dešťovou, pramenitou, říční a studniční) a deset typů půd (např. jemná a lehká, horská, písčinná, černá, bílá, atd.). Vyjmenovává také živočichy, jejichž trus je vhodný jako hnojivo (kůň, mula, ovce, holub, člověk). K živočišným hnojivům ještě navíc přidává běžné odpadky a popel z lázeňských pecí. V dalších kapitolách se zabývá přípravou půdy či způsoby vedení vody v zahradě. Ibn Bassál detailně popisuje sázení vinné révy a stromů (ořešáky, olivovníky, ovocné stromy, jasany, jilmy a cypřiše) a pěstování zeleniny, melounů, kapary, luštěnin, bavlníku, sezamu, šafránu, máku, heny, koření a bylin, kvetoucích a aromatických rostlin jako například růže, karafiáty, fialky, konvalinky, chryzantémy, narcisy, bazalka, majoránka, ibišek, heřmánek a pelyněk. Knihu uzavírá kapitolou o uchovávání plodin.¹¹⁶

Mladším současníkem Ibn Bassála byl Abú 'l-Chajr, který se s ním osobně poznal v Seville, kde oba pracovali v královské zahradě al-Mu^ċtamida. O jeho životě je známo velmi málo vyjma zmínek Ibn al-^ċAwwáma. Jeho Kniha o zemědělství se nedochovala v kompletní verzi, nicméně značná část je obsažena v jednom rukopisu z roku 1629 v Paříži a další části byly publikovány ve Fezu Sídím Tuhámím (1939-40). Abú 'l-Chajr byl více seriózním botanikem než praktickým zahradníkem. Specializoval se především na stromy, a tak získal přízvisko al-Šadždžár – pěstitel stromů. To potvrzuje seznam téměř 30 stromů a keřů, které jsou v jeho díle připojeny k těm již známým z dřívějších zdrojů. Zdá se, že Abú 'l-Chajr byl také autorem dalšího čistě botanického pojednání – *Kitáb al-nabát* (Kniha rostlin), avšak není známo, že by se toto dílo dochovalo.¹¹⁷

¹¹⁶ Idem., s. 23-24.

¹¹⁷ Harvey, J. H.: The Book of Abu 'l-Khayr, s. 118.

O životě již několikrát zmiňovaného Ibn al-^cAwwáma ze Sevilly (z. kolem 1200) není známo téměř nic.¹¹⁸ Jeho přínos spočívá především v tom, že vytvořil souhrn starších pojednání o zemědělství. Díky němu se tak dozvídáme o dílech, která se v originálním znění nedochovala.¹¹⁹

Z Almerie pocházel Ibn Lujún (1282-1349), který je autorem spisu *Kitáb ibdá' al-maláha wa inhá' al-radžáha fí usúl siná'at al-filáha* (Odhalení krásy a rovnováhy v základech zemědělství). Obsahem není tato kniha příliš originální. Ibn Lujún vychází hlavně z poznatků svých předchůdců, jako byl například Ibn Bassál či dokonce Aristoteles. Oproti jiným dílům však zmiňuje regionální specifika v zemědělství. Jeho příručka je rýmovaná, k čemuž využil poměrně snadné a běžné radžazové metrum. Verše jsou nicméně spíše prosté a amatérské, neboť Ibn Lujún nebyl ani dobrým básníkem ani zkušeným agronomelem.¹²⁰ Dnes je známý především díky své básni, ve které dává instrukce, jak plánovat zahradu:

*Pro dům v zahradě se místo vyvýšené doporučuje,
a to kvůli bezpečnosti i plánu celkovému vhodné je.
A nechť vstup má na straně jedné a orientaci jižní,
a rezervoár se studnou ať stojí na úrovni horní.
Či namísto studny nechť vodní kanál má,
kde voda teče ve stínu ukrytá.
A jestliže dům dvoje dveře má,
tím většího pohodlí a bezpečnosti požívá.
Vedle rezervoárů zasaď keře, jejichž listy nepadají,
pohledem na ně se pak můžeš těšit každou chvíli.
A krom toho květiny různých druhů uspořádej,
a pak ještě stromy stále zelené vysázej.
Podél hranic zahrady ať se plazí réva vinná,
a nechť i v středu jejím dostatek je vína.
A pod révou se plazící nechť cestičky vedou,
které tak hranici zahrady lemovat budou.*

¹¹⁸ Zajímavé je, že právě o něm se zmiňuje Ibn Chaldún ve své *Muqaddimě*, avšak o ostatních autorech podobného zaměření už nemluví. *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „filáha“.

¹¹⁹ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 25.

¹²⁰ Idem., s. 25.

*Mezi stromy ovocné se i réva běžná přidat může,
ženě útlé podobná, či strom, který pro dřevo se pěstuje.
Poté připrav půdu panenskou pro sadbu všeho,
čemuž přeješ, aby se dobře vedlo.
V pozadí by měly stromy fíku podobné stát,
či jakékoliv jiné, které neuškodí snad.
A do vymezeného prostoru zasad' libovolný strom ovocný,
jenž mohutně roste a jehož vzrůst dospělý
sloužil by jako ochrana proti větru severnímu,
aniž by bránil proniknout svitu slunečnímu.
V centru zahrady necht' pavilon stojí,
s vyhlídkou do všech stran a k posezení.
Ať postaven je tak, že kdokoliv se přiblíží,
nezaslechne hovor družný a každý jej uvidí.
Necht' se po něm plazí břečťan a růže popínává
a rostliny různé, jimiž je zdobena zahrada.
Ta měla by být delší, než je šířka její,
tak aby v ní našel každý divák zalíbení.¹²¹*

Zemědělské příručky vznikaly také ve středověké Persii a poskytují nám značné množství informací o druzích rostlin, obilovinách, ovoci, zelenině, stromech, bylinách a květinách, které byly v té době pěstovány. Většina z nich však víceméně opakuje poznatky již dřívějších arabských příruček či překladů z řečtiny, syrštiny a pehleví. Pouze malá část byla založena čistě na vlastním pozorování a zkušenosti. Faktem také je, že informace o uspořádání zahrad se v těchto příručkách vyskytují velmi poskrovnu.¹²²

Výjimku tvoří *Iršád az-zir'á'a* (Průvodce zemědělstvím), kterou v roce 1515 sepsal v Herátu Qásim ibn Júsuif, někdy též nesprávně označován jako Fazil Harawí. Věnoval ji prvnímu safíjovskému vládci, šáhovi Ismá'ílovi I. O autorovi samotném je známo prakticky jen to, co o sobě sám říká v předmluvě své knihy. Byl stavebním architektem a (nebo) účetním zaměstnaným v Guzargah, severovýchodně od Herátu. Obsah díla neodráží jeho

¹²¹ Dickie, J.: *The Islamic Garden in Spain*, s. 94; Dickie, J.: *The Hispano-Arab Garden: Its Philosophy and Function*, s. 240-241.

¹²² Subtelny, M. E.: *Agriculture and the Timurid Chahárbágh: The Evidence from a Medieval Persian Agricultural Manual*, s. 110.

vlastní zkušenost, ale jak sám píše, informace získal od zkušených lidí.¹²³

Jeho kniha se skládá z osmi kapitol, jejichž názvy napoví mnohé o obsahu celé knihy: 1 - O rozeznávání dobré půdy od špatné, 2 – O volbě astrologicky příznivého času pro výsadbu, uskladňování obilí a boji proti škůdcům, 3 – O pěstování obilovin a luštěnin, 4 – O pěstování vinné révy, 5 – O pěstování zeleniny, 6 – O pěstování a přesazování stromů, 7 – O roubování stromů a vína, sběru ovoce a jeho uskladňování, 8 – Plán čahár bāghu a jeho pavilonu. Kniha je plná zajímavých detailů o rostlinách, včetně těch používaných v lékařství, a nechybí ani návod na přípravu růžové vody a dalších extraktů. Pro plánování zahrad je důležitá osmá kapitola, která z tohoto díla dělá neocenitelný zdroj ke zkoumání historie zahradního designu perských zahrad. Smysl textu však není vždy zcela pochopitelný a terminologie je nejasná. Navíc je obtížné určit některé rostlinné druhy, které autor zmiňuje. Nicméně je tato kniha důležitou pomůckou pro pokus o rekonstrukci plánu saffjovských zahrad.¹²⁴

Tato kniha měla vedle svého praktického využití ještě jednu důležitou funkci – v duchu žánru „zrcadel princů“ sloužila jako ideologický nástroj v rukou těch, kteří toužili po obnově zemědělství¹²⁵ s podporou hlavy nového saffjovského státu.¹²⁶ O tom svědčí například následující verše:

*Jestliže chceš, aby stromek tvého státu nesl plody
a nejlepší růže ve tvé zahradě kvetly,
ujisti se, že se dobře staráš o své květiny a stromy,
zkrátka, neváhej ani kratičkou chvílí!¹²⁷*

¹²³ Idem., s. 110-111.

¹²⁴ Pinder-Wilson, R.: The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh, s. 82-84.

¹²⁵ V letech 1513-1515 trpěla oblast Herátu zničujícím hladomorem.

¹²⁶ Subtelny, M. E.: Agriculture and the Timurid Chahārbāgh: The Evidence from a Medieval Persian Agricultural Manual, s. 110.

¹²⁷ Idem., s. 118.

Zemědělské příručky, kalendáře a botanická pojednání si byla obsahem vzájemně velmi podobná. Otázkou však zůstává, za jakým účelem byly všechny tyto knihy pořizovány. Je obtížné představit si běžného farmáře, jak před tím, než jde na pole, konzultuje text zemědělské příručky. A i kdyby uměl číst, což nebylo příliš pravděpodobné, jak by si mohl dovolit koupit tak drahý rukopis?¹²⁸

Zdá se, že odpověď můžeme nalézt v zemědělské revoluci, která sebou přinášela obrovské množství poznatků a nových technologií, které by bylo obtížné předávat pouze ústní tradicí. Proto můžeme považovat tato díla za jakési databáze praktických informací, které se v dané době nashromáždily, a byly tak zase předávány dál, komentovány a doplňovány. Svědčí o tom i ta skutečnost, že mnoho z nich zůstalo anonymních. A kdo je tedy kromě samotných agronomů a botaniků četl? Především vzdělaná a bohatá aristokracie, která vlastnila nemalé pozemky a díky poznatkům získaným touto četbou mohla informovat své zástupce o nových metodách, technologiích či plodinách.

¹²⁸ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 27.

4. Odras zahrad v umění

Islámské umění bylo již od svých počátků silně ovlivňováno symbolikou rajských zahrad, které velmi detailně popisuje Korán. Rostlinné dekorace, které se na islámských uměleckých předmětech vyskytují nejčastěji, tak mohou být do jisté míry považovány za symbol ráje. Krásné poháry a mísy vyrobené ze zlata, stříbra a křišťálu, stejně jako koberce, polštáře a oděvy zhotovené z drahých materiálů, představují odměnu v ráji pro bohabojné. Tyto luxusní předměty, běžně v našem pozemském světě používané, mohou připomínat radosti, které na člověka teprve čekají. Scény hostin s muzikanty a tanečnický, které se hojně vyskytují v islámském umění, mohou být jednoduše vysvětleny jako hodování v ráji či symboly duchovní blaženosti vyjádřené lidským jazykem. Také v Evropě bylo středověké umění silně ovlivněno náboženstvím. Umění totiž v mnohém náboženství sloužilo. Zatímco se však křesťanské umění snaží přesvědčovat věřící důrazem na utrpení, islámské umění se snaží povzbudit věřícího příslibem věčné blaženosti v rajských zahradách. Zároveň se divákovi nijak nevnučuje, ale klidně ho přivádí ke dvěma věcem – bohu a ráji. Jinými slovy hovoří o dogmatu jediného boha a o radostech v posmrtném životě. Islámské umění nám nepředkládá Korán, ale nabízí umělecké vyjádření jeho hlavních myšlenek.¹²⁹

Jelikož obraz zahrad a zahradních prvků představuje základ výzdoby mnoha islámských uměleckých předmětů, jsou tato díla nedocenitelnými pomocníky historiků, kteří se snaží zmapovat obecný vývoj zahrad. Například nejranější vyobrazení perských zahrad na kobercích je staršího data než nejranější skutečně dochované zahrady. O některých architektonických prvcích se dozvídáme jen díky uměleckým předmětům. Často věrné vykreslení květin na malbách, textiliích a keramice nám zase ukazuje rozsah

¹²⁹ Piotrovsky, M. B.: *Art of Islam – Heavenly Art, Earthly Beauty*, s. 63-64.

kvetoucí vegetace, která kdysi zdobila nyní již mnohdy špatně zachovalé či zcela přeměněné zahrady.¹³⁰

Zahradní motivy propojené s architektonickými prvky vytvářejí nové možnosti uměleckého vyjádření. Míhráb, klenutý výklenek ve zdi mešity, může být chápán jako výklenek zmiňovaný v Koránu v takzvaném „verši světla“ (viz 2.1.8. Flóra v ráji) a zároveň může symbolizovat bránu do ráje, která je otevřena poslušným věřícím. Klenutá brána s květinovou výzdobou se pak široce užívá jako dekorační prostředek v islámské architektuře, na kobercích a objektech všeho druhu. Symbolizuje nejen zahradu, ale i zed' kolem ní. Nejen že připomíná příslib ráje, ale také naznačuje, jak obtížné je do něj vstoupit. Jednou z pěti základních povinností muslimů je dobročinnost projevovaná formou almužny. Je záslužné dotovat veřejné instituce jako například školy, knihovny, lázně, chudinské jídelny či veřejné fontány. Dekorace takovýchto budov připomíná nebeskou odměnu skrytou za dobročinnými skutky. V určitých případech, zvláště u fontán, jejichž tekoucí voda připomíná rajske prameny zmíněné v Koránu, zahrnuje dekorace vyobrazení stromů, květin a ovoce v rámci klenutého výklenku. Stejně motivy mohou zdobit i veřejné lázně a nádoby sloužící k uskladnění či podávání vody. Některé náboženské křesťanské řády, které praktikovaly žebrotu jako součást svého náboženského poslání, používaly za tímto účelem dřevěné či kovové misky ozdobené náboženskými nápisy a květinovými motivy a dalšími symboly ráje, jako by chtěly dárci almužny připomenout nebeskou odměnu za jeho šlechtnost.¹³¹

S islámským uměním úzce souvisí otázka, zda je umělecké dílo lží či padělkem, protože se snaží napodobit něco, čím nikdy ve skutečnosti být nemůže.¹³² Zvláště patrné to je u miniatur. Jelikož je malba dvojrozměrný vyjadřovací prostředek, pokusit se o zachycení

¹³⁰ Ettinghausen, R.: Introduction, s. 7-9.

¹³¹ Blair, S., Bloom, J. M., eds.: *Images of Paradise in Islamic Art*, s. 37-39.

¹³² Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 39.

trojrozměrné reality by znamenalo pouze vytvoření iluze.¹³³ Proto se islámské umění obecně vyhýbá přílišnému naturalismu, a to nejčastěji popřením perspektivy či určitou abstraktností. Avšak vzhledem k tomu, že umění čas od času podléhá módním trendům, tak i v případě toho islámského nacházíme množství příkladů přiblížení se k dokonalému ztvárnění skutečnosti. Velkou měrou tomu přispělo i umění evropské, které do islámského světa postupně pronikalo a v některých oblastech si získalo značnou oblibu.

4.1. Zahradní motivy v islámském umění

Rostlinné motivy a prvky spolu s kaligrafií a geometrickými vzory tvoří hlavní dekorativní repertoár islámského umění. V případě florální dekorace není možné vyvozovat záměr umělce vyvolat představu rajske zahrady, ale takovýto symbolismus se nabízí sám o sobě. Rozmanité druhy květin a stromů, které zdobí nejrůznější předměty (od keramických dlaždic až po oděvy), svědčí o lásce k rostlinám v celém islámském světě a o dlouhé tradici zahradnictví. Florální výzdoba mešit často evokuje ráj, a to buď umístěním dekorace nebo kombinací rostlin s motivem klenuté brány.¹³⁴ Postupné šíření evropského vlivu v některých islámských zemích se odrazilo také v umění. V Indii se počátkem 17. století objevil nový typ rostlinné dekorace – květiny rostoucí od země nahoru ze svého stvolu. Tento motiv nalézáme například na hrobce v Tádž Mahalu, kterou zdobí obklad s umně vytvořeným rostlinným reliéfem (obr. 26). Je možné, že se místní umělci inspirovali evropskými herbáři, které do Indie přinesli jezuitští misionáři. Od té doby byl motiv rostoucí květiny běžný v celém mughalském umění.¹³⁵

¹³³ Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 144-145.

¹³⁴ Blair, S., Bloom, J. M., eds.: *Images of Paradise in Islamic Art*, s. 37-39.

¹³⁵ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 127.

Protože je voda jedním ze základních prvků v zahradě, objevovala se často na různých uměleckých předmětech. Většinou byla zobrazována v podobě vodních kanálů, které v případě koberců naznačovaly plán *čahár bāghu* – rozdělovaly plochu do čtyř oddílů. Zároveň čtyři vodní kanály symbolizovaly čtyři rajske řeky zmiňované v Koránu.

V případě miniatur či koberců se nechali umělci inspirovat některými architektonickými prvky. Na zahradních kobercích tvoří střed bazén, někdy je u něj umístěn také pavilon. Na miniaturách, které znázorňují zahradní scény, málokdy chybí vodní nádrže, fontány, honosné pavilony, altány či stany.

4.2. Mozaiky

Obraz ráje se postupně stal hlavním námětem kázání. Krásy na zemi byly odrazem rajske krásy a dokonalosti. To vysvětluje, proč si islámské umění, ať už světské nebo sakrální, vybralo motiv zahrady jako jedno z nejdůležitějších témat. První islámská sakrální umělecká díla, která měla za cíl proklamovat vítězství nového náboženství, byly mozaiky.¹³⁶

Ty zdobí mnohé ze stěn Skalního dómu v Jeruzalémě. Na jedné z nich je zobrazena zahrada, která vystupuje ze zlatého pozadí. Naturalisticky ztvárněné stromy se objevují poskrovnu, jsou však vykládány drahými kameny. Mnohem zřetelněji je vidět rajska symbolika v případě umajjovské Velké mešity v Damašku z konce 7. a počátku 8. století. Stěny ochozů na hlavním nádvoří pokrývá široký pás mozaiky s námětem krajiny (obr. 1). Původně pokrýval také stěny modlitební síně. Spodní část mozaiky představuje řeka, která působí jednotícím dojmem. Na jejích březích rostou mohutné ovocné stromy. Mezi nimi jsou rozmístěny skupiny budov

¹³⁶ Piotrovsky, M. B.: *Art of Islam – Heavenly Art, Earthly Beauty*, s. 63.

rozličných tvarů, od krychlových domů tyčících se jeden nad druhým až po vícepatrové pavilony s bohatým sloupovím (obr. 2, 3). Nikde však nenacházíme připomínku živých tvorů. Ve větvích stromů nehnízdí ptáci a v řece neplavou ryby. Zdá se tak, že máme před sebou doklad přísného dodržování islámského zákazu zobrazování živých bytostí.¹³⁷ Všechny výše popsané indicie nasvědčují tomu, že umělci, kteří dostali za úkol mešitu vyzdobit, využili motivu koránské rajske zahrady.¹³⁸ Existují však i odlišné teorie, podle kterých představují jednotlivé skupiny budov skutečná města tehdejšího islámského světa. Podle jiné hypotézy je zase tekoucí řeka na mozaice skutečná řeka Báraďá, která spolu s budovami znázorňuje tehdejší Damašek. Na základě této představy pak byla mozaika pojmenována jako „Báraďská“.¹³⁹

4.3. Miniatury

Od 12. století začíná nabývat na významu nový typ výtvarného umění – knižní ilustrace. Těmito ilustracemi byla zdobena největší literární díla islámského světa všech možných žánrů, z nichž jmenujme například slavné *Maqámy* al-Harírího, epickou *Šáhnáme* perského básníka Firdawsího či sbírku zvířecích bajek *Kalíla wa Dimna*. Příležitostně byla ilustrována také dějepisná díla.¹⁴⁰ Náměty vyobrazovaných scén byly rozmanité, nás však v první řadě zajímá, jak se na miniaturách odrážel vliv zahrad, ať už rajske či pozemské.

Ve 13. století se knižní miniatury dařilo v Persii, kde byli velkými patrony malířství Ílcháni. Na jejich dvoře v Tabrízu se vytvořil osobitý styl, který se nebránil zobrazování lidských postav,

¹³⁷ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 80-81.

¹³⁸ Ettinghausen, R: *Introduction*, s. 7-8.

¹³⁹ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 80-81.

¹⁴⁰ Idem., s. 50-51.

neboť ty představovaly jedno z hlavních témat. Lidé byli často zobrazováni v zahradách, které se staly oblíbeným prostředím na malbách. Nebyla to však vyobrazení skutečných zahrad, nýbrž to byly spíše zidealizované scény zachycující dokonalost a atmosféru jara s rozkvetlými ovocnými stromy a květinami. V perské zahradě byl stín, který poskytoval ochranu před spalujícím sluncem, jedním z charakteristických rysů. Na perských miniaturách tohoto období však nacházíme zobrazení stínů velice zřídka. Oblíbenými stromy perských malířů byly cypřiše a broskvoně, které se často vzájemně proplétaly a představovaly tak milence.¹⁴¹

Velkou lásku Peršanů ke stromům vidíme na miniatuře z počátku 16. století.¹⁴² V zahradě okřídlených víl stojí košatý strom, v jehož bohatém větvení je upevněna zdobená plošina sloužící k odpočinku. Ze země k ní pro snadný přístup vedou dřevěné schůdky (obr. 4).

Smutným zjištěním je fakt, že perští malíři nikdy neusilovali o celkový pohled na zahradu. Zcela chybí pohled z ptačí perspektivy jakož i scény, na kterých by byl zobrazen zahradní pavilon ve vztahu k celé zahradě. Co však Peršané dokonale zvládli, bylo zachycení okouzující atmosféry. To se jim podařilo zvláště v případě ilustrace slavných epických a romantických básní či vyobrazení soudobých panovníků a princů v jejich vlastních zahradách. Jedna taková miniatura z počátku 16. století, kterou vytvořil malíř z tabrizské školy, je zařazena ve sbírce básní Háfize a ukazuje prince sedícího v podzimní zahradě. Kolem něj stojí skupinka lidí v rozkvetlé krajině prosté jakýchkoli architektonických prvků (obr. 5).¹⁴³

Za nejslavnější období vývoje knižní miniatury se považuje doba vlády Timura a jeho následníků v 15. století. Po dobytí Baghdádu, kde působily významné malířské školy, nechal Timur

¹⁴¹ Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 48.

¹⁴² Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 144.

¹⁴³ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 52.

doprovít nejlepší umělce do svého sídelního města Samarkandu. K nim brzy přibyli i umělci z ostatních podrobených zemí. Po celé 15. století můžeme pozorovat neustálé zdokonalování uměleckého stylu miniaturistů a na jeho konci je pak vidět skutečný rozkvět knižní malby.¹⁴⁴

Od dvacátých let 15. století se začíná v Herátu formovat takzvaná „herátská škola“. Do tohoto střediska se postupně stěhovali v letech 1420 až 1430 baghdádští malíři a připojili se tak k ostatním umělcům z Tabrízu, Šírázu či Samarkandu, kteří zde již působili. Vrcholem jejich umělecké činnosti se stala ilustrace takových děl, jako například Firdawsího *Šáhnáme* či *Kalíla wa Dimna* (obr. 9).¹⁴⁵

Snad neslavnějším miniaturistou herátské školy byl perský malíř Behzád (1460-1535). Na jeho miniaturách vidíme zájem o lidi a snahu o zachycení jejich životů. Zároveň zobrazoval architekturu a zahrady s potoky a vodními nádržemi. Jeho architektura je trojrozměrnější a její výzdoba překvapuje jemností detailů a bohatstvím barev. Behzád a jeho kroužek měli ve zvláštní oblibě lehké pavilony a nádvoří s keramickými obklady, oddělené od zahrad červenými dřevěnými ploty s prořezávanými brankami. V jeho krajinách rostou nejvíce platany, štíhlé cypřiše, rozkvetlé stromy a mladé topoly. Behzádovo dílo představuje vrchol miniaturní malby v timurovském období (obr. 10, 6, 11).¹⁴⁶

Po nástupu indických Mughalů k moci se knižní malířství nadále drželo timurovských norem. Změna nastala až v době panování mughalského vládce Akbara (1556-1605), který vyjádřil pochybnost, zda je vhodné přejímat dřívější vzory.¹⁴⁷ Přestože byl negramotný, velmi obdivoval Paměti (*Báburnáme*) svého děda Bábura a nechal jejich kopie opatřit miniaturami. Vzhledem k tomu, že Bábura byl velký milovník zahrad a ve svých pamětech se o nich

¹⁴⁴ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 427.

¹⁴⁵ Idem., s. 426.

¹⁴⁶ Idem., s. 427.

¹⁴⁷ Idem., s. 484.

často zmiňoval, není žádným překvapením, že několik miniatur je věnováno právě tomuto tématu. Ilustrovaná *Báburnáme* nám poskytuje přímý doklad, jak nejspíš vypadala jedna z jeho zahrad Bágh-i Wafá. Otázkou však zůstává, zda umělci tuto zahradu v Kábulu skutečně viděli na vlastní oči a nebo jen použili vlastní představivost. Jednu miniaturu zahrady Bágh-i Wafá vytvořil Bišandas a zdá se, že minimálně četl slova Bábura, podle kterých rekonstruuje jednotlivé prvky. Jeho miniatura zobrazuje Bábura, kterak dává pokyny architektovi. Ten drží v rukou obdélníkovou desku s mřížkovou osnovou, na které však není zachycen žádný architektonický plán.¹⁴⁸ Prvek *čahár bághu* je ukázán ve velmi stísněné podobě, zatímco vodní nádrž se blíží skutečnému měřítku. Okraje zahrady lemují granátová jablka a pomerančovníky (obr. 7, 8).¹⁴⁹

V 18. století vzniklo v mughalské Indii album, které se skládá z 67 ilustrací různých svatých míst v Arábii spolu s vyobrazeními pekla a ráje. Na schematickém plánu nebeského ráje vidíme *čahár bágh* se čtyřmi vodními kanály a centrální nádrží (obr. 14). Na volné ploše jsou nahodile rozmístěny cypřiše a kvetoucí rostliny. Nad centrální nádrží se nachází perský nápis „*hauz-i kausar*“ (nádrž hojnosti). O jejím posvátném charakteru svědčí zvolání, který je napsáno přímo na ní: „*Já Alláh, já Muhammad*“ (Ó bože, ó Muhammade).¹⁵⁰

Umění knižní miniatury se neomezovalo pouze na islámský východ. V muslimském Španělsku vznikaly ilustrované rukopisy, které zachycovaly atmosféru andaluských zahrad s věčně zelenými stromy, bublajícími potoky, řekami lemovanými vodními koly a vyhlídkovými věžemi, které poskytovaly úchvatný pohled na

¹⁴⁸Begley, W. E.: *The Garden of the Taj Mahal: A Case Study of Mughal Architectural Planning and Symbolism*, s. 218.

¹⁴⁹Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 74.

¹⁵⁰Begley, W. E.: *The Garden of the Taj Mahal: A Case Study of Mughal Architectural Planning and Symbolism*, s. 226-227.

okolní rozkvetlou krajinu.¹⁵¹ V rukopisu *Bajád wa Rijád*, který líčí příběh lásky dvou milenců, se objevují obrazy uzavřených zahrad s věžemi, pavilony, bazény a vinicemi (obr. 12, 13). Na miniatuře, která zobrazuje zraněnou a krvácející Rijád, vidíme bazén s lávkou, po jehož stranách jsou schody vedoucí do další zahrady s podúrovňovými záhony. Po levé straně se do výšky plazí kmen vinné révy. Naproti Rijád na opačné straně vodní nádrže se nachází kiosek, pod jehož klenbou jsou dvě starší ženy. Jedna z nich sedí s rukou spočívající na mřížové balustrádě a pozoruje zahradu. Uprostřed kompozice se tyčí mohutný strom, kolem kterého roste vegetace naznačená svíslými zelenými čarami s červenými vrcholky. Vzhledem k tomu, že rukopis postrádá úvodní a závěrečné stránky, je obtížné určit datum a místo jeho vzniku.¹⁵²

4.4. Textilie

Nejtypičtějším druhem textilií, na kterých se objevují zahradní motivy, jsou koberce. Ty přinášejí do místností jak atmosféru rozkvetlých zahrad s proudící vodou, tak i symbol klidu a míru, který je přítomen v rajske zahradě. Jelikož se Korán zmiňuje o kobercích, na kterých budou v ráji spočívát zbožní věřící, můžeme je považovat za něco téměř posvátného. Na knižních miniaturách často vidíme významné osoby, jak sedí a odpočívají na drahých kobercích, které tak zároveň představují symbol luxusu a bohatství.

Nejstarší známý zahradní koberec pochází z období vlády Chusraua Anóšarvána I. (531-579), jednoho z nejvýznamnějších sásánovských králů. Tento skvost tkalcovského umění, známý také jako „Zimní koberec“, „Jarní zahrada“ či „Chusravův pramen“, byl ukořistěn ze sásánovského paláce v Ktésifonu Araby v roce 637

¹⁵¹ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 269.

¹⁵² Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 195-197.

během jejich vítězného tažení Persií. Bohužel se tento koberec o velikosti 27 metrů čtverečních¹⁵³ do dnešních dnů nedochoval a my o něm víme pouze díky popisu arabských historiků, kteří jím byli fascinováni. Vyroběn byl jen z těch nejvybranějších materiálů a znázorňoval zahradu s vodními kanály a chodníky, stromy a krásnými květinami. Široký okraj zobrazoval květinové záhony různých barev – květiny byly tvořeny modrými, červenými, žlutými nebo bílými kamínky. Pozadí bylo žlutavé, aby vypadalo jako země a bylo do něj vetkáno zlato. Stonky a větve rostlin byly ze zlata či stříbra, listy stromů a květin z hedvábí. Ovoce tvořily barevné kamínky. Několik koberců stejného druhu ale pozdějšího data se nám zachovalo. Jediná věc, která se na nich nikdy nemění, je formální pravidelnost designu. Centrální část, kterou obvykle tvoří vodní nádrž, lemují cestičky a úzké kanály, mezi nimiž jsou záhony. Jindy může být středem celé kompozice ostrůvek, z něhož vybíhají další kanálky. Někdy je celý okraj vytvořen jako vodní kanál s rybkami (obr. 15, 16, 18).¹⁵⁴

Ve sbírce Burrelova muzea ve skotském Glasgow se nachází „Wagnerův zahradní koberec“ z přelomu 16. a 17. století z Indie. Má tvar obdélníku, který se téměř blíží čtverci. Je charakterizován třemi velkými kanály, které tvoří tvar písmene „H“. Uprostřed kratšího vodorovného kanálu leží malý bazének. Zbývající plocha je vyplněna pozoruhodnou řadou stromů a květin spolu se čtyřnohými zvířaty a poletujícími ptáky. Ve vodních kanálech a v bazénu jsou zobrazeny různé druhy ryb. Toto jedinečné umělecké dílo, jehož unikátní kompozice se neopakuje na žádném jiném koberci, budí dojem pozemského ráje se všemi jeho zvířaty a rostlinami (obr. 19).¹⁵⁵

Zdá se, že vývoj designu zahrad šel ruku v ruce s vývojem designu koberců. Tvar zahrad (jakož i koberců) se prodlužoval

¹⁵³ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 531.

¹⁵⁴ Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 143-144.

¹⁵⁵ Curatola, Giovanni: *Gardens and Garden Carpets: an Open Problem*, s. 90-97.

a podélná osa získávala převahu nad příčnou. Do této skupiny se řadí koberce, kterým se říká „*čahár bāgh*“ (čtyři zahrady), neboť odrážely typické rozdělení zahrady do čtyř pravoúhlých sektorů pomocí křížících se os (obr. 17, 20). Jeden z nejlepších a nejkrásnějších příkladů tohoto typu koberců se nyní nachází v Džajpurském muzeu v Indii. Ví se o něm, že byl vyroben před rokem 1632, protože v tomto roce byl zapsán do majetku džajpurských maháradžů jako dar. Předpokládá se, že byl utkán v okolí Isfahánu a že jeho design byl inspirován přímo soudobými zahradami šáha ⁶Abbáse Velikého. S rozměry 875 x 375 cm představuje tak velkou plochu, že každý z jeho čtyř sektorů byl dále rozdělen menšími vodními kanály do dílčích částí. Střed celé kompozice tvoří velká centrální nádrž, nad níž je vyvýšen zahradní pavilon se čtvercovým půdorysem. Na každé straně je otevřený, zdobený nástěnnými malbami a střechu tvoří přepychová kupole z modrých kachlíků. V kanálech plavou ryby, želvy a hadi, ptáci hnízdí a létají v hustém listoví a na některých místech spolu zápasí divoká zvěř. Zbytek plochy koberce je zdoben stromy a květinami všech druhů a barev. Rozeznáváme palmy, cypřiše a citrusy, mezi kterými se nacházejí rozkvetlé ostrůvky, které snad představují terasy.¹⁵⁶

Zahrady a zahradní koberce se pravděpodobně ovlivňovaly navzájem, neboť jsou dvěma rozdílnými vyjádřeními jedné myšlenky – dosažení ráje již na tomto světě.¹⁵⁷

Na takzvaných vázových a loveckých kobercích z Íránu se již typické zahradní vzory neobjevují, ale přesto dokládají živý zájem o stromy a květiny. Známé lovecké koberce ukazují osoby v rozkvetlé krajině a příležitostně se objevuje i zahradní pavilon uprostřed zeleně. Obecně lze říci, že valná část perských koberců

¹⁵⁶ Curatola, Giovanni: *Gardens and Garden Carpets: an Open Problem*, s. 90-97; Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 34.

¹⁵⁷ Curatola, Giovanni: *Gardens and Garden Carpets: an Open Problem*, s. 90-97.

všech období je typická svými florálními prvky v bohaté paletě vzorů a kombinací.¹⁵⁸

Kromě velkoplošných koberců se tkaly také menší varianty, jako například modlitební koberečky. Ty na sobě často nesly vyobrazení mihrábu zdobeného stromy a květinami, který byl vnímán jako brána do rajske zahrady (obr. 21).¹⁵⁹

Obdivuhodně a výstižně ztvárněné rostlinné motivy nacházíme na tkaných textiliích ze 17. a 18. století pocházejících z Bucháry, které byly mnohdy obohaceny vlákny ze zlata a stříbra. Jeden z krásných příkladů těchto takzvaných „buchárských výšivek“ je nyní vystaven v Metropolitním muzeu umění v New Yorku. Byl vyroben na počátku 19. století a zobrazuje s pečlivou přesností celý katalog květin. Dominují barvy modrá, červená a zelená a sotva některá květina se objevuje více než jednou. Je možné identifikovat přinejmenším 25 různých druhů. Je pozoruhodné, že v případě nejstarších výšivek tohoto typu byl kladen důraz na co možná největší naturalismus, zatímco teprve pozdější vývoj přinesl vysoce stylizované florální motivy a prvky (obr. 22).¹⁶⁰

V Koránu jsou vedle koberců zmíněny také hedvábné oděvy, které budou odměnou pro věřící v ráji. Podle prorocké tradice by se ale oblečení z hedvábí na tomto světě nosit nemělo, neboť vyvolává lásku k pozemskému luxusu. Přesto se tyto oděvy těšily oblibě po celém islámském světě a generace žen je často opatřovaly výšivkami, které znázorňovaly krajiny plné květin a rozkvetlých stromů. Tato tradice svědčí o lásce k zahradám a o představě příštího života v ráji.¹⁶¹

¹⁵⁸ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 34.

¹⁵⁹ Piotrovsky, M. B.: *Art of Islam – Heavenly Art, Earthly Beauty*, s. 63.

¹⁶⁰ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 31.

¹⁶¹ Blair, S., Bloom, J. M., eds.: *Images of Paradise in Islamic Art*, s. 37-39.

4.5. Keramika

Islámská keramika byla velmi oblíbeným dekoračním prostředkem, a to zvláště v podobě obkladových dlaždic. Pokud jde o ztvárnění zahradních prvků, objevují se na nich nejčastěji florální motivy. Na fragmentu listového kachlíku ze 17. století, který kdysi pravděpodobně tvořil obklad vodního kanálu, vidíme bohatou paletu rostlin různých druhů (obr. 23). Někdy se však pomocí keramických dlaždic vytvářely i celé obrazy. Za vlády šáha [°]Abbáse I. Velikého byly stěny královských paláců v Isfahánu a v mnoha soukromých domech zdobeny právě těmito ozdobnými malovanými kachlíky. Z první čtvrtiny 17. století pochází typická zahradní scéna. Dvojice dvořanů odpočívá na zemi mezi rozkvetlými květinami a stromy a služebnictvo jim předkládá pokrmy a nápoje (obr. 24).¹⁶² Pravděpodobně ze zahradního pavilonu v Isfahánu z první čtvrtiny 17. století pochází podobná scéna – v trávě mezi rozkvetlými stromy sedí dva muži, z nichž jeden si něco zapisuje. Nalevo od nich stojí muž, který je pozoruje a zprava k nim přichází žena (obr. 25).

Kromě dlaždic se vyráběly také glazované keramické stoličky či stolky, které byly v některých případech miniaturními verzemi zahradních pavilonů. Oblíbeny byly především v Íránu ve 12. století. Měly šestiúhelníkový půdorys, jedno nebo dvě poschodí a po každé straně byly výklenky, které od sebe byly odděleny sloupy či mřížovým. Na jednom příkladu, který se nyní nachází v Jeruzalémě, nalézáme stále zachovanou stupňovitou základnu. Původní klenutá střecha byla přeměněna do rovné plochy, aby mohl předmět sloužit příslušným účelům (obr. 28).¹⁶³

Florální motivy byly s oblibou používány jako dekorace talířů a misek. Z tureckého Izniku z druhé poloviny 16. století

¹⁶² Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 527.

¹⁶³ Ettinghausen, R.: *Introduction*, s. 9.

pochází malovaný talíř, na kterém jsou zobrazeny různé druhy rozkvetlých květin vyrůstajících z jednoho společného trsu (obr. 27).

4.6. Ostatní umělecké předměty

Florální dekorace se uplatňovala i na méně běžných předmětech. Byly to například obaly knih, které se často používaly jako schránky na kopie Koránu.¹⁶⁴ Připomínaly tak krásu rajských zahrad, ve kterých se věřícím dostane věčné blaženosti. Podobně byly zdobeny krabičky na dokumenty, které sloužily jako přenosné zavírací šplíky (obr. 29).

Z omezených informací, které nám jsou dnes k dispozici, se zdá, že malování květin bylo součástí výcviku všech učedníků uměleckého řemesla. Díky této činnosti vznikala alba florálních maleb, která mohla obsahovat různé rostlinné kolekce a nebo se soustředovala na specifické druhy. Dochovalo se nám například album, které zobrazuje 29 druhů květin pěstovaných v zahradě Sa'adatabad v Isfahánu.¹⁶⁵

Peršané byli takovými milovníky zahrad a květin, že byli schopni udělat cokoliv, aby si uchovali atmosféru kvetoucích rostlin i během nevlídné sezóny. V jednom perském rukopisu, který je uložen v India Office Library v Londýně, nacházíme přímé instrukce, jak vyrobit umělé rostliny. Firdawsí popisuje strom vytvořený pro krále Kaye Chusraua, který měl stříbrný kmen a větve ze zlata a rubínů. Ty byly ověšeny dutým ovocem, které v sobě ukrývalo směs vína a pížma.¹⁶⁶ Za panování vládců z Ghazny byly na jejich dvoře oblíbeny zlaté stromy, které byly lemovány umělými narcisy ve stříbrných květináčích. Podobné stromy jsou známy

¹⁶⁴ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 28.

¹⁶⁵ Idem., s. 27.

¹⁶⁶ Tato směs připomíná nápoj, který budou popíjet zbožní věřící v rajských zahradách: „Napájení budou vínem silným, zapečetěným z pížma pečeti.“ (83:25-26)

z Íránu z 13. a 14. století, kde nejspíše vznikl dokonale vypracovaný kus určený pro Timura. Měl výšku muže, listy byly podobné dubu a ovoce bylo tvořeno perlami, rubíny, smaragdy, safíry a tyrkysem. Na jeho větvích seděli malí, barevně glazurovaní ptáčci.

Řemeslné umění, které se zabývalo výrobou umělých stromů, květin a miniaturních zahrad, se nazývalo *nachband*. Toto slovo znamená buď „výroba umělých květin“ nebo také „výroba girland“. Hlavními složkami tohoto menšinového umění byl papír, lepidlo, vosk a barvivo. Za Qádžárovců byly na jejich dvoře oblíbeny vázy s papírovými květinami, které se těší oblibě v Íránu dodnes.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 25-26.

5. Typy zahrad a jejich vývoj

5.1. Vznik zahrad

Základním předpokladem pro vznik zahrad byly přírodní podmínky a příznivé klima. To se samozřejmě v některých oblastech za posledních 5000 let výrazně změnilo, ať už to bylo vlivem samotné přírody a nebo člověka. Důležitou roli v rozvoji zahrad hrály také sociální a ekonomické faktory. Kromě toho bylo nezbytnou podmínkou rozvinuté zemědělství se systémem zavlažování, a to zvláště v těch oblastech, které nespádaly do ideálního klimatického pásma.

Nejstarší autentická zmínka o zahradách pro potěchu i užitek pochází z nápisu v hrobce egyptského hodnostáře Methena z roku kolem 2580 př. n. l. I pozdější nápisy a svitky svědčí o lásce starých Egyptanů k zahradám, které měly pravoúhlý půdorys, vodní kanály a bazény (také pravoúhlé) s lotosovými květy lemované řadami stromů.¹⁶⁸ Důraz byl kladen na soulad budov a zahrad a na dokonalou symetrii. Voda byla nezbytnou součástí a to nejen kvůli zavlažování, nýbrž také proto, že představovala důležitý prvek designu. Archeologické vykopávky nám dokazují, že zahrady byly obvykle obezděné.¹⁶⁹ Jejich symbolika byla pevně spjata s myšlenkou znovuzrození a věčného života. Vedle náboženského pojetí však také sloužily jako místa radovánek a milostných schůzek.¹⁷⁰

Z asyrských nápisů z 8. století př. n. l. se dozvídáme, že zahrada spolu se zahradním kioskem patřila neoddělitelně k palácům asyrských králů. Pokud byly tyto zahrady ovlivněny egyptskou kulturou, můžeme předpokládat, že měly podobný formální charakter. V Mezopotámii však současně existovaly mimo města

¹⁶⁸ Cowell, F. R.: *Gardens as an Art Form*, s. 111.

¹⁶⁹ Wilkinson, A.: *Symbolism and Design in Ancient Egyptian Gardens*, s. 6-9.

¹⁷⁰ Behrens-Abouseif, D.: *Gardens in Islamic Egypt*, s. 311.

mnohem větší zahrady či parky, kde byla chována divoká zvěř, pěstováno ovoce všeho druhu a kořeninové rostliny. Palácové zahrady tak mohly být snadno zmenšenou kombinací loveckého parku a botanické zahrady.¹⁷¹

Předchůdce takzvané islámské zahrady bychom mohli najít ve starověké Persii. V Pasargadách, achajmenovském hlavním městě, se dodnes nalézají pozůstatky dvou paláců s velkou zahradou a dvěma pavilony, které nechal postavit perský král Kýros II. Veliký (559-539 př. n. l.). Paláce byly tvořeny sloupovou síní s pravoúhlým půdorysem, ke které přiléhalo sloupořadí. To sloužilo královskému dvoru jako galerie, ze které mohli obdivovat panorama zahrady s vodním kanálem, který byl v pravidelných intervalech přerušován menšími bazény. Stejnou úlohu měly i oba pavilony se stinnou kolonádou (obr. 30). Zahrada sloužila pro potěšení z úchvatného pohledu spíše než pro procházky. Tato funkce přetrvala i nadále. V 17. století si Chardin, francouzský cestovatel, trefně poznamenal, že „Peršané se v zahradách neprochází tak jako my, nýbrž je pouze pozorují a dýchají čerstvý vzduch. Při příchodu se v některé části zahrady usadí a nepohnou se ze svého místa, dokud nebudou chtít odejít.“¹⁷²

Podobný komplex nechal postavit v sásánovském období Chusrau Parváz II. (591-628 n. l.) v Qasr-i Šírín. Podle arabských historiků stál jeho palác ʿImárat-i Chusrau na vyvýšené terase s klenutým podloubím v centru rozlehlé zahrady obklopené zdí, kde se proháněla vzácná zvěř. Další zeď pak obklopovala samotný palácový komplex a jeho vnitřní zahradu (obr. 31).¹⁷³

¹⁷¹ Oppenheim, A. Leo: On Royal Gardens in Mesopotamia, s. 328-333.

¹⁷² Pinder-Wilson, R.: The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh, s. 72.

¹⁷³ Tabbaa, Y.: The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics, s. 304-305; Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 31-34; Pinder-Wilson, R.: The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh, s. 71-73.

5.2. Persie

Persie byla jednou z prvních zemí, která se dostala do rukou muslimů. Nově přichozí dobyvatelé, které sjednocovala víra v Alláha a jeho posla Muhammada, neměli dosud vytvořenou svébytnou kulturu. Jediné, co mohli vyznavači Koránu Persii s její více než tisíciletou tradicí nabídnout, bylo nové náboženství. Nejsilnější stránkou islámu však bylo, že dokázal asimilovat prvky starších civilizací, přizpůsobit si je a přijmout je za vlastní. Přesně to se stalo i v případě zahradního umění, které bylo v této části světa na vysoké úrovni.

V první polovině 9. století vznikl v Chorásánu stát Táhirovců (821-873) a tím začal politický rozpad ^oabbásovské říše na východě. Na začátku 10. století se k moci dostala stará perská feudální aristokracie Sámánovců, která oživila íránskou národní kulturu. Na přelomu 10. a 11. století se většiny území sámánovského státu zmocnili vládci z Ghazny. Byla to turecká dynastie, která však na svém dvoře pěstovala perskou kulturu. S příchodem seldžuckých Turků, kteří vzali ghazenskému vládcovi v roce 1040 Chorásán a začali zaplavovat Írán, se významně změnila tvář islámského světa.¹⁷⁴

Nově přichozí Turci, podobně jako před 400 lety Arabové, si osvojili perskou zahradnickou tradici. Do této doby byla perská zahrada využívána spíše jako místo pro potěchu očí a mysli než jako místo určené pro aktivní činnosti. Nyní však začala být zahrada často chápána jako královské ležení, ve kterém se odehrávaly veškeré dvorské aktivity. Během tohoto období se začalo pro pojmenování zahrady používat slovo *bágh*, jehož původ je nejasný. Spojením slov *čahár* (čtyři) a *bágh* (zahrada) vzniká termín *čahár bágh*, který obecně znamená „čtyřdílnou zahradu“ nebo jinými slovy „zahradu rozdělenou na čtyři části“.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století - 1. díl*, s. 80-82 a 113-116.

¹⁷⁵ Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 49.

Seldžuckému sultánu Malikšáhovi (1072-1092) je připisována výstavba čtyř zahrad v Isfahánu, který učinil svým hlavním městem. Zahrada Bágh-i Bakr oplývala narcisy, myrťou a šafránem, a její pavilon nabízel přepychové posezení, odkud mohl každý sledovat cukrování hrdliček a užívat si chladivého vánku. V Bágh-i Falásán stál vysoký pestrobarevný pavilon, který přehlížel celou zahradu. V Zahradě Ahmada Sijáha se nacházely záhony myrty a vavřínu, louky (*rijád*) s bazény a honosné pavilony. V Bágh-i Kárán rostly ovocné stromy a řady borovic a cypřišů. Hlavním rysem těchto zahrad byl pavilon s širokou vyhlídkou. Při výběru květin se kladl důraz jak na vůni, tak i na jejich barvu a tvar. Velmi oblíbená byla kombinace ovocných stromů se stále zelenými.¹⁷⁶

Na počátku 13. století se ze Střední Asie přihnaly hordy Mongolů vedené Čingizchánem, které v Afghánistánu a východním Íránu vyplenily města a záměrně ničily zavlažovací systémy. Původně úrodná půda se postupně měnila v poušť. Tato pohroma se nevyhnula ani západním oblastem, neboť Čingischánův vnuk Hülagü dobyl v roce 1258 Baghdád, zmasakroval jeho obyvatelstvo a významně narušil systém zavlažování. Během své vojenské výpravy se Hülagü zmocnil pevnosti Alamút, která byla základnou sekty Asasínů.¹⁷⁷

Marco Polo, který prošel Persií v roce 1273, mluví ve svých pamětech o údolí Alamút, které přeměnil Stařec z hory - Aloadin, jak ho nazývali - v největší a nejkrásnější zahradu, jaká kdy byla stvořena. Stály v ní honosné pavilony a paláce zdobené nádhernými malbami. Byly tam také potůčky, v nichž teklo víno, mléko, med a voda. Dále nespočet žen a půvabných panen, které uměly sladce zpívat, tančit a hrát na všechny možné hudební nástroje. Stařec toužil, aby jeho lidé věřili, že toto je opravdový ráj. Držel se tedy popisu rajských zahrad, jak jsou vylíčeny v Koránu.

¹⁷⁶ Pinder-Wilson, R.: *The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh*, s. 75-76.

¹⁷⁷ Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 46-47.

Obyvatelé těchto končin pak opravdu uvěřili, že to je skutečný ráj. Do zahrady směli vstoupit pouze ti, které si vybral za své „ašíšiny“. U vchodu do zahrady stála pevnost silná tak, že by odolala celému světu, a nebylo jiné cesty do zahrady než skrze ní. Na svém dvoře měl řadu mladých mužů (od 12 do 20 let), kteří se chtěli stát bojovníky. Vyprávěl jim o nebeském ráji stejně tak, jako to dělal Muhammad před svými následovníky. Poté jim dal napít uspávacího lektvaru a když upadli do hlubokého spánku, nechal je odnést do svých zahrad. Po probuzení na tak okouzlujícím místě se domnívali, že jsou ve skutečném ráji. Navíc zde měli to, co si všichni mladí muži přejí - ženy a mladé panny. Z vlastní vůle by pak nikdy takové místo neopustili. Když chtěl Stařec vyslat některého ze svých „ašíšínů“ na zvláštní misi, dal mu opět vypít uspávací lektvar a nechal jej přemístit do paláce. Poté, co se mladík probudil, byl předveden před Starce, o kterém se domníval, že je skutečný prorok. Byl dotázán, odkud přichází. Na to odpověděl, že z ráje. Chtěl-li se tedy zbavit Stařec nějakého knížete, řekl mladíkovi: „Jdi a zabij toho a toho. Až se vrátíš, andělé tě opět vynesou do ráje. Pokud bys padl, pošlu pro tebe své anděly, aby tě zavedli zpátky do ráje.“ Tímto způsobem mohl nechat Stařec zavraždit, koho se mu zachtělo.¹⁷⁸ Marco Polovo vyprávění o pozemských zahradách ráje, do kterých by byli přiváděni omámení muži, však není potvrzeno žádným známým ismá'ilitským zdrojem.¹⁷⁹ Archeologické průzkumy rovněž nepotvrdily jejich existenci, a tak se zdá, že barvitý popis je pouhou fantazií benátského kupce. Přesto se můžeme domnívat, že Marco Polo se na své cestě Persií seznámil se skutečnými zahradami, jejichž nádhera se patrně odrazila v živém líčení praktik Starce z hory.

Mongolská dynastie Ílchánů, která Persii v letech 1256-1335 ovládala, začala využívat zdejší zahrady jako svá královská

¹⁷⁸ Lewis, B.: *The Assassins*, s. 6-8.

¹⁷⁹ Lewis, B.: *The Ismá'ilites and the Assassins*, s. 108-109.

ležení. Plán *čahár bágħu* rozvinutý Turky plně vyhovoval jejich požadavkům.¹⁸⁰ Ílchání zavedli v perských zahradách pěstování pivoňky, která byla po staletí šlechtěna v Číně. Tato květina si brzy získala takovou oblibu, že se jí umělci nechali inspirovat při zdobení koberců a jiných textilií.¹⁸¹

Ve 14. století panovaly v Persii neklidné poměry a území bylo rozděleno mezi několik dynastií. V roce 1385 vstoupil do východního Íránu nový dobyvatel – Timur (1370-1405), který postupně ovládl celou Persii.¹⁸² Svým sídelním městem učinil Samarqand, v jehož okolí založil několik královských zahrad. Přestože se žádná z nich nedochovala, můžeme si udělat představu o tom, jak vypadaly, z písemných záznamů soudobých autorů. Nejvýznamnější z nich byli Šaraf ad-Dín °Alí Jazdí, Ibn °Arabšáh a v neposlední řadě Clavijo, španělský vyslanec krále Kastilie a Leonu, který navštívil Samarqand v roce 1404. Přijel v doprovodu egyptského sultána, který s sebou jako dar pro Timura přiváděl pštrosy a žirafu. Clavijo o setkání s Timurem píše, že seděl v zahradě pod jakýmsi portálem na vyvýšeném stupínku, který pokrývala vycpaná matrace pokrytá vyšívánými hedvábnými látkami. Před ním tryskala do výše voda z fontány, v níž plavala červená jablka.¹⁸³

V roce 1396 nařídil Timur vystavět zahradu na louce Kanegil¹⁸⁴ a pojmenoval ji Bágħ-i Dilgušá (Zahrada potěšení srdce). Astrologové museli nejprve určit příhodný den a hodinu, ve které by se mohlo se stavebními pracemi začít. Zahrada měla čtvercový půdorys a měřila 909 x 909 metrů. Celá plocha byla dokonale symetrická, tvořily ji cesty spolu s šestiúhelníkovými

¹⁸⁰ Pinder-Wilson, R.: *The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh*, s. 77.

¹⁸¹ Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 48-49.

¹⁸² Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století - 2. díl*, s. 178.

¹⁸³ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 53-59.

¹⁸⁴ Mnoho názvů řek, zahrad a luk se dochovalo, avšak někdy ve značně pozměněné podobě. Název louky Kanegil tak podle některých znamenal „hliniště“ (Kán-i Gil), ale pravděpodobněji se zdá být překlad „Dům květin“ (Cháne Gul). Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 58.

a trojúhelníkovými záhony. Podél cest byly vysázeny platany (podle Lisy Golombek to byly topoly) a ostatní místa stínily ovocné a kvetoucí stromy. Poté, co byla zahrada zřízena, dali se do práce architekti, kteří v každé ze čtyř obvodových zdí vytvořili velkou bránu. V rozích byly vztyčeny malé pavilony pokryté kachlíky¹⁸⁵ a střed zahrady představoval třípatrový palác.¹⁸⁶

Clavijo i °Alí Jazdí referují o hostinách, které se pořádaly nejen v zahradách, ale i na mnohem větších ohrazených prostranstvích. Mohly to být rozlehlé louky či sady. Při příležitosti svatby Timurova vnuka Ulugh Bega bylo během čtyř dnů vztyčeno dvacet tisíc stanů okolo královského ležení. Se svým zbožím přišli řezníci, kuchaři a pekaři a na některých místech byly postaveny dřevěné kabiny s kotli, které sloužily jako lázně. V centru všeho dění stál královský pozemek, který byl ohrazen stěnou z látky. Délka jedné její strany byla 274 metrů a výška se rovnala muži sedícímu na koni. Uprostřed ohrazení se nacházel pavilon se čtvercovým půdorysem o straně dlouhé 100 kroků. Jeho výška odpovídala délce tří dlouhých kopí a střechu tvořila kupole. Během posledního dne oslav předvedl každý umělecký spolek své speciální představení. V celém táboru zněly trumpety, slavnostně zdobení sloni kráčeli v průvodu a všude kolem byli vidět ušlechtilí koně s honosnými postroji.¹⁸⁷

Timurovské zahrady v Samarqandu a jeho okolí se staly jakýmsi vzorem, který byl napodobován i v následujících stoletích. Jejich charakteristickým znakem byla vysoká zeď, která je obklopovala, rozdělení plochy do čtvrtin, centrální vodní osa, umístění paláce či pavilonu v centru a využití vinice a sadu v rámci zahrady. Jelikož architekti a zahradníci přicházeli do Samarqandu

¹⁸⁵ Podle Lisy Golombek stály v rozích věže zdobené kachlíky a v centru zahrady třípatrový pavilon. Golombek, L.: *The Gardens of Timur: New Perspectives*, s. 138.

¹⁸⁶ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 59-60; Golombek, L.: *The Gardens of Timur: New Perspectives*, s. 138.

¹⁸⁷ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 65-67.

z celého Íránu, dá se předpokládat, že zdejší zahrady odrážely převládající perskou tradici. Určité vlivy však přicházely také z Číny a Indie. Zdi byly pokrývány čínským porcelánem, zatímco z Indie byla přejata technika táflování stěn mramorem.¹⁸⁸

Po smrti Timura nastaly spory mezi jeho dědici, kteří se nedokázali ubránit náporu nové íránské dynastie Safíjovců v prvních letech 16. století.¹⁸⁹ Nejslavnější vládce safíjovské dynastie °Abbás I. Veliký (1587-1629) učinil svým sídelním městem Isfahán, který na něj zapůsobil rozlehlými sady a krásnými zahradami. V centru města založil více než tři kilometry dlouhou alej Čahár Bágh (Čtyři zahrady), která je jedinečným příkladem lineárního typu zahrady (obr. 32). Byla lemována platany a topoly, mezi nimiž hojně kvetly růže a jasmín. Některé z těchto stromů byly zasazeny v přítomnosti šáha °Abbáse a k jejich kořenům byly přidány zlaté a stříbrné mince. Středem aleje protékal vodní kanál, který byl přerušován bazény různých tvarů a velikostí. Spád vody umožňovalo terasovité uspořádání aleje. Podél celé délky Čahár Bághu se rozkládaly zahrady s paláci a pavilony, jako například Oktagonální zahrada, Slavičí zahrada, Zahrada moruší či Zahrada vinice. Jednou z nejznámějších byla zahrada Čehel Sutún (Čtyřicet sloupů), která vděčí za své jméno pavilonu se sloupovým talárem. Jeho dřevěné sloupy se odrážejí na hladině velké vodní nádrže o rozměrech 110 x 20 metrů a budí dojem, že je jich dvojnásobný počet. V centru taláru stojí čtyři robustní sochy lvů, které chrlí vodu do mramorového bazénku, a v zadním přístěnku se dříve pravděpodobně nacházel královský trůn (obr. 33, 34).¹⁹⁰

V bývalé zahradě Bágh-i Bulbul (Slavičí zahrada) se nyní nachází pavilon Hašt Bihišt (Osm rájů), který zde nechal vztyčit

¹⁸⁸ Idem., s. 64-67.

¹⁸⁹ Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století - 2. díl*, s. 181.

¹⁹⁰ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 100-102, 106; Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 163; Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 515.

v roce 1669 šáh Sulejmán (1666-1694). Tato dvoupodlažní budova o velikosti stran asi 30 metrů vděčí za svůj název půdorysu s osmi místnostmi, které jsou uspořádány kolem centrální kupolové síně s překrásnou mukarnasovou klenbou. Uprostřed hlavní síně stojí osmistranný bazén s fontánou. Pavilon je propojen s vnějším prostorem velkými otvory na čtyřech stranách, které vedou do předsíní obrácených do zahrad. Takto je zevnitř umožněn výhled na zahradu a zároveň je možné sledovat ze zahrady dění v pavilonu. Malými dveřmi v rozích se vchází do jednotlivých komnat. Původně měla každá komnata svou zvláštní výzdobu, některé měly bazén s fontánou a jiné byly zase zcela pokryty zrcadly (obr. 35, 36, 37).¹⁹¹

Na jednom konci aleje stál vchod do zahrady Hazár Džaríb (Tisíc akrů), kterou popsal francouzský klenotník a cestovatel Chardin. Byla založena přibližně v polovině 17. století na přírodním svahu. Zaujímá plochu asi 26 hektarů, kterou obklopuje vysoká zeď. Skládala se ze dvanácti teras, které kopírovaly sklon terénu. Nacházelo se v ní nejméně pět hlavních pavilonů, přetínalo ji dvanáct alejí paralelních se směrem Čahár Bághu a tři na ně kolmé aleje. Podél každé čtvrté aleje běžel kamenný vodní kanál, který byl na jednotlivých terasách přerušován bazénem.¹⁹²

Do období vlády Abbáse I. Velikého se datují některé zahrady vytvořené podél Kaspiku. V Ašráfu, severovýchodně od Teheránu, se nachází komplex zahrad obecně nazývaných jako Bágh-i Šáh (Šáhova zahrada). Jednou z nich byla Bágh-i Čhel Sutún (Zahrada čtyřiceti sloupů). Centrální alej stoupala po jednotlivých terasách směrem k hlavní budově, která stála za hlubokým bazénem o velikosti asi 40 metrů čtverečných (obr. 38). O podobě této stavby neexistují žádné doklady, neboť shořela a na jejím místě byla Nádiršáhem vystavěna nová budova. Právě ta dala

¹⁹¹ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 111; Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 517.

¹⁹² Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 118-119; Mirchi, R.: *Perská zahrada*, s. 6.

název celé zahrady, protože její talár podpíralo 12 sloupů, které se odrážely v bazénu. Číslovka „čtyřicet“ v tomto případě odpovídá oblíbenému výrazu pro „velké množství“ a ne skutečnému počtu sloupů s jejich odrazem. Protože zahradu navštívilo mnoho cestovatelů, dozvídáme se, že v ní rostly vysoké cypřiše a pomerančovníky, zatímco jiní popisují noční oslavy, které se zde pořádaly. K osvětlení sloužily svíčky umístěné do otvorů vyhloubených v kamenném okraji centrálního kanálu. V jednu chvíli jich tak mohlo svítit až tisíc.¹⁹³

Druhá polovina 18. století v Íránu byla ve znamení neklidu. Mocenského uvolnění využil Ághá Muhammad (1779-1797), který se v Teheránu roku 1786 vyhlásil vládcem. Jeho nástupcem se stal Fath ʿAlí šáh (1797-1834), který je považován za skutečného zakladatele nové qádžárovské dynastie.¹⁹⁴

Ághá Muhammadovi je připisováno založení zahrady Tacht-i Qádžár (Trůn Qádžárovců) v Širázu, která je nyní známa spíše pod jménem Bágh-i Tacht (Zahrada trůnu). Přiléhá ke kamenitému úbočí, kde již v 11. století existovala zahrada. Přestože je nyní značně zchátralá, můžeme ji považovat za typický příklad zahrady napájené vodou z horského pramene, která se shromažďuje ve velkém bazénu. Podobně rozsáhlé bazény byly nazývány „malými moři“ a obvykle po nich pluly menší loďky. Nad bazénem se tyčí soustava teras, kterými kaskádovitě prochází centrální vodní kanál. Na nejvyšší z nich stojí hlavní palácová budova (obr. 39, 40).¹⁹⁵

Oblíbenou rezidencí Fath ʿAlí šáha byl Negárestán, který leží nedaleko Teheránu. Na obdélníkové ploše několika akrů obklopené zdí byl rozmístěny pavilony a středem procházela hlavní alej. V centru zahrady stál pavilon, jehož hlavní místnost obsahovala

¹⁹³ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 132-134; Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 165.

¹⁹⁴ Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století - 2. díl*, s. 249-250.

¹⁹⁵ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 191-192; Alemi, M.: *The Royal Gardens of the Safavid Period: Types and Models*, s. 75.

velký bazén a fontánu. Negárestán byl proslavený svými růžovými stromy, které se nazývaly *nastarán* a pravděpodobně označovaly druh plané růže *Rosa Eglanteria*. Dosahovaly úctyhodné výšky šesti metrů a obvod jejich kmene měřil až půl metru. Měly tak velké a četné květy, že téměř dokonale zakrývaly kmen.¹⁹⁶

Přibližně šest kilometrů východně od Teheránu se nachází Qasr Farahábád (Příbytek radosti). Palácový komplex byl vystavěn na příkaz Muzaffaruddína (1896-1907). Dominantou je jasně zářící bílý palác polokruhového půdorysu s několika otevřenými verandami. Údajně byl vystavěn podle vzoru paláce Trocadero v Paříži. Plán zahrady je asymetrický a podobně jako samotný palác odráží evropský vliv. Toto místo je jasným důkazem postupného úpadku tradičního perského zahradního umění. Od roku 1900 už nebylo možné být „moderní“ bez zjevného kopírování anglických, francouzských či ruských vzorů.¹⁹⁷

Plánování zahrad na perském území nepodléhalo pouze tradici či zvyku jednotlivých vládnoucích dynastií, ale bylo také do značné míry ovlivněno topografickou situací. Výsledkem byl vznik různých typů, které sice mají společný základ, ale někdy se od sebe podstatně liší. Charakteristickým rysem perských zahrad obecně zůstává pravoúhlé uspořádání plochy, kterou protínají vodní kanály a zdobí bazény. Vzhledem k tomu, že pozice hlavní budovy se v rámci zahrady mění od středu až po okraj, nelze mluvit o přísné symetrii. Celý komplex bývá tradičně chráněn vysokou zdí.¹⁹⁸

Rostliny, které se v perských zahradách pěstovaly, měly význam jak estetický, tak i praktický. Jilmy, vrby a duby poskytovaly v letním období příjemný stín a v zimě dovolovaly slunci proniknout k zemi. Cypřiše s úzkými listy omezovaly nežádoucí proudění vzduchu uvnitř zahrady a zároveň filtrovaly prach. Mezi nejoblíbenější stromy patřily citrusy, které dávaly

¹⁹⁶ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 152-155.

¹⁹⁷ Idem., s. 155-160.

¹⁹⁸ Alemi, M.: *The Royal Gardens of the Safavid Period: Types and Models*, s. 75.

chutné ovoce a jejichž květy krásně voněly. Zároveň jejich bohaté listoví omezovalo ztráty vlhkosti a chladu. Květin se pěstovalo nepřeborné množství a vybíraly se jak pro krásu barev, tak pro omamnou vůni. Mezi nejčastější patřily růže, narcisy, hyacinty, tulipány, fialky, jasmín a mnoho dalších.¹⁹⁹

5.3. Arabský poloostrov

Během šíření islámu v 7. století si muslimové podrobili důležitá civilizační centra s vyspělou kulturou a bohatou tradicí. Byla to území Egypta, Palestiny, Sýrie, Mezopotámie a Persie. Nově příchozí dobyvatelé, kteří většinou znali pouze poušť, museli být ohromeni krásou honosných paláců a zahrad. Nelze se divit, že v nich pravděpodobně spatřovali pozemskou obdobu rajských zahrad, které jim sliboval Korán. Skutečností je, že první arabská vládnoucí dynastie Umajjovců (661-750) si zahradní kulturu brzy oblíbila.

O umajjovských zahradách však máme velmi málo dokladů. K představě o tom, jak původně vypadaly, nám mohou posloužit pouze archeologické vykopávky a do určité míry i umajjovská poezie. Sýrie a Palestina, které byly základnou umajjovské říše, leží na křižovatce mezi východem a západem. Proto se můžeme domnívat, že palácové komplexy či pouštní zámky, které si Umajjovci stavěli, byly ovlivněny jak římskou tak i perskou kulturou. Okolí těchto staveb tvořila zemědělsky upravená plocha, jejíž charakter je předmětem zkoumání. Můžeme ji pokládat za zahradu a nebo spíše za jakýsi druh zemědělské farmy, která byla běžná pro římské usedlosti podobného typu? Situaci komplikuje arabský termín *hajr*, který se objevuje v názvech těchto staveb jakož i v poezii. Před příchodem islámu se slovo *hajr* (nebo také *há'ir*)

¹⁹⁹ Mírchi, R.: Perská zahrada, s. 3.

používalo ve významu tábořiště, zámku či zahrady, zatímco později znamenalo spíše oboru či ohrazený pozemek. Stávalo se tak téměř synonymem ke starému perskému slovu *pairidaeza*, které znamenalo ohrazený pozemek nebo park, a které začali Řekové používat pro označení rajske zahrady jako *paradeisos*. Jako příklad nám může posloužit umajjovský pouštní zámek Qasr al-Hajr aš-Šarqí necházející se zhruba 100 km severovýchodně od Palmýry (obr. 42). Byl objeven v 17. století a archeologické práce na něm vedl v nedávné době Oleg Grabar. Vědci, kteří objekt zkoumali, se ve výkladu slova *hajr* značně lišili. Někteří se domnívali, že označuje zemědělskou farmu, další jej pokládali za zahradu a jiní za lovecký park. Jihozápadně od Palmýry se nachází podobný komplex z názvem Qasr al-Hajr al-Gharbí, který dal pravděpodobně vystavět chalífa Hišám²⁰⁰ (724-743). Zde se kromě velké farmy našla i zahrada s lichoběžníkovým půdorysem a pravidelně uspořádanými zavlažovacími kanály. V případě „lázeňského paláce“ Qusajr °Amra, který objevil profesor Alois Musil, se můžeme na základě bohaté vnitřní výzdoby zobrazující zvířecí a lovecké výjevy domnívat, že sloužil také jako lovecká rezidence v poušti. Mimo hlavní budovu se nachází studna se zbytky konstrukce, která mohla tvořit zeď menší zahrady. Nedaleko Jericha se rozkládá Chirbat al-Mafdžar (známý také jako Qasr Hišám). Tvoří jej palác, lázně, mešita a nádvoří a zdá se, že celý komplex byl obehnan zdí. Před palácem se nacházel bazén a uprostřed nádvoří stála fontána. Není pochyb o tom, že tento prostor byl plánován jako zahrada. Chirbat al-Mafdžar bohužel nebyl zcela dokončen a navíc jej znatelně poškodilo silné zemětřesení (obr. 43, 44).²⁰¹

V roce 750 se postavila do čela arabského impéria dynastie °Abbásovců, která přenesla sídlo vlády ze Sýrie do Iráku. Druhý

²⁰⁰ Řecký historik Theofanes (z. 817) o chalífovi Hišámovi říká: „A začal stavět paláce v otevřené krajině a ve městech, a zakládal pole a *paradeisoi* a dal hloubit vodní kanály.“ Dickie, J.: *The Hispano-Arab Garden: Notes Towards a Typology*, s. 1021.

²⁰¹ Strika, Vincenzo: *The Umayyad Garden: Its Origin and Development*, s. 72-75.

°abbásovský chalífa al-Mansúr (754-775) založil nové sídelní město na místě vesnice zvané Baghdád a dal mu jméno Madínat as-Salám (Město míru).²⁰² Výstavba trvala čtyři roky a významně se na ní podíleli perští architekti. Brzy byl Baghdád pokládán za nejbohatší město světa a návštěvníci obdivovali jeho honosné domy se zahradami a bazény.²⁰³ V roce 917 přišli na dvůr chalífy al-Muqtadira (908-932) dva vyslanci byzantského císaře a zanechali po sobě zprávu o nádheře baghdádského zahradního umění: „Nový kiosek je palác stojící uprostřed dvou zahrad. V centru se nacházela nádrž z cínu, který se leskne více než vyleštěné stříbro, a kanál ze stejného materiálu. Nádrž měřila 30 loktů na délku a 20 na šířku. Kolem ní stály čtyři skvostné pavilony s pozlacenými sedátky, které byly zdobeny *dabíqem*²⁰⁴. Také pavilony byly pokryty zlatem vyšívaným *dabíqem*. Okolo nádrže se rozkládala zahrada s palmami a říká se, že jich bylo 400. Výška každé z nich byla 5 loktů a jejich kmeny byly odzhora až dolů pokryty vyřezávaným týkovým dřevem, které obtáčely pozlacené měděné kroužky. Všechny tyto palmy nesly velké datle a své plody dávaly téměř po celý rok. Na okrajích zahrady rostly melouny a další druhy ovoce.“²⁰⁵ Al-Muqtadir se mohl také pyšnit palácem, který se nazával „Dům stromu“. Stál uprostřed malebných zahrad a svůj název odvozoval od stromu vyrobeného ze zlata a stříbra. Ten se nacházel v centru velkého kruhového bazénu před jednou z palácových komnat. Strom měl 18 hlavních větví ze zlata a stříbra a bezpočet větvíček, které nesly ovocné plody vytvořené z drahých kamenů. Na větvích seděli zlatí a stříbrní ptáci a když zafoukal vítr, vydávali zpěvné zvuky.²⁰⁶

²⁰² Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století – I. díl*, s. 69.

²⁰³ Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 40.

²⁰⁴ *Dabíq* byla lokalita na předměstí Dimjátu v Egyptě, která byla známa produkcí kvalitních, zlatem vyšívaných látek. Tomuto typu textilu se pak začalo říkat *dabíqí*. *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „dabíq“.

²⁰⁵ Ettinghausen, R.: Introduction, s. 4; Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 149.

²⁰⁶ Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 149.

V letech 836-892 plnilo funkci hlavního města ʿabbásovské říše Sámarrá, které leží přibližně 100 km severně od Baghdádu na východním břehu Tigridu. Založil jej chalífa al-Muʿtasim (833-842), který si v něm nechal vystavět přepychový palác Džawsaq al-Cháqání (obr. 45, 46).²⁰⁷ Celý palácový komplex byl obehnan zdí s věžemi. Obsahoval velkou zahradu, která se táhla podél východního břehu Tigridu. V jejím centru stál pravoúhlý bazén s rozměry 100 x 124 metry.²⁰⁸ Za chalífy al-Mutawakkila (847-861) byl vybudován další honosný palác se zahradami, který se nazýval Balkuwára. K trůnímu sálu s křížovým půdorysem vedla po sobě jdoucí nádvoří, která byla od sebe oddělena monumentálními branami. Podél okrajů těchto nádvoří vedl vodní kanál, kterému sekundovaly pravoúhlé kanály křížící se uprostřed. Na jejich průsečíku se nacházel bazén s ostrůvkem. Tento plán představuje nejstarší islámský příklad *čahár bágħu* – typu zahrady rozdělené na čtyři oddíly, která měla svůj původ ve starověké Persii (obr. 47). Kromě těchto patiových zahrad, které nejlépe vyhovovaly hustě osídlenému městu, patřily k Sámarrá také rozlehlejší zahrady.²⁰⁹ Rozkládaly se za hradbami města na západním břehu Tigridu. Byly to především palmové háje a ovocné sady sloužící pro potřeby místních obyvatel.²¹⁰ Jižně od města založil chalífa al-Mutawakkil zoologickou zahradu či park Hajr al-Wuhúš. Podle literárních zdrojů to byl rozlehlý park obehnaný zdí s pavilonem v jižní části, před kterým ležel bazén. Ze severu na jih vedl široký kanál, z něhož byl napájen legendární bazén Birkat al-Mutawakkil, který se kdysi pyšnil fontánami ve tvaru zvířat zhotovených z drahých materiálů. Z nádherných fontán města Sámarrá se bohužel dochovala pouze jedna. Říká se jí „Faraónova mísa“ a původně stála na nádvoří Velké

²⁰⁷ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 306.

²⁰⁸ Pinder-Wilson, R.: *The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh*, s. 74.

²⁰⁹ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 306.

²¹⁰ Pinder-Wilson, R.: *The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh*, s. 75.

mešity v Sámarrá. Je zhotovena z kamene a v průměru měří více než 3 metry. Nyní je umístěna v Chán Murdžán v Baghdádu (obr. 48).²¹¹

Koncem 9. století bylo Sámarrá několikrát vypleněno a většina obyvatel město opustila. Dnes z něj zbývají pouze ruiny. Podobně i Baghdád byl během staletí mnohokrát poničen a znovu přestavěn, takže z jeho původní ʿabbásovske zástavby se nedochovalo nic. O dřívější kráse těchto měst se tak dozvídáme především z děl básníků, kteří našli zalíbení v jejich vznešených palácích a vodou oplývajících zahradách.

5.4. Turecko

Ze stepí Střední Asie pronikaly na islámské území skupiny Turků. Koncem 11. století se jim podařilo obsadit téměř celou Malou Asii a omezit byzantské panství. Během své cesty na západ se seznámili se skvostnými perskými zahradami a v Malé Asii poznali byzantské zahradnictví. Brzy si začali pod vlivem obou kultur zakládat vlastní zahrady, které odrážely jejich vrozený respekt k přírodě a lásku k otevřenému prostranství. Turci přijali islám a s ním i myšlenku rajského pojetí zahrad.

O uspořádání nejstarších tureckých zahrad toho příliš nevíme, protože buď zanikly a nebo byly zcela přestavěny. K dispozici máme pouze malé množství miniatur a dobových popisů od místních autorů či cizích cestovatelů.²¹²

Život pod širým nebem byl pro seldžucké Turky a později pro Osmany tak důležitý, že zahrada byla často postavena dříve než samotná hlavní budova, která plnila spíše roli přístřeší. Vzhledem k příznivému klimatu nevyžadovaly zahrady důmyslné zavlažování, a tak téměř postrádaly tradiční osově uspořádání, což je chránilo

²¹¹ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 306-307.

²¹² Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 190.

před přílišnou formálností. Integrace venkovního prostoru s vnitřním byla dosažena díky vytváření přístaveb otevírajících se do zahrady a stavbou nezávislých budov ve formě kiosků či pavilonů. Velmi oblíbenými v zahradách byly květiny, které se nejčastěji vysazovaly poblíž míst k sezení u bazénků. Důležitější než barva byla jejich vůně. Proto se nezřídka stávalo, že v zahradě byl pěstován pouze jediný druh. Stromy poskytovaly stín a soukromí a jakkoli se může zdát jejich rozmístění nahodilé, bylo ve skutečnosti důmyslně plánováno. V zahradě mohlo být zároveň vyhrazeno místo pro pěstování zeleniny a nezřídka k ní přiléhala sad či vinice. Tímto způsobem byla spojena krása a radosti s funkčností, což byl charakteristický rys tureckých zahrad.²¹³

Od 16. století byl hlavní rezidencí osmanských sultánů palácový komplex Topkapi v Istanbulu (obr. 49, 50, 51). Kromě obytných budov, modliteben a knihoven obsahoval zahrady s rozmanitými druhy stromů a květin, bazény a fontány, početné pavilony, sady a vinice. Mnoho samostatných budov v rámci komplexu mělo své vlastní patiové zahrady.²¹⁴

Cestovatel Evliya Celebi nám zanechal zprávu o tom, jak vypadaly zahrady Istanbulu a Edirne v první polovině 17. století. Podle ní byla každá královská zahrada obklopena cypřiši nebo borovicemi. Uprostřed byly geometricky uspořádané květinové záhony s růžemi, hyacinty, fialkami, tulipány, jasmínem, žonkylami, narcisy, liliemi, fialami, pivoňkami, karafiáty a bazalkou, přičemž každý druh měl vymezen vlastní čtvercový či trojúhelníkový prostor. Dále zmiňuje malebné kiosky porostlé zimolezem a jasmínem, stupňovité fontány a zahradní cestičky vydlážděné lasturami a barevnými oblázky.²¹⁵

²¹³ Evyapan, A. G.: *The Intrinsic Values of the Traditional Anatolian Turkish Garden*, s. 14.

²¹⁴ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 184.

²¹⁵ Idem., s. 187.

Protože byl život Turků odjakživa úzce spojen s přírodou, staly se zahrady dějištěm vládních zasedání, přijímali se zde cizí vyslanci, konaly se recepce a hudební představení.²¹⁶ Někdy se pořádaly oslavy i za noci a při této příležitosti se do zahrad vypouštěly želvy, které měly na svých krunýřích připevněny svíčky, aby osvětlovaly záhony překrásných tulipánů. K tomu zpívali slavici v klecích zavěšených na stromech.²¹⁷

Osmanská kultura ovlivněná perskou a arabskou tradicí podléhala také silnému evropskému vlivu. Od 18. století můžeme pozorovat v osmanské architektuře a zahradním umění odraz rokoka a klasicismu. Nezanedbatelný byl i čínský vliv, který sebou přinesl malé mosty, meandrující vodní kanály, určité detaily v konstrukci pavilonů, ale hlavně spletitost os utvářejících celkový plán. Otázkou je, zda tento vliv přišel z východu či z Evropy, která se orientálním uměním v této době inspirovala (obr. 52).²¹⁸

Turci jsou známi svou láskou ke květinám. Mnoho druhů, které pěstovali, se později rozšířilo do celé Evropy. Velkou zásluhu na tom měl Pierre Belon, který v letech 1546-1548 zkoumal v Levantě botanické druhy. Jeho práce probudila na Západě zájem o turecké zahradnictví. Rostliny, které začaly z Turecka proudit do Evropy, pocházely výhradně ze zahrad, kde byly po staletí šlechtěny roubováním či náhodným křížením. V největší úctě chovali Turci tulipán. Během období vlády Ahmeda III. (1703-30), které bylo známo jako „období tulipánů“ (*lâle devri*), se stalo Turecko květinářským centrem světa. Ceny cibulek tulipánů v této době byly velice vysoké a výrazně převyšovaly hodnotu ostatních květin. Tulipán se tak stal symbolem požitku a elegance. O velké oblibě svědčí mimo jiné i jeho široké využití jako dekoračního prvku při

²¹⁶ Evyapan, A. G.: The Intrinsic Values of the Traditional Anatolian Turkish Garden, s. 14.

²¹⁷ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 191.

²¹⁸ Cerasi, Maurice M.: Open Space, Water and Trees in Ottoman Urban Culture in the XVIIIth - XIXth Centuries, s. 37-38.

výzdobě mešit, fontán a náhrobků. Často se také objevoval jako florální motiv na keramických kachlících a v knižních ilustracích.²¹⁹

5.5. Severní Afrika a Egypt

V severní Africe se obchodní a kulturní život soustřeďoval především na úzký pruh podél pobřeží. Po příchodu Arabů a islámu se zde vystřídalo několik vládnoucích dynastií – Aghlabovci, Idrísovcí, Almoravidé, Almohadé, Marínovci, Hafsovcí a další. Podobně jako v ostatních částech islámského světa se i tady zakládaly zahrady, a to jak pro potěchu, tak pro užitek.

Můžeme je rozdělit do dvou hlavních typů. Prvním je *arsa* či *agdal* – velká, většinou venkovská zahrada rozčleněná do čtverců kvůli účinnějšímu zavlažování (obr. 53). Často byla terasovitě uspořádaná. Ze stromů se pěstovaly pomerančovníky, citroníky, fíkovníky, jabloně, kdouloně, banánovníky, hrušky, švestky, meruňky, granátová jablka, mandarinky, olivovníky, morušovníky, cypřiše a vavříny. Nejběžnější zeleninu tvořily papriky, zelí, lilky a dýně. Květiny byly pěstovány spíše pro svou vůni než pro barvu či tvar. Tyto zahrady sloužily nejen k užitku, ale také k zábavě a odpočinku. Na četných jezírcích bylo možné využít k projížděce loďku podobně jako v některých královských zahradách v Persii (obr. 54, 55).²²⁰

Druhým typem je *rijád* – patiová zahrada lemovaná ze dvou či více stran sloupovou chodbou. Nádvoří protínaly v pravém úhlu cestičky tvořené mramorem, keramickými kachlíky či emailovými cihlami. Na jejich průsečíku stála fontána nebo malý pavilon. Někdy zde byly také vodní kanálky. Rostliny se často

²¹⁹ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 188-190.

²²⁰ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 187-188.

vysazovaly pod úrovní cestiček. Tento typ zahrady jasně vycházel z perského vzoru a navíc podléhal silnému andaluskému vlivu.²²¹

Představu o tom, jak vypadalo uspořádání nejstarších zahrad v Maroku, nám může poskytnout vesnice Beljúneš ležící několik kilometrů západně od Ceuty. Byl zde proveden důkladný archeologický průzkum. Zjistilo se, že toto středověké sídlo, které zažilo největší rozkvět ve 12. – 14. století, obsahovalo několik patiových zahrad, které připomínaly své španělské protějšky. Mnohem zajímavější je však zjištění, že na sklonku umajjovského období bylo toto místo pravděpodobně palácovým komplexem se zahradou, která evidentně postrádala tradiční osové rozdělení do čtyř oddílů.²²² To by naznačovalo, že rajska symbolika čtyř řek či čtyř zahrad v této době ještě nebyla běžně uplatňována.

Důležitým místem, kde se od nepaměti střetávaly kultury, byl Egypt. Do jeho historie, na jejímž počátku stáli staří Egypťané, postupně zasáhli Peršané, Řekové a Římané. Od roku 395 se stal součástí byzantské říše. Tyto civilizace měly svébytnou kulturu, jejíž vliv musel nepochybně zanechat stopy i v Egyptě. Arabové, kteří se ho v 7. století zmocnili, sebou přinášeli pouze nové náboženství. Prvních 200 let byl Egypt spravován jako provincie chalífátu, avšak ve druhé polovině 9. století zde vytvořil Ahmad ibn Túlún (868-884), který byl vychován na dvoře v Sámarrá, nezávislou dynastii. Severně od Fustátu založil nové residenční centrum al-Qatáí^c, kde nechal vystavět mešitu a palác s hipodromem. Jeho syn Chumarávajh (884-896) dal hipodrom přestavět na zahradu, o níž se zmiňuje ve svém díle středověký autor al-Maqrízí. Protože v blízkosti nebyl přirozený zdroj vody, musel být vybudován akvadukt, který by ji přiváděl z Nilu. V této zahradě se kromě exotických stromů a květin pěstovaly zakrslé palmy, jejichž plody

²²¹ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 188; Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 165-166.

²²² Cressier, P., Hassar-Benslimane, J., Touri, Abd el Aziz: *The Marinid Gardens of Belyounesh*, s. 53-57.

byly každému nadosah. Jejich kmeny byly pokryty jemně tepanou pozlacenou mědí. Pod kovovým obalem byly skryty olověné trubky, které vedly vodu směrem nahoru po kmeni. Zdálo se pak, jakoby voda prýšící z trubek vytékala přímo ze stromu. Okolo kmene byl vybudován malý bazének, v němž se voda shromažďovala a odtékala systémem kanálků do ostatních částí zahrady. Dále se zde nacházely zvláštním způsobem roubované stromy. Nebylo neobvyklé vidět růži vyrůstající z mandloně či strom, který nesl několik rozličných druhů plodů najednou. Rostly zde i vonné byliny jako například šafrán či bazalka, která byla důmyslně vysazována do záhonů tak, aby jejich tvar představoval arabské nápisy. Žili zde i četní ptáci, pro které byla vyráběna speciální hnízda a po cestičkách se volně procházeli pávi. V zahradě poblíž paláce stál bazén o velikosti přibližně 25 x 25 metrů napuštěný rtuť. Emír, který trpěl nespavostí, věřil, že ho může jemný kolébavý pohyb rtuti uklidnit. Proto lehával na lůžku, které bylo umístěno přímo uprostřed bazénu a rtuť je nadnášela.²²³

V roce 969 se Egypta zmocnili Fátimovci a na znamení počátku nové epochy založili nové sídelní město al-Qáhiru. Podobně jako jejich předchůdci Túlúnovci a Ichšídovci si začali budovat vlastní zahrady. Ve městě poskytovaly soukromí svým obyvatelům a na předměstí plnily především užitkovou funkci. Tyto ovocnými stromy hustě osázené zahrady byly velice lukrativní, a proto byly chráněny vysokými zdmi. V některých se dokonce choval dobytek, ovce a velbloudi, často v nich také stály věže, ve kterých se chovali zpěvní ptáci. Tyto zahrady byly obvykle součástí *waqfu* (náboženské nadace). Důležitým prvkem ve fátimovských zahradách byla architektura. Podle al-Maqríziho popisu se v centru jedné zahrady rozkládal velký bazén, v jehož středu stál osmihranný mramorový pavilon obklopený pomerančovníky. S břehem jej spojoval měděný most. O tom, že tyto stavby sloužily jako místa kratochvíle a zábavy,

²²³ Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 149-150; Behrens-Abouseif, D.: *Gardens in Islamic Egypt*, s. 303.

svědčí například výzdoba pavilonu v Birkat al-Habaš. Jeho interiér byl vyzdoben portréty dobových básníků spolu s malbami měst, z nichž pocházeli a s ukázkami básní, které složili. Některé zahrady zcela postrádaly obytné stavby a panovníci, kteří je při různých příležitostech navštěvovali, zde přebývali ve stanech.²²⁴

Během panování Ajjúbovců (1171-1250) a Mamlúků (1250-1517), kteří se pyšili svou jízdou, bylo mnoho fátimovských zahrad přeměněno na hipodromy. Když sultán al-Gaurí (1501-1516) obnovil hipodrom západně od káhirske citadely, nechal v něm zbudovat bazén, který se stal jeho hlavní atrakcí. Vegetaci tvořily ovocné stromy dovezené ze Sýrie, na nichž byly zavěšeny klece s ptáky. Tento komplex, který navíc zahrnoval lodžie, pavilony a belvedery, v sobě spojoval funkci zahrady, závodiště a audienčního sálu, neboť zde sultán přijímal cizí vyslance. Z archivu náboženských nadací pochází dokument, který detailně popisuje zahradu s menší rezidencí sultána al-Gaurího na předměstí Káhiry. Poblíž jejího vchodu byly místnosti pro personál, vodní kolo, skladiště a sýpka. Z jiného vchodu vedla skrze celou zahradu cesta stíněná mřížovím, které popínala vinná réva, a napojovala se na druhou cestu, která vedla k obytným budovám. Byly umístěny tak, aby měly výhled na vodní kanál. I zde se nacházelo vodní kolo, které přivádělo vodu nahoru do lodžie. Ta byla kompletně obložena mramorem a uprostřed měla fontánu. V Mataríji, severně od Káhiry, se rozkládala slavná „balzámová“ zahrada, o které se zmiňují i evropští cestovatelé. V roce 1494 byla silně poškozena, avšak sultán al-Gaurí ji nechal zrenovovat a z Hidžázu dal přivést nové stromy.²²⁵ Tak byla produkce balzámu²²⁶, který byl z těchto stromů získáván, obnovena. Balzám z této zahrady byl považován za

²²⁴ Behrens-Abouseif, D.: Gardens in Islamic Egypt, s. 304-306.

²²⁵ Behrens-Abouseif, D.: Gardens in Islamic Egypt, s. 307-309.

²²⁶ Balzám je olejnatá rostlinná pryskyřice, která obsahuje silice. Získává se jako hustá viskózní tekutina vytékající po poranění z některých druhů tropických a subtropických dřevin. Používá se v lékařství a při výrobě kosmetických přípravků. *Všeobecná encyklopedie Universum 3*, heslo „balzám“.

nejlepší na světě, protože voda ze studny, která ji zavlažovala, měla údajně zázračné účinky. Věřilo se, že v ní Panna Marie koupala své dítě.²²⁷

V roce 1517 ovládli Egypt Osmani a připojili ho ke své říši. Přinášeli s sebou charakteristický architektonický styl, kterým výrazně pozměnili tvář Káhiry. Vedle typických kopulovitých mešit to byly řádové domy mystických bratrstev (*tekke*), jejichž nádvoří bylo obklopeno otevřenou sloupovou chodbou. Mělo podobu zahrady, v jejímž centru stála fontána, ze které vybíhal vodní kanál vedoucí do nádrže určené pro rituální očistu. Jako příklad můžeme uvést *tekke* sultána Sülejmana I., která byla založena v roce 1543 a dochovala se až do současnosti (obr. 56).²²⁸ Nejprestižnější káhirská zahrada 18. století patřila osmanskému místodržícímu Qásimu Bejovi. Nazývala se „Zahrada vrb“. Byla obehnaná zdí a křížovaly jí potůčky a cestičky stíněné vínem, které se plazilo po mřížové konstrukci. Zdobily ji umělé vodopády a kamenné fontány. Kromě vrb, palem a ovocných stromů se zde pěstovalo také obilí a jetel. K zahradě patřil palác s velkou terasou. Aby ještě více zvýšil Qásim Bej výnos ze zahrady, otevřel ji veřejnosti. Za tímto účelem zde nechal postavit veřejné latríny a kavárny. Během francouzské okupace v letech 1798-1801 zabral palác i se zahradou Napoleon a učinil z něho své ústředí (obr. 57, 58).²²⁹

V roce 1805 se stal místodržícím Egypta Muhammad °Alí (1805-1848), který se zasloužil o jeho nebyvalý rozvoj. Na svém dvoře zaměstnal mnoho evropských poradců, z nichž někteří byli odborníci na zahradnictví. K jeho nejoblíbenějším patřily zahrady v paláci Šubra, kde lodžie obklopovaly veliký mramorový bazén s fontánou na ostrůvku uprostřed (obr. 59, 60). Syn Muhammada °Alího Ibráhím Paša měl velkou zálibu ve stromech a jeho anglické

²²⁷ Behrens-Abouseif, D.: *Gardens in Islamic Egypt*, s. 307-309.

²²⁸ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 178-179.

²²⁹ Behrens-Abouseif, D.: *Gardens in Islamic Egypt*, s. 309.

zahrady zcela změnily původní ráz ostrova Róda na Nilu. Chedív Ismá'íl (1863-1879) při své návštěvě Paříže obdivoval práci zahradního architekta Barillet-Deschamps a pozval jej do Káhiry. Pro chedíva zde vytvořil zahrady v Azbakíji, na ostrově Džazíra a v Gíze, kde je můžeme nalézt i dnes v podobě zoologické zahrady a Urmánských zahrad. Od počátku 20. století už byly zahrady převážně plánovány buď podle evropského způsobu, a nebo dostávaly zcela fantaskní charakter.²³⁰

Z popisů zahrad v Egyptě vyplývá, že tradiční osově rozčlenění známé z Persie či Indie zde chybí. Pokud jde o funkci, tak se zdá, že obecně byla důležitější jejich užitková hodnota. O tom svědčí i fakt, že Mamlúci danili zahrady 100 dirhamy za akr. Stejná částka se vybírala ze zemědělské půdy nejvyšší kvality, a proto si zahrada na svůj provoz musela vydělat.²³¹ Pravdou zůstává, že s koránským pojetím ráje měla většina zahrad v Egyptě málo společného. I básníci, kteří opěvovali jejich krásu, používali srovnání s rajskou zahradou spíše jako klišé.²³²

5.6. Sicílie

Během 9. století se podařilo Arabům obsadit celou Sicílii, která se tak stala součástí 'abbásovského chalífátu. Na konci 11. století se zmocnili Sicílie Normané, kteří zároveň přejali mnoho muslimských zvyků, včetně používání arabštiny a stavby paláců a zahrad v islámském stylu.²³³ Normanský král Roger II. (1130-1154) nechal vystavět na okraji hlavního města Palerma množství zahrad s pavilony a bazény. Jeden arabský básník, který na sklonku vlády Normanů ve druhé polovině 12. století Palermo navštívil, napsal, že

²³⁰ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 180-182.

²³¹ Idem., s. 178.

²³² Behrens-Abouseif, D.: *Gardens in Islamic Egypt*, s. 311.

²³³ Moynihan, E.: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 42.

královny zahrady a paláce obklopují město jako náhrdelník z perel, který zdobí krk mladé dívky.²³⁴ Tyto zahrady však postupně zanikaly a my se o jejich původní kráse můžeme dočíst pouze v cestopisné literatuře.

Italský cestovatel z 16. století Leonardo Alberti popisuje normanské letní sídlo La Zisa v Palermu, které se sice dochovalo, ale bylo kompletně přestavěno. Jeho okolí dříve tvořily překrásné zahrady s citrusovými stromy a exotickými keři. Nyní stojí dvoupodlažní palác La Zisa uprostřed parku Genoardo (obr. 61). V jeho hlavním sále s překrásnou mukarnasovou klenbou se nachází dokonale zachovalá interiérová fontána z druhé poloviny 12. století (obr. 62). Je to pravděpodobně nejstarší dochovaný příklad fontány typu *šádhirwán-salsabíl*. Voda prýštila z jednoduché výlevky umístěné ve stěně (*salsabíl*) a stékala na nakloněnou mramorovou desku (*šádhirwán*). Úzkým kanálkem, který protínal podlahu po celé délce sálu, odtékala do velké venkovní nádrže. Uprostřed nádrže je ostrůvek, na kterém stál podle Albertiho čtvercový kiosek s klenutou místností a vedl k němu malý kamenný most (obr. 63).²³⁵

Další normanské sídlo z konce 12. století, které leželo mezi Palermem a Monreale, zmiňuje dokonce i Boccaccio a používá pro něj název La Cuba (z arabského *qubba* – kupole). Cestovatel Fazello napsal, že se zde nacházela krásná zahrada se všemi možnými druhy stromů, keři vavřínu a myrty a stále tekoucí vodou. Uprostřed stál velký bazén a poblíž králův palác.²³⁶

Vzhledem k tomu, že se tyto zahrady brzy proměnily v ruiny, neměly příliš významný vliv na pozdější renesanční zahradnictví. Nicméně citrusové stromy, jejichž pěstování na Sicílii

²³⁴ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 182-183.

²³⁵ Tabbaa, Y.: *The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics*, s. 314.

²³⁶ Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*, s. 158-160.

zavedli muslimští dobyvatelé, se staly nedílnou součástí renesanční zahrady v Itálii.²³⁷

5.7. Španělsko

V prvním století našeho letopočtu patřil Pyrenejský poloostrov mezi nejbohatší římské provincie.²³⁸ Římané si zde stavěli honosné vily, jejichž součástí byly bohatě zdobené peristylové interiéry osázené stromy, keři a květinami.²³⁹ V době, kdy do Španělska přišli arabští dobyvatelé, musely být pozůstatky římské zahradní architektury stále patrné, a stejně tak i zavlažovací systémy, které po sobě Římané zanechali.²⁴⁰ Muslimové, kteří se zde usídlili, byli navíc již z dřívější doby seznámeni s perskou a byzantskou zahradní kulturou. Andalusie, kterou básníci vychvalovali pro krásu její přírody, se tak stala místem, kde dosáhlo islámské zahradnictví svého vrcholu.

Přestože většina nejstarších zahrad zanikla či byla mnohokrát přebudována, existuje dostatek písemných a archeologických dokladů o jejich původním uspořádání. Plán zahrady byl tradičně přísně geometrický a vymezený stěnou či živým plotem. Geometrická dispozice byla navíc zdůrazněna květinovými záhony, které často ležely pod úrovní pěšin. Výsledkem bylo, že vegetace nijak nenarušovala architektonické uspořádání prostoru a navíc vytvářela dojem zahradního koberce. Protože základním elementem španělské zahrady byla voda, stával uprostřed na průsečíku os malý bazén nebo zurčící fontána. V Granadě byly zahrady zakládány na úbočích svahů, což umožňovalo pohled do okolní krajiny skrze stěnu s otvory či z terasy. Dlážděná schodiště

²³⁷ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 182-183.

²³⁸ Clifford, Derek: *A History of garden design*, s. 49.

²³⁹ Cowell, F. R.: *Gardens as an Art Form*, s. 113.

²⁴⁰ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 87.

spojující jednotlivé úrovně nebyla ani tak architektonickým doplňkem běžným pro jiné zahrady, jako spíše nutností. Přesto jim byla věnována patřičná pozornost, a tak byla stíněna pergolami a lemována květináči s rostlinami. Charakteristickým rysem španělských zahrad byl malý altánek umístěný na průsečíku cestíček. Mohl být tvořen cypřiši, které měly zastříhnuté nebo ohnuté vrcholky, aby připomínaly klenbu. Pro tyto zahrady bylo typické využití keramických kachlíků, které pokrývaly lavičky, chodníky, bazény, okraje záhonů a stěny. Vysazovány byly především stále zelené stromy. Mezi nejběžnější patřily citrusy, cypřiše a magnolie. Dále byly pěstovány datlové palmy, granátová jablka a vinná réva. V pozdějších zahradách byly oblíbeny labyrinty, které mohly být tvořeny upraveným keřem zimostrázu, myrty, cesmíny, jalovce či cypřiše. Květiny byly vybírány převážně pro svou vůni. Zasadovány byly zpravidla do barevně glazovaných váz a terakotových květináčů, které se snadno zalévaly. Mezi nejběžnější druhy se řadily narcisy, růže, fialky, lilie, karafiáty, mák, majoránka, jasmín a mnoho dalších. V zahradách se samozřejmě pěstovaly i ovocné stromy jako například jabloně, třešně, hrušky, švestky, moruše a rozličná zelenina. Ve španělských zahradách neexistovaly zatravněné plochy, ale mohla se zde nacházet místa pokrytá mechem.²⁴¹

Arabské panství se rozšířilo na Pyrenejský poloostrov počátkem 8. století. V letech 711-718 obsadili arabskoberberské jednotky téměř celé jeho území a vytlačili vizigótské křesťanské panství na sever do úzkého pruhu na úpatí Pyrenejí. Po krvavé °abbásovské revoluci v roce 749 se podařilo uprchnout jedinému Umajjovci °Abdurrahmánovi ibn Mu°áwija, který našel podporu mezi syrskými Araby ve Španělsku. S jejich pomocí porazil °abbásovského místodržícího a v roce 756 obsadil Córdobu, kterou

²⁴¹ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 88-91.

učinil centrem nezávislého umajjovského státu.²⁴² Severozápadně od nového sídelního města si nechal postavit venkovskou rezidenci se zahradami, kterou nazýval ar-Rusáfa. V těchto zahradách pěstoval různé exotické rostliny, z nichž některé pocházely z jeho rodné Sýrie. Podle historiků má °Abdurrahmán I. zásluhu na zdomácnění granátového jablka ve Španělsku.²⁴³ Říká se, že vyslal do Sýrie posla, který měl dopravit jeho sestru do Córdoba. Ona však odmítla odejít s tím, že je na dalekou cestu příliš stará a namísto toho poslala svému bratru štedré dary, které zahrnovaly granátová jablka. Když ovoce dorazilo do Andalusie, bylo již nepoživatelné. Safarovi ibn °Abdalláh, dvořanovi umajjovského emíra, se však podařilo ze zrníček vypěstovat mladé rostlinky. Ty pak byly nazývány jeho jménem *as-Safari*.²⁴⁴

Největší kulturní a hospodářský rozkvět zažilo muslimské Španělsko za panování °Abdurrahmána III. (912-961), který se v roce 929 vyhlásil chalífou.²⁴⁵ Asi 5 km severozápadně od Córdoba nechal vystavět nové palácové město Madínat al-Zahrá', jehož budování trvalo nepřetržitě asi čtyřicet let (obr. 64). Celý komplex se rozkládá na ploše 120 hektarů s pravoúhlým půdorysem a tvoří jej tři terasy. Na nejvyšší terase stojí chalífův palác, na střední se nacházejí budovy rodin vysokých úředníků a správní budovy a spodní terasa byla určena pro dělnická obydlí. Voda sem byla přiváděna dlouhým akvaduktem a klenutým kamenným tunelem z podhůří Sierry Moreny. Madínat al-Zahrá' bylo z velké části tvořeno zahradami. Nejpozoruhodnější je takzvaná Vysoká zahrada, která je obehnaná mohutnou zdí (obr. 67). V jejím středu, na ose směřující k hlavnímu palácovému sálu, stojí pozůstatky zahradního pavilonu (obr. 66). Jeho stěny se odrážely na vodní hladině čtyř bazénů, které jej ze čtyř

²⁴² Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století – 1. díl*, s. 131-132.

²⁴³ *The Encyclopaedia of Islam*, heslo „Rusáfa“.

²⁴⁴ Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 17.

²⁴⁵ Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století – 1. díl*, s. 135.

světových stran obklopovaly (obr. 65). Ve větším, severním bazénu se zároveň odráželo průčelí palácového sálu, který byl pravděpodobně hlavním slavnostním sálem palácového města. Jeho stěny byly z mramoru a vykládané zlatem. Na každé straně bylo osm dveří z ebenového dřeva a zlata, mezi nimiž stály pilíře z barevného mramoru a křišťálu. Střed místnosti vyplňoval bazén, který byl údajně naplněn rtuť. Když se rtuť rozvířila, podobal se odraz stěn na hladině kaleidoskopu překypujícímu barvami. Hlavní chodníky, které procházely zahradou, byly lemovány zavlažovacími kanály. Ty přiváděly vodu rovnoměrně do všech jejích částí a zároveň napájely bazény a fontány. Z písemných pramenů se dozvídáme, jak působivé musely tyto fontány být. Jedna pocházela z Konstantinopole, byla zhotovena z pozlaceného bronzu a zdobily ji reliéfy lidských postav. Druhá, ze zeleného mramoru, byla přivezena ze Sýrie. Obklopovaly ji sošky lvů, krokodýlů a vysoké zvěře, které byly zdobeny drahými kameny a z jejich tlam prýštila voda. Celý rozsáhlý komplex, který byl ve své době chloubou Andalusie, se v současné době nachází ve značně neutěšeném stavu. Největší podíl na tom mají Berbeři, kteří město přibližně padesát let po jeho dokončení zničili a vyplenili.²⁴⁶

Za chalífy Hišáma II. (976-1013) bylo k Velké mešitě v Córdobě připojeno Patio de los Naranjos (Nádvoří pomerančovníků). Na pravoúhlém prostranství o velikosti 60 x 130 metrů, které je obklopeno ze tří stran vysokými zdmi a z jedné vlastní budovou, jsou vysázeny pomerančovníky. Prostor je rozdělen do tří parcel, z nichž každá má ve svém středu fontánu (obr. 68). Voda z fontán je rozváděna po nádvoří systémem kanálek, které u každého stromu ústí do zapuštěné kruhové prohlubně, v jejímž

²⁴⁶ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 92; Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 41-42; Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 230.

středu strom stojí (obr. 69). Dnes se toto nádvoří pokládá za jednu z nejstarších existujících zahrad v Evropě.²⁴⁷

Podobné nádvoří z 10. století se nachází v Seville a nese stejný název Patio de los Naranjos (obr. 70). Také přiléhá k mešitě a v jeho centru stojí velká kruhová fontána, která sloužila k rituálnímu omývání (obr. 71). Pravidelně rozmístěné pomerančovníky stojí ve čtvercových prohlubních, k nimž vedou zavlažovací kanálky.²⁴⁸

V první polovině 11. století došlo k rozkladu umajjovského státu a pádu dynastie. Muslimské Španělsko bylo rozděleno na řadu drobných království (šp. *taifas*, ar. *tawá'if*) a emirátů. Tato situace povzbudila křesťany ze severu, kteří v roce 1085 dobyli Toledo. Pohroma však přišla z jihu. V jednom berberském kmeni vzniklo reformní náboženské hnutí, jehož stoupenci si začali říkat *al-murábitún*. Vytvořili bojovný řád, který brzy ovládl Maroko, část pobřeží severní Afriky a nakonec i muslimské Španělsko.²⁴⁹ V polovině 12. století se zmocnili murábitské říše almohádé, což byli stoupenci nového reformního hnutí, a stali se obránci muslimských území ve Španělsku proti náporu křesťanů.²⁵⁰ Z tohoto období máme velmi málo hmotných dokladů. Přesto však určité stopy islámského zahradnictví nacházíme v Seville, na místě křesťanského paláce Alcázar založeného Pedrem Ukrotným v roce 1363. V 11. století zde stálo sídlo muslimských vládců, z něž se podařilo nalézt jednu stranu zahrady. Původně byla rozdělena do čtyř oddílů a její záhony byly umístěny pět metrů pod úrovní terénu. Výška překřížených os byla tak veliká, že to byly ve skutečnosti mosty s klenutými oblouky. Stěny jsou tvořeny slepými oblouky s hliněnými vodními trubkami zapuštěnými do zdiva. V minulosti zde pravděpodobně rostly

²⁴⁷ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 93; Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 39-40.

²⁴⁸ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 107.

²⁴⁹ Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století – 1. díl*, s. 137-139.

²⁵⁰ Idem., s. 140.

stromy, jejichž koruny dosahovaly na úroveň křížících se chodníků. Navíc spodní patro zahrady muselo v létě poskytovat příjemný, chladivý stín. Na jiném místě Alcázaru byla odkryta téměř neporušená zahrada z 12. století (obr. 72). Má tradiční čtyřdílný plán s unikátním kruhovým bazénem na průsečíku os. Podúrovňové květinové záhony měly hloubku dva metry a postraní stěny byly zdobeny slepými oblouky. Pozoruhodné je, že se nenašly žádné výpusti, které by záhony zavlažovaly. Je tedy pravděpodobné, že byly zalévány ručně.²⁵¹

Dědicem zbytku panství almohádů ve Španělsku byli Nasrovcí (1232-1492), kteří se počátkem 14. století stali dokonce vazaly kastilských králů. Jejich území se omezovalo pouze na pobřežní pás na jihovýchodě Pyrenejského poloostrova s městy Granadou, Málagou a Almerií.²⁵² Právě v Granadě se nachází jedna z nejvýznamnějších islámských architektonických památek – Alhambra. Její výstavbu pravděpodobně zahájil zakladatel nasrovské dynastie ʿAbdulláh Muhammad I. zvaný Ibn al-Ahmar (1232-1273). Máme důkazy, že na místě, kde dnes Alhambra stojí, existovala pevnost už koncem 9. století a jmenovala se al-Hisn al-Hamrá' nebo al-Qalʿat al-Hamrá' (Červená pevnost). Během vlády ʿAbdulláha Muhammada II. (1273-1302), či snad ještě za panování jeho otce, byla Alhambra opevněna a stala se oficiálním sídlem Nasrovců. V průběhu 13. a 14. století se celý komplex průběžně rozrůstal a některé stavby se nahrazovaly novými.²⁵³ Po roce 1492, kdy se Alhambra dostala do rukou křesťanských vládců, byla poznamenána mnohými přestavbami, avšak svůj islámský ráz si zachovala až do dnešních dnů.

²⁵¹ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 44-46; Dickie, J.: *The Islamic Garden in Spain*, s. 98.

²⁵² Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století – 1. díl*, s. 144.

²⁵³ Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 167-168; Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 48.

Jedním z nejznámějších míst palácového komplexu je Patio de los Arrayanes (Myrtové nádvoří). Téměř celou jeho plochu zabírá pravoúhlý bazén o velikosti 37 x 24 metry, který je po obou delších stranách lemován myrtovým živým plotem (obr. 73). Současná vegetace je téměř shodná s původní, neboť Navagero, který toto nádvoří několik desetiletí po reconquistě navštívil, mluví o záhonech osázených myrtovými keři a pomerančovíky. Na kratších koncích bazénu jsou menší kruhové bazénky, z jejichž středové trysky stříká do výše voda a padá zpět dolů. Krátkým otevřeným kanálkem pak pomalu vtéká do hlavního bazénu. Na jeho klidné hladině se jako v zrcadle odráží přilehlé budovy.²⁵⁴

Z Myrtového nádvoří je možné vstoupit přímo na Patio de los Leones (Lví dvůr), jehož plocha je dlážděnými chodníky rozdělena na čtyři stejné díly (obr. 74). Tato patiová zahrada je obklopena sloupovou galerií, jejíž úroveň leží o něco výše nad úrovní chodníků. Pod východní a západní galerií tryská voda ze zapuštěných kruhových bazének a kanálky odtéká do podobných bazének, které jsou umístěny na stejné ose pod dvěma kiosky (obr. 75). Odtud pokračuje voda dále, stéká po malé kaskádě až se dostává na úroveň chodníků. Na severní straně nádvoří se nachází Sala de las Dos Hermanas (Síně dvou sester) a na jižní Sala de los Abencerrajes (Síně Abencerrajů). Každá obsahuje bazén, ze kterého směřuje voda do středu zahrady. Zde, kde se všechny čtyři kanálky střetávají, stojí dominanta celého prostoru a zároveň pomyslný symbol Alhambry – Lví fontána (obr. 76). Její širokou mísu podpírá dvanáct kamenných soch v podobě lvů, jejichž tlamy chrlí vodu do mělkého kanálku, který fontánu obklopuje. Mísa fontány nese veršovaný nápis v arabštině týkající se nasrovských vládců, což naznačuje, že by mohla pocházet ze 14. století. O samotných lvech se však soudí, že pocházejí již z 11. století. Celá zahrada se původně nacházela asi 80

²⁵⁴ Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 182-187; Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 95.

cm pod úrovní současného terénu a rostliny byly pěstovány v podúrovňových záhonech. Z nalezených vzorků pylu víme, že zde původně rostly také pomerančovníky.²⁵⁵

V blízkosti Alhambry na kopci Santa Elena se rozkládá letní rezidence Nasrovců Generalife (z arab. *Džannat al-^cAríf* – Zahrada architekta), kterou zde nechal zbudovat ^cAbdulláh Muhammad III. (1302-1308). Na rozdíl od opevněného komplexu Alhambry je Generalife uspořádána terasovitě a nabízí úchvatný výhled do okolní krajiny (obr. 77). Nejnavštěvovanějším místem zde je Patio de la Acequía (Nádvoří vodního kanálu), které bylo archeology odkryto poté, co velký požár v roce 1958 zničil značnou část komplexu. Nádvoří bylo osově rozděleno do čtyř pravoúhlých oddílů a na průsečíku stála fontána. Chodníky, které původně prostor rozčleňovaly, byly nalezeny v hloubce asi 70 cm pod úrovní současné dlažby. Záhony byly v minulosti podúrovňové a vyhloubené díry, které se v nich našly, naznačují, že v nich byly umístěny malé stromky či keře. V současnosti prochází nádvořím úzký kanál lemovaný květinami, zastřiženými myrtovými keři, pomerančovníky a cypřiši. Dvě řady vodních trysek, jejichž stříkající voda vytváří nad kanálem zdání klenuté chodby, byly vytvořeny v nedávné době (obr. 78, 79). Nádvoří však bylo již dříve zavlažováno z kanálu Acequía del Tercio a vodním kolem umístěným ve věži Huerta de la Mercería, což budí zdání, že takové množství přiváděné vody mohlo kdysi sloužit k podobnému účelu.²⁵⁶

Někteří křesťanští panovníci, kteří se zmocnili islámských měst i s jejich paláci a zahradami, se zasloužili o pokračování islámské architektonické tradice. Důkazem toho je Alcázar v Seville, který nechal vystavět Pedro Ukruťný (1334-1369) ve druhé polovině

²⁵⁵ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 58-60; Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 95-96; Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 193.

²⁵⁶ Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 170; Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 98.

14. století na místě původního almohádského paláce. Zahrada v Alcázaru je nyní největší zahradou Španělska, která odráží vlivy islámské tradice. Je rozdělena do tří oddílů, přičemž každý oddíl je dále pravoúhlými chodníky členěn na menší plochy. Na místech, kde se chodníky kříží, stojí fontány (obr. 80). Vegetaci tvoří cypřiše, palmy, pomerančovníky a citroníky. Povrch laviček, schůdků, fontán a bazénů je pokryt barevnými kachlíky. Celý prostor je obehnan vysokou zdí (obr. 81, 82).²⁵⁷

Nedobrovolný odchod muslimů z Pyrenejského poloostrova znamenal postupný úpadek nádherných zahrad, které během své osmisetleté přítomnosti vytvořili. Zahradnictví se nicméně v křesťanském Španělsku rozvíjelo dál, avšak nyní již bylo ovlivněno převážně italskou renesancí a posléze barokem.

5.8. Indie

V letech 1526-1857 vládla v Indii turkomongolská muslimská dynastie Velkých Mughalů, která byla kulturně spjata s perskými panovnickými rody. Jejím zakladatelem byl Zahiruddín Muhammad Bábur (1526-1530), jehož rodokmen sahal až k Čingischánovi. Základnou Bábura, ze které podnikl tažení do Indie, byl Kábul. Zde nechal vystavět své první zahrady, které vycházely z perské tradice zahradnictví, symetricky rozdělené přímými vodními kanály do pravidelných oddílů. Tento koncept přinesl s sebou do Indie, jejíž rovné a prašné pláně se značně lišily od chladných, na vodu bohatých úbočí afghánských horských svahů. Ve svých pamětech, známých jako *Báburnáme*, si stěžoval na stav zahradnické kultury v Indii. Zapsal si, že „města a vesnice v Hindustánu postrádají půvabu. Vypadají všechny stejně a jejich zahrady nemají žádné zdi. Kromě jezer, řek a potoků, které tekou

²⁵⁷ Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 102-103.

v údolích, není v Hindustánu žádná voda. V palácích a jejich zahradách nešumí vodní stružky.“ Staří Indové si ohrazené zahrady nestavěli a v oblibě měli spíše přírodní háje, v nichž nacházeli chladivý stín a klid k meditacím. Jakmile se Bábur přemístil z Dillí do Ágry, kterou učinil svým sídelním městem, pustil se do zakládání zahrad. I zde však narážel na překážky spojené s výběrem vhodného místa. Poznamenal si: „Několik dnů po příchodu do Ágry jsme překročili řeku Jamunu, abychom si prohlédli pozemky na budoucí zahradu. Ale byly tak špatné a odpuzující, že jsme po nich chodili jen s nechutí a odporem. Byly tak ošklivé a nevzhledné, že nápad vytvořit na nich *čahár bágħ* se mi málem vytratil z mysli. Ale potřeboval jsem je, protože jiná půda poblíž Ágry nabyla.“²⁵⁸ Z Bábuřových zahrad se v poměrně dobrém stavu dochovala pouze jedna. Jmenuje se Rám Bágħ (Rámová zahrada), ale původně se pravděpodobně nazývala Árář Bágħ (Zahrada odpočinku) (obr. 83). Pravidelně ji rozdělují 2,5 metru široké chodníky, které jsou vyvýšeny tři metry nad úroveň terénu, kde vedl vodní kanál. Z něj byly zavlažovány stromy vysázené v pravidelných intervalech podél chodníků. Jelikož byl velkým problémem nedostatek vody, musela být do zahrady přiváděna malým akvaduktem ze studny. Obojí je stále v dobrém stavu, avšak bazén, který je základním rysem mughalských zahrad, se nezachoval. Rám Bágħ se stala na přechodnou dobu místem Bábuřova posledního odpočinku, nyní však jeho tělo leží v prosté zahradní hrobce poblíž jeho milovaného Kábulu.²⁵⁹

Bábuřův syn a nástupce Humájún (1530-1556), který byl podobně jako jeho otec milovníkem poezie a umění, ztratil během několika let moc nad většinou území a musel uprchnout do Persie. Krátce po svém vítězném návratu zpět do Dillí v roce 1555 zemřel.

²⁵⁸ Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů, s. 11-12.

²⁵⁹ Jellicoe, S.: The Development of the Mughal Garden, s. 109-111; Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů, s. 11-12.

Nyní odpočívá v zahradní hrobce²⁶⁰, kterou mu nechal postavit jeho syn Akbar. Ta stojí na okraji Dillí ve své původní podobě uprostřed rozlehlé zahrady, která vychází z plánu *čahár bágħu* (obr. 85). Široké chodníky ji rozdělují do čtyř oddílů, které jsou dále děleny menšími cestičkami s bazény na jejich průsečících (obr. 86, 87). Uprostřed zahradní plochy se tyčí mohutné mauzoleum z červeného pískovce (obr. 84).²⁶¹ Jeho tvůrcem byl Sajjid Muhammad-i Mírák, jehož otec pracoval jako architekt pro samotného Bábura, a jeden z jeho předků byl dokonce odborným poradcem Qásima ibn Júsuf, autora slavné zahradnické příručky *Iršád az-zirá'ca* z roku 1515. Touto a podobnými cestami se šířila perská tradice zahradního umění do Indie, kde se dále rozvíjela ve zcela nových podmínkách.²⁶²

Třetím mughalským vládcem byl Džaláluddín Akbar (1556-1605), za jehož panování zažila Indie nebývalý územní, politický a kulturní rozkvět. Několik let po Akbarově smrti bylo dokončeno jeho mauzoleum, které se nachází v ágerském předměstí Sikandře uprostřed rozlehlé obezděné zahrady na vyvýšeném kamenném podstavci. Samotná budova se skládá z pěti stupňovitých pater a oproti Humájúnově hrobce nenese na vrcholku kupoli, nýbrž kenotaf z bílého mramoru (obr. 88). Na hlavní vstupní bráně nalézáme perský nápis, který říká: „Toto jsou zahrady ráje. Vstup a žij navěky.“²⁶³ Za zásadní přínos Akbara mughalskému zahradnímu umění můžeme bezpochyby považovat připojení Kašmíru k mughalské říši v roce 1586.²⁶⁴ V úrodném předhůří

²⁶⁰ Zahradní hrobka byla obvykle stavěna svým budoucím obyvatelem. Během jeho života však plnila funkci velkého pavilonu, kde se pořádaly bohaté slavnosti a hostiny. Teprve po smrti majitele se tato budova, nejčastěji umístěná uprostřed celkového zahradního plánu, stala mauzoleem a místem jeho věčného odpočinku. Jellicoe, S.: *The Development of the Mughal Garden*, s. 112.

²⁶¹ Jellicoe, S.: *The Development of the Mughal Garden*, s. 112.

²⁶² Subtelny, M. E.: *Agriculture and the Timurid Chahárbağħ: The Evidence from a Medieval Persian Agricultural Manual*, s. 114.

²⁶³ Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 477; Marek, J.: *Indické zahrady Velkých Mughalů*, s. 13.

²⁶⁴ Jellicoe, S.: *The Development of the Mughal Garden*, s. 114.

Himaláje vznikly za Akbarovy vlády a zvláště pak za jeho nástupců jedny z nejkrásnějších zahrad, jaké kdy mohlo obdivovat oko člověka.

Krásná horská krajina Kašmíru bohatá na vodu okouzila Akbarova syna Džahángíra (1605-1627), jehož vláda je pokládána za zlatou dobu zahradního umění v Indii. O jeho lásce k přírodě, kterou zdědil po svém pradědu Báburovi, svědčí jeho paměti: „Kašmír je zahrada věčného jara. Kamkoli oko pohlédne, spatří zeleň a proudící vodu. Rozkošné lučiny a okouzující vodopády předčí všechna líčení. Divoce tam kvetou červené růže, fialky, narcisy a na polích roste tolik druhů sladce vonících rostlin, že je ani není možné spočítat.“²⁶⁵ Mezi nejkrásnější zachovalé zahrady Kašmíru patří takzvané šalimarské zahrady. Šalimar (Příbytek lásky) je tvořen třemi zahradami čtvercového půdorysu, které jsou umístěny terasovitě nad sebou. Do zahrad se vplouvalo na loďkách po vodním kanále, který je spojoval s jezerem Dal. Každá terasa sloužila jinému účelu. V nejnižším patře, kde stojí pavilon s trůnem z černého mramoru, pořádal císař veřejné audience (obr. 89). Trůn se nachází na *čabutře* (široké kamenné lavici), která byla obklopena vodou a přístup k ní zajišťovaly nášlapné kameny vystupující nad hladinu. Prostřední patro sloužilo jako soukromá zahrada císaře, kde přijímal ministry a další dvořany. Z pavilonu, který kdysi na této terase stával, se dochovaly pouze základy. Nejvyšší patro je označováno jako *zenána* (ženské komnaty) a bylo vyhrazeno pro císařův harém. Stíní jej dvě řady platanů, mezi nimiž probíhá vyvýšený vodní kanál, který tvoří páteř celé zahrady (obr. 90). V centru se nachází pavilon z černého mramoru, který je ze všech stran obklopen vodou a fontánami, protože stojí přímo ve středu obrovského bazénu (obr. 91).²⁶⁶

²⁶⁵ Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů, s. 15.

²⁶⁶ Jellicoe, S.: The Development of the Mughal Garden, s. 115-116; Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů, s. 15-16.

Po smrti Džahángíra se trůnu chopil jeho syn Šáhdžahán (1628-1658), který se proslavil především výstavbou zahradního mauzolea Tádž Mahal v Ágře. Vlastní mauzoleum neleží oproti svým předchůdcům přímo v centru symetrické zahrady, která je tradičně založena na čtvercovém půdorysu *čahár bággu*, nýbrž na jejím konci (obr. 92). Hrobka z bílého mramoru, která s každou změnou světla dostává jiný barevný odstín, je mistrovským dílem stavitelského a zahradního umění. Je umístěna na vysoké čtvercové terase, v jejíchž čtyřech rozích stojí minarety. Mírně cibulovitá bání naznačuje dekánské vlivy, avšak celková harmonická kompozice odráží tradici timurovské architektury (obr. 94). Na výzdobu stavby byly využity nejdražší materiály. Hlavní síň je zdobena průsvitnými trsy květů z polodrahokamů, které jsou zasazeny do bílého mramoru. Původní zlatá zástěna je nyní nahrazena zástěnou z tesaného mramoru. V centru místnosti jsou umístěny dva mramorové kenotafy zdobené květinovými výjevy. V nich vedle sebe odpočívají císař Šáhdžahán se svou milovanou manželkou Mumtáz Mahal.²⁶⁷

Za pozornost stojí i jiné úchvatné projekty, které byly za vlády Šáhdžahána realizovány. Jedním z nich je Červená pevnost v Dillí, jejíž výstavba probíhala v letech 1639-1648 (obr. 97). Za jejími zdmi se nacházely mramorové pavilony, které byly nepravidelně rozmístěny podél rozlehlé terasy lemované mramorovým vodním kanálem. Na jedné straně se tyto pavilony otvíraly do zahrad a na druhé straně shlížely na řeku. Největšími z těchto zahrad byly Máhtáb Bággh (Měsíční zahrada), kde se pěstovaly pouze vonné, v noci kvetoucí rostliny, a Haját Bakš (Život dávající zahrada) s nachově a karmínově zbarvenými květinami. Obě byly obehnané řadami cypřišů. Z jejich bývalé krásy se dochoval

²⁶⁷ Begley, W. E.: *The Garden of the Taj Mahal: A Case Study of Mughal Architectural Planning and Symbolism*, s. 213; Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 480; Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 131.

pouze centrální pavilon a bazén zahrady Haját Bakš spolu se dvěma vodními kanály (obr. 98, 99).²⁶⁸

V roce 1641 se Šáhdžahán rozhodl postavit v Láhauru zahradu přesně podle kašmírského modelu, která je nyní nazývána stejně jako její protějšek - Šalimar Bágh. Vzhledem k tomu, že místo, na němž měla zahrada stát, nemělo žádný spád a postrádalo rychle tekoucí vodu, musel být vybudován kanál dlouhý 160 km napájený z řeky Ráví. V 18. století se v zahradním okrsku udála bitva a mnoho objektů bylo poničeno a vypleněno. V 19. století už z ní zbyly pouze ruiny. Nyní je však zahrada kompletně zrenovována a snaží se každým detailem přiblížit své původní kráse. Rozkládá se na 40 akrech a je rozdělena do tří teras podobně jako Šalimar Bágh v Kašmíru (obr. 100). Nejvyšší terasa, kterou obýval císařův harém, a nejnižší terasa určená pro veřejné audience, jsou tvořeny stejně velkými *čahár bágħy*. Ty jsou klasicky rozděleny vodními kanály do čtyř oddílů, které se dále dělí užšími kanály a chodníky do čtyř menších částí. Prostřední terasa je na rozdíl od svých sousedů užší a její plocha je rozčleněna do tří sekcí. Hlavním kanálem, který protíná horní terasu, vede jedna řada fontán, zatímco na spodní terase prochází vodním kanálem řada tří. Původní fontány, které se ztratily, byly pravděpodobně z mramoru ve tvaru lotosového poupěte. Nyní jsou nahrazeny pískovcovými napodobeninami. Voda je nejvýznamnějším prvkem celého komplexu. Z horní terasy stéká dolů přes elegantní mramorový *čádor* a pokračuje pod císařovým mramorovým trůnem do centrální nádrže na prostřední terase. Mezi prostřední terasou a dolním *čahár bágħem* se nachází „*sawan bhadun*“²⁶⁹, podúrovňová místnost se třemi stěnami, které jsou zdobeny mramorovými nikami (obr. 103). Do výklenků se často umísťovaly lampy, které v noci prosvěcovaly skrze závoj vody, která

²⁶⁸ Jellicoe, S.: *The Development of the Mughal Garden*, s. 121; Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 134.

²⁶⁹ „*Sawan bhadun*“ je označení pro deštivou sezónu. Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 142.

shora přepadávala. Ze *sawan bhadunu* odtéká voda do centrálního kanálu, který prochází nejnižší terasou. Zde se v západní stěně nachází hlavní vchod do zahrady. V protější východní stěně je tradičně umístěna falešná vstupní brána, která vytváří symetrickou rovnováhu. V minulosti byl celý zahradní komplex osázen ovocnými stromy. Nyní jsou záhony horní terasy pokryty trávou a stín poskytují pěkné košaté stromy. Podél chodníků jsou rozmístěny květináče s pestrobarevnými květinami.²⁷⁰

V roce 1658 se trůnu zmocnil Šáhdžahánův syn Aurangzéb, který dal svého otce uvěznit do ágerské pevnosti. V roce 1707, kdy Aurangzéb zemřel a na vlastní přání se nechal pohřbit do prostého hrobu, definitivně skončila sláva indické říše Velkých Mughalů.²⁷¹

²⁷⁰ Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 141-145; Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*, s. 478.

²⁷¹ Marek, J.: *Indické zahrady Velkých Mughalů*, s. 14.

6. Voda jako součást zahradní architektury

Voda v takzvaných islámských zahradách nesloužila k tomu, aby věrně napodobovala přírodu s jejími klikatícími se potůčky a přírodními jezírky, ale měla ryze formální charakter. Pokud jde o plán zahrady jako celku, vždy převládaly rovné či geometrické linie ve formě kanálů. Můžeme předpokládat, že formální charakter islámských zahrad vycházel i ze způsobu zavlažování, pro které jsou rovné linie kanálů nejpraktičtější a nejefektivnější.

Voda byla kreativně využívána tak, aby přispěla k ozvláštnění architektury a krajiny. Například v šalimarských zahradách v Kašmíru a Láhauru můžeme vidět důmyslné způsoby, jak vést vodu pomocí kaskád a nakloněných mramorových desek (*čádor*, *šádhirwán*). Pod hladinou různě velkých bazénů ve španělské Alhambře, které si však zachovávaly geometrický charakter, plavaly ryby a na zrcadlově klidné hladině se odrážela okolní architektura. V jiných nádržích naopak padající vodní sprška vytvářela stálé čeření. Voda je tedy zahradní prvek, který poskytuje vítaný kontrast k neměnnosti a kompaktnosti architektury. Fontány, vodopády a kanály s proudící vodou dávají navíc zahradě nový rozměr pohybu, zvuku a světla.²⁷²

6.1. Systém zavlažování a distribuce vody v zahradě

Jeden z hlavních problémů oblastí se suchým klimatem byl nedostatek vody. Přístup k ní byl nezbytný zvláště při zakládání zahradních ploch. Často se jediný zdroj vody nacházel ve velké vzdálenosti, a tak musel být vytvořen systém, jak vodu dopravit na určené místo.

²⁷² Lehrman: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 37.

V Persii, jejíž suché klima odpovídá oblastem Arizony a Nového Mexika, byl už dlouho před letopočtem vytvořen důmyslný systém kanálů, které se nazývají *qanáty*. Na úbočích horských svahů, kde se na jaře shromažďovala voda z tajícího sněhu, byly vyhloubeny hluboké základní studně. Od místa, kam se měla voda dopravit, byl pod zemí ručně vykopán tunel, který vedl až k základní studni. V padesátimetrových rozestupech byly z povrchu vyhloubeny další studny, které zajišťovaly kopáčům vzduch a kterými se vynášel vykopaný materiál.²⁷³ Délka *qanátů* v některých oblastech dosahuje obrovských vzdáleností. *Qanát* v Yazdu měří od svého zdroje, který představuje studna hluboká 116 metrů, až ke svému ústí 120 km.²⁷⁴

V zemích Zálivu se využívá zavlažovací systém pod názvem *faladž*, který je ve své nejjednodušší formě tvořen kanály vedenými po povrchu. Ty mohou být napájeny ze studny či nevysychající říčky. V horských oblastech jsou vytesány do útesů a někdy jsou doplněny podzemním systémem *qanátů*. Pro překonání hlubokých údolí se využívá akvaduktů.²⁷⁵

Aby mohla být voda v zahradě využita k vodním efektům, bylo zapotřebí zajistit její dostatečný spád. Nejjednodušší bylo založit zahradu v takovém terénu, který přirozený spád vody umožňoval. Pokud měla být voda dopravena do vyšší úrovně, bylo nutno vytvořit speciální zařízení. Jedním z nejznámějších je takzvaná *ná'úra* (šp. *noria*) – dřevěné vodní kolo, které je poháněno proudem řeky či potoka. Během svého otáčivého pohybu vynáší vodu do akvaduktu, který je umístěn nad ním. Jelikož je funkce kola závislá na rychlosti a síle vodního proudu, omezuje se jeho využití pouze na oblast Španělska, Sýrie a části severní Afriky. Model vodního kola

²⁷³ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 28-30; Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 20.

²⁷⁴ Porter: *Palaces and Gardens of Persia*, s. 22.

²⁷⁵ Smith, J. A.: *The Islamic Garden in Oman: Sanctuary and Paradise*, s. 193.

můžeme vidět například na miniatuře z arabského rukopisu Bajád wa Rijád (obr. 12).²⁷⁶

Pro většinu islámského světa byla mnohem praktičtějším zařízením takzvaná *sáqija*, kterou poháněla zvířecí síla. Centrální mechanismus je tvořen dvěma ozubenými koly, která do sebe zapadají. Vertikální kolo je umístěno na ose nad vodním zdrojem a k němu je připojen válec s paralelním kolem, které nese řetěz se džberý. Horizontální ozubené kolo, které je poháněno tažným zvířetem, uvádí do pohybu kolo vertikální, a voda je pomocí džberů vytažena nahoru. Zde se vylije do hlavní nádrže a pokračuje dále přirozeným spádem na místo určení.²⁷⁷

Zařízení založené na podobném principu je použito také v případě indického Tádž Mahalu. Voda byla do ústřední nádrže čerpána obrovským kolem, které poháněl slon. Pomocí systému džberů ponořovaných do řeky na oběžném provaze byla voda vynášena do výšky asi 13 metrů, kde se shromažďovala v nádržích. Odtud byla potrubím rozváděna k vodním kanálům a vhaněna do vodotrysků. Tento systém funguje i dnes, avšak zvířecí sílu nahradila elektrická energie.²⁷⁸

6.2. Nádrže a bazény

Bazén sloužil jako rezervoár vody a zároveň také jako důležitý dekorační prvek v zahradách a nádvořích. Je to tekuté zrcadlo, ve kterém se odráží okolní svět. Vodní hladina vyvolávala dojem, jako by byla ze rtuti, a z toho důvodu je v perském malířství voda často ztvárňována použitím stříbra. Básníci detailně popisovali vodu v bazénech a jezírkách - lekníny na vodní ploše přirovnávali k tyrkysu vsazenému do zrcadla.

²⁷⁶ Tabbaa, Y.: The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics, s. 321.

²⁷⁷ Idem., s. 322.

²⁷⁸ Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů, s. 14.

Bazény byly vytvářeny v rozmanitých velikostech a tvarech. Převládá pravoúhlý a kruhový půdorys. Některé z těchto bazénů mohly být tak velké, že se na nich dalo plavit v loďkách (obr. 104). Chardin popisuje jedno z takovýchto „královských moří“, jak je Peršané nazývali. „Všude byly všechny možné druhy vodních ptáků, uprostřed stál 6 palců nad vodní hladinou zelený pozemek obehnaný pozlacenou balustrádou a v průměru měl 30 stop. Okraje jezera tvořily velké mramorové dlaždice. U břehu stála šarlatově zářící malá loďka, která by vás mohla dopravit až na květinový záhon uprostřed jezera.“²⁷⁹

Vodní břeh byl tradičně jedním z nejatraktivnějších míst v zahradě, protože poskytoval prostor pro pohodlné posezení na koberecích v příjemně vlhkém a vodou pročištěném ovzduší. Z toho důvodu byl okraj bazénu, který často vyčníval nad úroveň okolního terénu, bohatě zdoben (obr. 105).

V oblastech, kde byla voda vzácná, se běžně vytvářely bazény mělké. Jestliže však byla voda záměrně ponechána kalná, její hloubka se zdála být nekonečná. Někdy byla hladina ozvláštněna okvětními lístky růže a jindy se na ni v noci vypouštěly miniaturní vory nesoucí zapálené svíčky.²⁸⁰ Podle svědectví jednoho evropského cestovatele v Persii víme, že některé bazény byly rozděleny přepážkami na jednotlivé plochy, které byly ozdobeny rozdílnými druhy květů. Výsledný efekt mohl připomínat vzory ze zahradních kobereců (obr. 106).²⁸¹ Nepostradatelný doplněk některých bazénů a jezírek představovala vodní fauna.

Ukázkový příklad, kdy se voda sama o sobě stává základním architektonickým prvkem, je Myrtový dvůr v paláci Comares v Alhambře. Přirozený střed nádvoří představuje podlouhlý bazén, v jehož klidné hladině se odrážejí přiléhající budovy

²⁷⁹ Porter: *Palaces and Gardens of Persia*, s. 34.

²⁸⁰ Lehrman: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 39.

²⁸¹ Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 39.

a vytvářejí prostorový dojem. Oběh vody je uzpůsoben tak, aby vznikla hladina hladká jako zrcadlo (obr. 73).²⁸²

V iránském Isfahánu v zahradě Čehel Sutún se nachází dlouhá vodní nádrž s rozměry 110 x 20 metrů, která je napájena vodou z fontán. Zde slouží opět jako zrcadlo, ve kterém se odráží sloupy přiléhajícího pavilonu (obr. 33).²⁸³

6.3. Fontány

Na průsečíku čtyř kanálů, které podle koránské tradice představovaly čtyři řeky v ráji, stála často fontána.²⁸⁴ Jako důležitý kompoziční prvek udávala tón celkovému designu, a to zvláště případě, kdy se jednalo o menší zahradu či nádvoří. Fontány byly zhotovovány převážně z mramoru či jiného ušlechtilého kamene a jejich nádržka byla z vnější strany bohatě zdobena reliéfem. Vodní tryska, která chrtila či vystřikovala proud vody, mohla být zhotovena z jemně tepaného železa. Důležitá byla výška, v jaké se z vody vynořovala. Pokud byla výše nad hladinou, byl proud vody silnější. Pro typický bublavý efekt stačilo, aby tryska převyšovala hladinu asi o dva centimetry.²⁸⁵ Neméně důležitý byl i její tvar. Jestliže byla voda vytlačována ven miniaturními otvory, stávala se mlžným oparem nebo ladně stoupala jako obláček ve formě hříbu.²⁸⁶

Základnu fontány tvořil nejčastěji mělký mramorový nebo kamenný bazének geometrického tvaru (kruhový, hvězdicovitý, oktagonální), jehož dno bývalo zdobeno plastikou, mohlo obsahovat

²⁸² Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 283.

²⁸³ Idem., s. 515.

²⁸⁴ V křesťanské středověké zahradě typu *hortus conclusus* (uzavřená zahrada) stála fontána také ve středu čtyř cestíček a symbolizovala biblickou Fontánu života.

²⁸⁵ Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 107.

²⁸⁶ Lehrman: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 91.

inkrustaci a nebo bylo vydlážděno ozdobnými kachlíky, které pod osvětlenou hladinou odrážely sluneční světlo (obr. 107-115).²⁸⁷

Předpokládá se, že nejranější islámské fontány byly typu *šádhirwán-salsabíl*. *Salsabíl* byla v tomto případě fontána zabudovaná ve stěně, ze které jednoduchou tryskou či výlevkou stékala voda na důmyslně opracovanou mramorovou desku (*šádhirwán, čádor*), odkud pokračovala dále do úzkého kanálku, kde se její tok zrychlil. Kanálek se pak otevíral do čtvercového nebo osmiúhelníkového bazénku, kde se voda zpomalila, až se téměř ustálila. Odtud mohla pokračovat buď dál skrze malou kaskádu do většího bazénu, pokud to umožňoval terén a nebo byla odvedena pod zemí tak, aby mohla zavlažovat i vzdálenější části zahrady. Jeden z dochovaných příkladů tohoto typu můžeme vidět v paláci La Zisa v Palermu na Sicílii, který se datuje do 12. století (obr. 62).²⁸⁸

Jednou z nejznámějších a nejslavnějších fontán v islámské světě je fontána na Lvím nádvoří v Alhambře (obr. 76). Její nádržku podpírá dvanáct lvů, střídavě samec a samice, každý lehce odlišný od všech ostatních. Zdůrazňují ikonografickou podvojnost, jejíž počátky jsou známé již ze starověku. Zároveň dvanáct lvů symbolizuje dvanáct znamení zvěrokruhu. V islámském umění chrlič ve tvaru zvířat nezřídka doprovázely fontány a jezírka, aby se spojily dva esteticky významové prvky - zvířete a vody.²⁸⁹ Do vnějšího okraje nádržky je vyryt dlouhý nápis vezíra a básníka Ibn Zamraka, jehož verše, krom toho, že chválí složitost této vodní soustavy, v sobě nesou podle Olega Grabara důležitou myšlenku - fontána je princ, který povzbuzuje a odměňuje své vojáky, lvy svaté války. Tyto verše vyryté do fontány představují jeden typický rys

²⁸⁷ Idem., s. 91.

²⁸⁸ Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 92; Tabbaa, Y.: The "Salsabil" and "Shadirwan" in Medieval Islamic Courtyards, s. 34.

²⁸⁹ Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 288.

islámského umění – to, co nese význam, není forma, nýbrž nápis na ní.²⁹⁰

6.4. Čádory, čabutry a čini-chány

*Čádor*²⁹¹ je perské slovo, kterým se v zahradě označuje nakloněná kamenná nebo mramorová deska. Po ní stéká voda a tvoří tak jakousi variantu vodopádu.²⁹² Plastický vzor, který desku zdobí, slouží k vytváření různých vodních efektů – od poklidného čerení až po dravý spád vody. Nakloněná plocha zároveň snadno zachycuje sluneční paprsky a odráží je pod různými úhly do prostoru. Někdy je též *čádor* využíváno jako spojnice mezi dvěma terasami. Několik takových příkladů můžeme nalézt v šalimarských zahradách vybudovaných za panování Mughalů v Indii. Kromě toho, že *čádor* představuje důležitý estetický prvek, má také funkci akustickou, neboť voda, která po něm stéká, vytváří zvukovou kulisu (obr. 116, 117).

Čabutra je kamenná nebo mramorová plošina připojená k okraji bazénu či vztyčená uprostřed. Vládce, který na ní seděl, byl zcela obklopen vodou a mohl mít pocit, že se nad ní vznáší. Protože v některých případech chybí k *čabutře* hráz, musel být panovník přenesen na plošinu v nosítkách (obr. 118, 119).²⁹³

Čini-chána je menší výklenek (nika), či spíše několik menších výklenků vytesaných v řadách do stěny za vodopádem. Při některých zvláštních nočních příležitostech byly do výklenků umísťovány svíčky nebo lampy, takže blikající světlo plamenů

²⁹⁰ Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic Gardens*, s. 196.

²⁹¹ Někdy se namísto termínu *čádor* pro nakloněnou desku používá označení *šádhirwán*.

²⁹² Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 109.

²⁹³ Idem., s. 110.

vyzařovalo skrze závoj padající vody.²⁹⁴ Tento zajímavý architektonický prvek silně připomíná koránský verš, který říká: „A Bůh je světlem nebes i země. Světlo Jeho podobá se výklenku, v němž hoří lampa, a lampa je v nádobě skleněné. A nádoba skleněná se podobá hvězdě zářící.“ (24:35). Někdy byly do výklenků umístovány nádoby s květinami (obr. 120, 103).

6.5. Účel vody v zahradách

Kromě svého základního využití pro zavlažování měla voda v zahradě neméně důležitou roli, a to estetickou. Voda tryskající z fontány nebo nehybně stojící v bazénu téměř vždy tvořila střed zahrady a odtud se pak rozbíhala čtyřmi kanály, což udávalo tón celkové geometrické dispozici. Na klidné vodní ploše se odrážela okolní architektura, voda stříkající z fontán či deroucí se skrze *čádory* dodávala zahradě na živosti. Jelikož byla voda sama o sobě považována za umělecké dílo, stávala se tak nedílnou součástí zahrady.

Vedle estetické funkce plnila voda úlohu symbolickou. Čtyři kanály sbíhající se v centru, kde stála fontána nebo bazén, představovaly čtyři řeky v ráji, jakož i tryskající fontána znázorňovala jednu z rajských fontán či pramenů. Proudící voda symbolizovala plynutí času a zrcadlově klidná hladina, ve které se vše odráželo, zase připomínala, že náš svět je pouhou iluzí, pomíjivým odrazem věčné nebeské říše.

Voda však nepůsobila jen na ducha, ale také na tělo. V horkém a suchém klimatu má léčivé a ozdravné vlastnosti. Vzduch, který obklopuje tekoucí vodu, je vždy čistší, chladivější a vlhčí, zvláště v uzavřeném či ohraničeném prostoru, a v dusném prostředí působí povzbudivě. Rovněž jemný a melodický zvuk vody

²⁹⁴ Idem., s. 110.

prýstící z fontány může mít blahodárný uklidňující efekt. Voda navíc vytváří příjemnou zvukovou kulisu a maskuje hluk přicházející z venku. Někdy byly do vody přimíchávány různé vonné esence, které ještě více zpříjemňovaly pobyt v zahradě.

Vzhledem k tomu, že v mnoha islámských zemích byla voda považována za velmi cennou komoditu, znamenalo její ostentativní využití v zahradách rovněž demonstraci síly a bohatství majitele, jakož i jeho politickou prestiž.

7. Symbolika

Verše o pekle a ráji měly za cíl vzbudit u posluchačů emoce. Použité obrazy v Koránu jsou proto velmi realistické a srozumitelné – zahrada se stromy poskytujícími chladivý stín, řeky vína, mléka, medu a vody, u nichž budou pravověrní spočívat na drahých kobercích a hodovat za přítomnosti překrásných panen. Takový popis zajisté budí dojem povrchního a materiálního chápání. Konkrétní, smyslné obrazy však měly hlubší duchovní význam a byly vyjadřovány tak, aby jim rozuměl i ten nejprostší posluchač. Obraz ráje tedy mohl nalézt odezvu jak v duši beduína z pouště či drsného válečníka, tak i u filozofů, teologů a mystiků.²⁹⁵

Každý vnímal popis rajske zahrady po svém, někdo doslova, někdo symbolicky. Stejně tak člověkem vytvořená zahrada může pro někoho znamenat stromy a keři osázenou plochu, kde je příjemné přisednout si v poledním žáru k okraji bazénku a pozorovat vodu tryskající z fontány. Pro jiného je zase zahrada místem boží přítomnosti, místem, kde každá maličkost má svůj skrytý smysl, ať už je to tekoucí voda připomínající stálé plynutí času či odraz nebe na vodní hladině symbolizující pomíjivost tohoto světa.

7.1. Symbolika čísel

V islámské zahradní symbolice hrají významnou roli čísla. Za nejdůležitější je považována číslovka čtyři. Univerzálně představuje čtyři světové strany, čtyři živly, čtyři roční období. Dokonalým geometrickým protějškem čísla čtyři je čtverec, jehož všechny strany jsou stejně dlouhé a vymezují pravidelnou geometrickou plochu symbolizující klid a bezpečí. Právě na čtvercovém půdorysu je založena klasická perská zahrada *čahár*

²⁹⁵ Piotrovsky, M. B.: *Art of Islam – Heavenly Art, Earthly Beauty*, s. 59.

bágh (čtyři zahrady), jejíž celková plocha se dále dělí na čtyři menší čtverce, které od sebe oddělují křížem vybudované vodní kanály či chodníky.²⁹⁶ Číslovku čtyři nacházíme i v koránské rajske zahradě, kde budou téct čtyři řeky – s vodou, mlékem, vínem a medem. Ze súry 55 někteří komentátoři vyvozovali, že ráj bude tvořen čtyřmi zahradami. Na základě této představy byl pak *čahár bágh* často považován za islámský vynález, třebaže čtyřdílný plán má svůj původ v mnohem starší době.

Násobkem čtyřky je číslovka osm. Ta měla široké použití v zahradní architektuře ve formě osmiúhelníku, který je do jisté míry prostředníkem mezi čtvercem symbolizujícím Zemi a kruhem představujícím nebe.²⁹⁷ Často můžeme vidět kruhovou centrální fontánu umístěnou v bazénku, který má půdorys osmiúhelníku. V perských a mughalských zahradách se objevují pavilóny s oktagonální základnou, které se nazývají *hašt bihišt* – osm rájů. Kolem jejich centrální kupolové síně je umístěno osm místností. V tomto smyslu se zdá, že *hašt bihišt* je narážkou na osm rajske bran či osm stupňů ráje tradovaných v lidové exegezi.²⁹⁸ Symbolika čísla osm se odráží i v literatuře. Tak například básník Sa^cdí rozdělil svou knihu *Gulistán* (Růžová zahrada) do osmi kapitol, z níž každá by měla odpovídat jednomu z osmi rájů.²⁹⁹ Pokusil se tak vytvořit „rajské dílo“.

V zahradách se také můžeme setkat s číslovkou dvanáct, která je symbolem zvěrokruhu. Tuto symboliku nacházíme například na fontáně stojící v centru Lvího nádvoří v Alhambře. Její mísu ve tvaru dvanáctiúhelníku podpírá dvanáct lvů chrlících vodu - dvanáct znamená zvěrokruhu. Zajímavé je, že se zde pravidelně střídá samec a samice představující mužská a ženská znamení, která se v případě zvěrokruhu také pravidelně střídají. Celkovou symboliku dvanáctky

²⁹⁶ Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů, s. 10.

²⁹⁷ Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 65.

²⁹⁸ Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 475.

²⁹⁹ Hanaway, W. L. Jr.: *Paradise on Earth: The Terrestrial Garden in Persian Literature*, s. 60-61.

nakonec ještě zdůrazňuje dvanáct veršů vezíra a básníka Ibn Zamraka, které jsou vyryty do vnějšího okraje fontány.

Obecně je tedy zřejmé, že v islámské zahradní symbolice hrají dominantní roli sudá čísla. Sudý počet naznačuje symetrii, pravidelnost a řád – základ zahrad v islámském světě. Naproti tomu v jiných kulturách, jako například v Japonsku, je založeno zahradnictví na odlišných principech. Zde se nejvíce uplatňuje lichá číslovka tři, která představuje takzvaný estetický trojúhelník. Tato pomůcka k práci s prostorem a kompozicí vychází zcela z přírody, neboť v ní málokdy nalezneme dva stejné prvky vedle sebe či symetrické uspořádání prostoru.³⁰⁰ Proto dává japonská zahrada přednost asymetrii a zachovává tak dojem proměnlivosti a nestálosti přírody.

7.2. Symbolika v architektonickém plánu

Ideálním příkladem, na kterém si můžeme ukázat využití rajské symboliky v praxi, je zahradní komplex se slavným mauzoleem Tádž Mahal v Ágře, který nechal postavit Šáhdžahán pro svou milovanou choť Mumtáz Mahal. Záměr architekta vytvořit zahradu jako věrnou repliku nebeského ráje je zřejmý již z nápisu na hlavní jižní bráně. Tvoří jej text súry Úsvit, která končí slovy: „A vejdi do zahrady mé!“ (89:30). Zahrada je rozdělena čtyřmi vodními kanály, které symbolizují čtyři rajské řeky popisované v Koránu a hadíthech. Uprostřed na průsečíku všech čtyř kanálů leží vyvýšený mramorový bazén, který představuje rajský *al-kauthar* (hojnost) – podle lidové tradice vodní nádrž, u které bude stát prorok Muhammad v den posledního soudu, aby se přimlouval u Boha za věřící. Samotné mauzoleum pak bylo zamýšleno jako symbol nebeského božího trůnu, který je podle islámské tradice umístěn

³⁰⁰ Trnka, A.: Japonské zahrady v proměnách času, s. 41-42.

přímo nad rájem. Důkazem toho, že komplex Tádž Mahalu mohl být opravdu plánován jako symbolický obraz rajské zahrady, je mimo jiné kosmologický diagram znázorňující „shromáždění na velké pláni“ v den posledního soudu (obr. 93). Ten je zařazen v mnohasvazkovém díle *Al-Futúhát al-makkíja* (Mekkánské iluminace) slavného arabského filozofa Ibn al-^cArabího. Tento diagram vykazuje nápadnou shodu s plánem Tádž Mahalu a jeho přílehlou zahradou (obr. 92). Ibn al-^cArabí se těšil u mystiků v mughalské Indii velké úctě a jeho spisy zde byly obecně známy. Dá se téměř s jistotou předpokládat, že jak Šáhdžahán tak i architekt celého komplexu Tádž Mahalu Ustád Ahmad byli obeznámeni s myšlenkami a dílem Ibn al-^cArabího. Vlastní diagram zobrazuje boží trůn jako osmicípou hvězdu uvnitř kruhu, po jehož stranách stojí dvě tribuny pro věřící. Celá pláň je obklopena sedmi řadami andělů, dvě po každé straně a tři na nejzazším konci naproti trůnu. Přímo pod trůnem se nalézá malý kruh s nápisem „Duch“ – tradiční označení archanděla Gabriela. Pod tímto kruhem vede svíslá čára označující přepážku mezi peklem a rájem, k níž je připojen půlkruh představující nádrž *al-kauthar*. S ním sousedí kruh označený jako „chvályhodné místo“ (*al-maqám al-mahmúd*), kde bude stát prorok Muhammad. Prostor mezi nádrží a trůnem je místem soudu, kde se budou poměřovat dobré a zlé skutky. Vyplňují jej dva páry vertikálně uspořádaných kruhů po obou stranách, horní pár představuje misky na vážení dobrých a špatných skutků, spodní pár jsou knihy, v nichž jsou tyto skutky zaznamenány. Velký kruh napravo od přepážky představuje peklo a vodorovně jej půlí čára označující úzkou stezku *sirát*, po níž spravedliví snadno přeběhnou, zatímco hříšníci spadnou přímo do pekelné propasti. Stezka vede k malému kruhu v přepážce, který zřejmě představuje vstup do ráje. Samotný ráj znázorňuje velký kruh nalevo od přepážky a nese v sobě nápis: „Rajská louka, kde se konají hostiny.“³⁰¹

³⁰¹ Begley, W. E.: The Garden of the Taj Mahal: A Case Study of Mughal

Pokud se tedy soustředíme na hlavní, pevně umístěné dominanty Ibn al-^oArabiho diagramu, kterými jsou boží trůn, tribuny a nádrž, zjistíme, že skutečně odráží architektonický plán Tádž Mahalu, a to jak v proporcích, tak i v jednotlivých detailech. Snad nejnápadnější shodou je umístění mauzolea na širokou terasu v severní části zahrady, kde navíc po obou jeho stranách stojí mešita a přijímací hala. Zahrada má čtvercový půdorys a v jejím centru stojí bazén, stejně tak jako vodní nádrž *al-kauthar* na diagramu.

Vzhledem k tomu, že umístění mauzolea mimo střed zahrady bylo v této době něco zcela nového, dá se nanejvýš předpokládat, že záměr architekta vycházel právě z výše zmíněné symboliky. Tuto skutečnost ještě podtrhuje fakt, že Šáhdžahán nařídil, aby se při každém výročí smrti jeho manželky Mumtáz Mahal konaly v zahradním komplexu hostiny. Vždyť podle tradiční muslimské víry, jakož i podle Ibn al-^oArabiho diagramu, je ráj místem věčného hodování.

Je však třeba říci, že ne všechny zahrady byly zamýšleny tak, aby evokovaly koránský ráj a jeho symboliku. V dnešní době je nicméně obtížné zjistit, jaké byly skutečné motivy a záměry jejich stavitelů. Například pro zahrady založené v 10. století v Córdobě neexistují žádné přímé spojnice s koránským pojetím ráje. Palácové zahrady zde byly spíše místy světského potěšení a arénami politických setkání. Také v případě Velké mešity v Córdobě není jisté, zda stromy na jejím nádvoří byly vysázeny s cílem napodobit ráj, neboť tamní právníci se tehdy přeli, jestli povolit stromy k výzdobě či ne. Nejpravděpodobnější se však zdá, že řady stromů byly v tomto případě zasazeny hlavně proto, aby zadržovaly prach zdvihající se z nevydlážděné podlahy nádvoří a poskytovaly tak chladivý stín během horkého léta. Problém s připisováním rajského významu a symboliky všem takzvaným islámským zahradám se zakládá na faktu, že většina dochovaných zahrad je vskutku jasným

obrazem ráje. Ty nejpůsobivější byly postaveny právě v Indii, kde často plnily funkci hřbitovních zahrad, ve kterých je eschatologické a náboženské téma o to více patrné.³⁰²

7.3. Symbolika rostlin

Skutečnost, že v divoké přírodě mohou rostliny zvadnout a zemřít, je v případě zahrady striktně odmítána. Zahrada je místo, kde rostliny vždy rostou či kvetou a kde život vítězí nad smrtí.³⁰³ Z náboženského hlediska jsou v takzvané islámské zahradě nejdůležitější stromy, které jsou zmiňovány v souvislosti s koránským rájem – datlová palma, olivovník a granátové jablko.

Datlová palma je chována v úctě zvláště kvůli spojitosti s Pannou Marií, která strádala hladem a žízní, když ji zastihly porodní bolesti poblíž jejího kmene. „I zavolal na ni zpod jejích nohou: 'Nermuť se, vždyť Pán tvůj dal pod tebou téci říčce plynulé, a zatřes kmenem palmy nad sebou a spadnou k tobě datle čerstvé a uzralé!'“ (19:24,25). Datlová palma by se mohla považovat za nejdůležitější strom v oblastech se suchým a horkým klimatem, neboť podle starého arabského přísloví se dá využít k tolika věcem, kolik je dní v roce. A protože je to jeden ze stromů rostoucích v rajských zahradách, je vnímána jako něco posvátného.³⁰⁴

Olivovník má pro muslimy nesmírný symbolický význam kvůli jeho zmínce v síře Světlo (viz 2.1.8. Flóra v ráji). Je také považován za symbol míru. Když Noe vypustil z archy holubici, vrátila se s olivovou ratolestí. Poznal tak, že hněv boží se ztišil a že voda brzy opadne.

³⁰² Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 215-217.

³⁰³ Ruggles: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 215.

³⁰⁴ Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 119.

Granátové jablko je zase pro svá zrníčka spojováno se symbolem plodnosti.³⁰⁵

Podle koránské představy by měla zahrada kromě estetické funkce plnit zároveň funkci užitkovou. Ve verších 43:72-73 se píše: „Toto je ta zahrada, již dali jsme vám v dědictví za to, co konali jste dobrého. A bude v ní pro vás ovoce hojnost a pojídat budete z něho.“ Proto i ovocné stromy, které jsou v zahradách nepostradatelné, v sobě nesou rajskou symboliku.

Pro západní myšlení představuje slovo zahrada na prvním místě květinovou zahradu. Záznamy však ukazují, že zahrady nejstarších civilizací byly spíše plochami osázenými stromy a vonnými keři.³⁰⁶ Stejně tak v koránském popisu ráje nenacházíme jedinou zmínku o tom, že by v něm rostly květiny. To ale přesto nebránilo člověku, aby si zpříjemnil pobyt v zahradě pohledem na květy všech možných barev.

Jednou z nejčastějších květin, která se hojně vyskytuje v zahradách, je růže. Byla podle islámské lidové tradice stvořena z kapky potu, která stekla proroku Muhammadovi z čela během jeho noční pouti do nebes. Představuje dokonalou krásu a vznešenost. Různé druhy růží pak údajně vznikly podle toho, z které části Muhammadova těla stekly další kapky potu. Perský básník Rúzbihán Baqlí ze Šírázu napsal: „Kdo chce spatřit boží krásu, necht' pohlédne na rudou růži.“ Trny symbolizují zkoušky na duchovní cestě, zatímco květ je obrazem boží milosti a lásky.³⁰⁷

Fialka symbolizuje pokoru, neboť sklání svůj květ k zemi, jakoby se chtěla poklonit svému Pánu. Mák představuje věčný život, protože je schopen přetrvat dlouhou dobu pod zemí a pak náhle vyrašit. Ibišek, který kvete po celý rok, je vnímán jako symbol stálosti a věrnosti.³⁰⁸ Obecně lze říci, že každá květina v sobě nese

³⁰⁵ Idem., s. 122.

³⁰⁶ Rohde, E. S.: *Garden-Craft in the Bible*, s. 15.

³⁰⁷ Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 147.

³⁰⁸ Idem., s. 148.

nějaký skrytý význam, všechny jsou však odrazem božské krásy a dokonalosti.

7.4. Zahrada jako útočiště a místo věčného života

Zahrada je typickým symbolem života. Je to místo, kde vše roste a vyvíjí se, kde panuje harmonie a pořádek. A protože zahrada také někdy sloužila jako poslední místo odpočinku zesnulého, můžeme ji dokonce považovat za symbol věčného života. Vždyť kam vstoupí po smrti zbožný věřící než do rajských zahrad, kde bude žít věčně.

V Koránu jsou ke slovu *džanna* připojovány rozličné přídomy, které toto slovo ještě více specifikují, jako například *džannat al-chuld* znamenající nesmrtelnost, věčnost; dále *džannat al-na^cím*, která označuje blaženost a potěšení a v neposlední řadě *džannat al-ma'wá*, které představuje úkryt, přístřeší či útočiště. Z těchto přídomy plyne, že zahrady nejsou jenom místem věčné blaženosti, ale jsou také útočištěm, bezpečným úkrytem před nástrahami tohoto neklidného světa.³⁰⁹

Jediné slovo, které se bude podle Koránu v rajských zahradách vyslovovat, je „Mír“ (56:26-26). Tradiční arabský pozdrav „*as-salámu ^calajkum*“ (mír s vámi) pak může představovat malou připomínku rajských zahrad, jakož i pocit klidu a bezpečí. Hledání ráje na zemi tedy v podstatě znamená hledání míru, a to nejen ve světě kolem nás, nýbrž i v naší duši.³¹⁰

³⁰⁹ Idem., s. 26-28.

³¹⁰ Idem., s. 32-33.

7.5. Divočina versus ráj

Obecně je přijímáno pojetí rajské zahrady jako dokonalého místa, kde bude člověk po smrti žít věčně, bez starostí a v blaženosti. Vše mimo něj se může jednoduše jevit jako divočina plná nástrah, do které byla zahrada vložena jako útočiště. Co když se ale na celou věc podíváme z opačného hlediska? Starý zákon jakož i Korán nám nabízí poměrně radikální interpretaci. Člověk přebýval v rajské zahradě pouze krátký čas, když se náhle stala dějištěm božího trestu. Nakonec to tedy bylo v divočině a ne v zahradě, kde člověk získal zpět boží přízeň. Když vedl Mojžíš děti Izraele z jejich egyptského zajetí, putovali čtyřicet let pouští, než dorazili do Kanaánu. Během té dlouhé doby jim dal bůh zákon a učinil s nimi smlouvu. Exodus je dokladem toho, jak byl celý lid soužením a strádáním naučen poslušnosti. Čas od času se potom proroci vraceli k této „sinajské zkušenosti“, aby čerpali inspiraci. Stejně tak i islámští mystikové odcházeli do ústraní, kde mohli v samotě hledat cestu k bohu. Pro Araby však byla poušť spíše symbolem smrti a nebezpečí, zatímco pro křesťany představovala zdroj inspirace a pokání. Moudrost a ctnost se nenacházely v bujarém listoví zahrady. Tato změna v názoru na divočinu jako na místo zkoušky a očištění, útočiště a přemítání, dějiště uzavření smlouvy mezi bohem a jeho lidem tak zcela převrací pojetí zahrady jako ideálního místa. Divočina sama o sobě může být tedy považována za skutečný ráj. Zahrada či ráj, kde je snadné přebývat v klidu a pohodlí, se stává morální divočinou, zatímco divočina se svými nástrahami je přímou cestou k náboženské zkušenosti a je sama o sobě rájem. Vždyť co jiného představovala divočina pro Adama a Evu vyhnané z ráje než nové útočiště a naději.³¹¹

³¹¹ Prest, J.: *The Garden of Eden*, s. 24.

7.6. Voda a její symbolika

Voda je a vždy byla přítomna ve většině tradičních zahrad, ať už se jednalo o japonské, čínské či křesťanské středověké zahrady. Plné uvědomění si významnosti vody se však mohlo nejvíce projevit u kultury, která vzešla ze suchého pouštního prostředí. Vzhledem k tomu, že Arabové byli zvyklí na drsné přírodní podmínky, považovali vodu a stín za něco posvátného. A to již dávno předtím, než jim byl zjeven Korán. Důkazem toho může být i skutečnost, že beduíni používali pro slovo „voda“ velké množství synonym, a to ne proto, že by existovalo tolik různých druhů a typů vod, ale spíše proto, že si jí tak vážili.³¹²

Voda byla zdrojem života a v drsné krajině osvěžovala jak tělo tak i ducha. Z toho vyplývají její dvě neoddělitelné role – v praktické rovině každodenního života je používána k očištění a k doplnění tekutin v těle, v rovině duchovní slouží ke smytí hříchů, jak je tomu například v křesťanství či hinduismu. Podobné je to i v islámu – rituální omývání (*wudú'*) před každou z pěti povinných denních modliteb nemá za cíl pouze zbavit tělo nečistot, ale nese v sobě i symbolický význam očištění duše. V mnoha kulturách, ať už je to křesťanská, indická, japonská či islámská, je tedy voda vnímána jako symbol duše.

Fontána ve středu islámské zahrady jakož i na nádvoří mešity slouží k očištění a uhašení žízně a představuje jednu z fontán v rajske zahradě. Symbolizuje také zdroj stále proudících vod ducha, které znovu a znovu naplňují a očišťují duši. Přítomnost vody v zahradě působí jako hojivý balzám a připomíná nám, že nástrahy života, stejně jako život samotný, jsou stejně pomíjivé jako odraz na vodní hladině. Na jednom z paláců v Alhambře je nápis, který říká:

³¹² Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 89.

„Fontána v mém středu je jako duše věřícího, který si připomíná boha.“³¹³

Na zahradách a nádvořích tvořila voda symbolický střed, základ designu. Voda, která tekla čtyřmi úzkými kanály, které rozdělovaly zahradu do formálních oddílů, naznačovala plynutí času (na rozdíl od moře, které připomínalo nekonečnost).

Voda používaná pro omývání byla symbolem čistoty a nacházela se v nádržích na nádvořích, mešitách či medresách. A protože ráj překypoval vodou, tak také voda v těchto nádržích vždy přetékala přes okraj.³¹⁴

7.7. Zahrada jako symbol moci

Jestliže mnoha zahradám připisujeme rajský, a tedy náboženský symbolismus, nelze zapomínat na to, že velká část z nich byla zakládána z důvodů ryze světských. Tyto zahrady tak měly význam nejen náboženský, ale i politický. Symbolizovaly moc a prestiž panovníka a celé jeho rodiny.

Palácové zahrady sloužily jako místa politických setkání a svou krásou a bohatstvím měly dosvědčit moc a slávu královského majestátu. Hřbitovní zahrady v sobě spojovaly jak náboženská témata, tak i dynastický symbolismus. Následníci trůnu často podnikali při vstupu či odchodu z města pouť k rodinné hrobce, a tak demonstrovali své dynastické nároky.³¹⁵

³¹³ Idem., s. 90.

³¹⁴ Lehrman: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 36.

³¹⁵ Wescoat, J. L. Jr., Wolschke-Bulmahn, J.: *Sources, Places, Representations, and Prospects*, s. 25.

8. Závěr

Někteří badatelé hovoří o „islámských zahradách“ jako o symbolickém zhmotnění koránského ráje. Aby podepřeli svá tvrzení, vybírají si k tomu z Koránu pouze ty verše, které mohou jejich domněnky potvrdit a jiné verše záměrně opomíjejí. Z tohoto důvodu jsem se v první kapitole věnované Koránu snažil podat co nejpřesnější popis rajských zahrad, aniž bych cokoliv záměrně vynechával či přidával. Striktně jsem také rozlišoval mezi textem Koránu a hadíthy, v nichž je obsaženo mnoho fantaskních představ o ráji.

Vylíčení koránského ráje v posvátné knize muslimů je velice barvitě – zahrady, pod nimiž řeky tekou, budou věčným příbytkem pro věřící. Ti budou přebývat v palácích, zelené stromy jim budou poskytovat příjemný stín a lahodné víno jim z drahých pohárů budou nalévat spanilé panny a chlapani mládí věčného. Je pravda, že Korán popisuje ráj jako zahradu, ale zároveň se zmiňuje o zahradách pozemských. V jednom podobenství je dokonce pokus člověka o překonání krásy rajske zahrady razantně potrestán. Pozemské zahrady byly přesto spojovány se světem luxusu a lidská ješitnost byla mnohokrát kritizována. Z toho vyplývá, že založení mešity pro uctívání boha bylo projevem zbožnosti, zatímco založení zahrady takovým projevem nebylo.

Podívejme se nyní na to, jakým způsobem byla rajska symbolika aplikována na zahrady vytvořené člověkem. Protože je koránský ráj zahrada se čtyřmi řekami (což budí zdání osového rozčlenění), předpokládal nespočet autorů, že všechny zahrady rozdělené do čtyř částí musí být přímým odrazem tohoto nebeského ráje. Avšak závěr, že Korán poskytl plán pro „islámské zahrady“ je mylný, neboť zahrady s podobným rozčleněním existovaly již dlouho před islámem. Jejich forma ani symbolismus nemohou být odvozovány od koránského archetypu. Dalším charakteristickým

rysem takzvané „islámské zahrady“ je zeď, která bývá často spojována s koránským líčením ráje. Vysoká hradba může symbolicky znamenat mír a bezpečí pro ty, kteří se za ni mohou ukrýt, avšak prakticky slouží jako ochrana před nepříznivými okolními vlivy a jako ochrana majetku a soukromí. I v tomto případě musím konstatovat, že vysoké zdi obklopovaly zahrady dávno před příchodem islámu a navíc jsou charakteristické i pro jiné kultury. Podobně neobstojí ani tvrzení, že stromy a květiny jsou typickým rysem „islámských zahrad“, zvláště když o květinách není v samotném Koránu ani zmínka. Kromě toho je zahradní flóra příznačná pro všechny zahrady bez rozdílu. Z často zmiňovaného koránského verše „zahrady, pod nimiž řeky tekou“ někteří badatelé vyvozují, že voda, která je přítomna v „islámských zahradách“, má přímou souvislost s rajskými zahradami. Nelze však přece tvrdit, že přítomnost vody v zahradě z ní dělá zahradu islámskou. Účel vody byl čistě praktický – sloužila k zavlažování a ochlazování vzduchu. Následně byla využita také jako dekorační prvek, který dával zahradě nový estetický rozměr.

Je tedy možné říci, že koránský obraz ráje měl zásadní vliv na uspořádání zahrad v islámské kultuře? Domnívám se, že ne. Islámská kultura ve svých počátcích pouze absorbovala zahradnickou tradici cizích, vyspělejších kultur a aplikovala na ni koránskou symboliku.

Co však nelze islámské kultuře upřít, je využití zahradních motivů v poezii a umění. To, že lidé považovali pozemské zahrady za odraz rajské nádhery a dokonalosti, je zcela přirozené. Především súfijští básníci spatřovali v zahradách možnost, jak symbolicky vyjádřit boží krásu. Na druhou stranu mnoho muslimských básníků využívalo zahradních obrazů k líčení milostných scén a bujarých oslav. Přesto se našla řada autorů, kteří našli zalíbení v popisu krás zahrad se všemi detaily. Díky nim se tak dozvídáme o nádheře

umajjovských a ʿabbásovských zahrad, ze kterých se bohužel do dnešní doby nic nezachovalo.

Otázkou zůstává, jestli se lze na poezii spoléhat jako na relevantní historický pramen, a nebo jestli ji musíme brát s rezervou vzhledem k poetické tradici, která nedovolovala básníkovi příliš se odchýlit od předem daných témat.

V případě zkoumání mughalských zahrad se hodně přihlíželo ke ztvárnění zahrad v malířství. Můžeme však zobrazení zahrad a zahradní architektury na knižních miniaturách chápat jako realistické vyjádření skutečnosti? Navzdory zjevné schematicnosti a nerespektování perspektivy je možné považovat miniatury za dobrý zdroj už jen proto, že se na nich objevují rostliny, které se prakticky v žádné zahradě nedochovaly.

Odbočme na chvíli od symboliky a umění a zaměřme se na vývoj zahrad v historickém a geografickém kontextu. Jak již bylo výše řečeno, zahrady existovaly dávno před příchodem islámu. A jaká byla jejich podoba? Nejčastěji to bylo osově rozčlenění čtvercové nebo obdélníkové plochy do dílčích částí. Toto rozčlenění zajišťoval zpravidla systém vodních kanálů, kterým byla později islámem připisována rajska symbolika čtyř řek. Pokud se však zamyslíme nad tím, jak lze co nejekonomičtěji zavlažovat pravoúhloú zahradu, zjistíme, že nejsnazší je rozdělit ji dvěma osami, které se budou v centru protínat. Z nich pak mohou kolmo vybíhat další menší kanály buď na povrchu a nebo vedené pod zemí. Na průsečíku os bude stát většinou centrální nádrž či fontána. Toto osově rozvržení zahrady vešlo později ve známost jako *čahár bāgh* (čtyři zahrady) a stalo se téměř synonymem termínu „islámská zahrada“. Na tomto místě si dovolím učinit malé srovnání s křesťanským „rajským dvorem“, který je ústředním prostorem kláštera a má zpravidla čtvercový dvůr se sloupovými ochozy. Jeho plocha je rozčleněna do čtyř kvadrantů, uprostřed nichž stojí obvykle fontána (obr. 121). Můžeme tedy formu *čahár bāghu* považovat za

čistě islámský vynález a za společný jmenovatel pouze pro „islámské zahrady“? Nikoli. Tato forma zde existovala i dříve a podobné geometrické uspořádání je běžné i v jiných kulturách.

Důležitou roli při plánování zahrad hrál také terén a klima. Na úbočích hor byly často zakládány terasovité zahrady (Bágh-i Tacht v Šírázu, Šalimar v Kašmíru), v městské zástavbě se mohla objevit lineární zahrada až tři kilometry dlouhá (Čahár Bágh v Isfahánu) a nebo velice oblíbené patiové zahrady běžné po celém islámském světě.

Jelikož svět ovládaný muslimskými dynastiemi sahal od Iberijského poloostrova na západě až po indický subkontinent na východě, nabylo islámské zahradnictví mnoha forem. Geograficky tak můžeme rozlišovat zahrady španělské, egyptské, turecké a perské, které se od sebe mohou často značně lišit. Pokud k tomuto výčtu přidáme zahrady zakládané jednotlivými dynastiemi (umajjovské, abbásovské, túlúnovské, fátimovské, mamlúcké, marínovské, nasrovské, osmanské, timurovské, safíjovské, qádžárovské, mughalské atd.), které mezi sebou mají také značné rozdíly, zjistíme, že termín „islámská zahrada“ je velmi zobecňující a poněkud zavádějící.

Snad by mohl oprávněnost tohoto termínu ještě zachránit společný účel všech zahrad v islámském světě. Typickým rysem bylo spojení estetiky s funkčností. Zahrada měla sloužit pro potěchu oka a zároveň měla poskytovat zemědělské produkty. Z perské tradice vychází názor, že v „islámské zahradě“ se člověk neprochází, ale relaxuje. Když však zasáhl do dějin islámských zemí nový prvek v podobě příchodu Turků a Mongolů, změnil se i účel zahrad. Staly se pro ně jakýmsi královským ležením, kde se odehrávaly veškeré dvorské aktivity. Báburovy zahrady měly zase jasný politický účel a jejich zakládání potvrzovalo ovládnutí území. Zahrady jeho potomků, Velkých Mughalů, plnily často funkci hřbitovních zahrad. Právě u nich můžeme s jistotou hovořit o rajske symbolice. Obecně

však měla zahrada téměř vždy světský charakter a vyjadřovala moc a prestiž svého majitele.

Jak je vidět, ani účel není společný pro všechny „islámské zahrady“. Nezbyvá mi tedy, než uzavřít tuto práci konstatováním, že jediným společným jmenovatelem a charakteristickým rysem takzvaných „islámských zahrad“ je místo, kde byly vytvořeny – tedy islámské území. Abych nebyl nespravedlivý, musím podotknout, že všechny zahrady islámského světa se vyznačují nezaměnitelnou ornamentální výzdobou, která ovšem se samotným plánem zahrady ani jejím účelem příliš nesouvisí, a jejím nositelem je především přiléhající architektura.

Přenechejme však raději zahradní typologii badatelům a dívejme se na zahrady takové, jaké doopravdy jsou – zelené smaragdy roztroušené pod nebem naší krásné modré planety.

Použitá literatura

Al-Qur'án al-Karím. Džam'ijat al-Da'wa al-Islámíja al-Álamíja, Tarábulus.

Alemi, M.: The Royal Gardens of the Safavid Period: Types and Models. In: Petruccioli, Attilio, ed.: *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*. Brill, Leiden; New York; Köln, 1997.

Badawi, M. M.: From Primary to Secondary Qasidas: Thoughts on the Development of Classical Arabic Poetry. *Journal of Arabic Literature*, 11, 1980.

Begley, W. E.: The Garden of the Taj Mahal: A Case Study of Mughal Architectural Planning and Symbolism. In: Wescoat, J. L. Jr., Wolschke-Bulmahn, J., eds.: *Mughal Gardens: Sources, Places, Representations, and Prospects*. Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture, Vol. 16, Dumbarton Oaks, Washington, 1996.

Behrens-Abouseif, D.: Gardens in Islamic Egypt. *Islam*, 69, 1992.

Biblií svatá aneb všecka svatá písma Starého i Nového zákona. Praha, 1924.

Blair, S., Bloom, J. M., eds.: *Images of Paradise in Islamic Art*. Hood Museum of Art, Dartmouth College, Hanover, 1991.

Brookes, J.: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*. New York, 1987.

Bürgel, J. C.: Man, Nature and Cosmos as Intertwining Elements in the Poetry of Ibn Khafaja. *Journal of Arabic Literature*, 14, 1983.

Cerasi, Maurice M.: Open Space, Water and Trees in Ottoman Urban Culture in the XVIIIth - XIXth Centuries. In: Petruccioli, A., ed.: *Water and Architecture*. Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 2, 1985.

Clark, E.: *The Art of the Islamic Garden*. Crowood Press, Ramsbury, 2004.

Clifford, Derek: *A History of garden design*. Faber and Faber, London, 1962.

Cowell, F. R.: Gardens as an Art Form. *The British Journal of Aesthetics*, 6, 1966.

Cressier, P., Hassar-Benslimane, J., Touri, Abd el Aziz: The Marinid Gardens of Belyounesh. In: Petruccioli, A., ed.: *The Garden as a City*. Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1, 1986.

Curatola, Giovanni: Gardens and Garden Carpets: an Open Problem. In: Petruccioli, Attilio, ed.: *Water and Architecture*. Journal of the Islamic Environmental Design, Research Centre 2, 1985.

- Dickie, J.: The Hispano-Arab Garden: Its Philosophy and Function. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 31, No. 2, 1968.
- Dickie, J.: The Islamic Garden in Spain. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R.: *The Islamic Garden*. Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C., 1976.
- Dickie, J.: The Hispano-Arab Garden: Notes Towards a Typology. In: Jayyusi, S. Kh., ed.: *The Legacy of Muslim Spain*. E. J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1992.
- Ettinghausen, R.: Introduction. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R., eds.: *The Islamic Garden*. Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C., 1976.
- Evyapan, A. G.: The Intrinsic Values of the Traditional Anatolian Turkish Garden. In: Petruccioli, A., ed.: *The City as a Garden*. Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 2, 1986.
- Golombek, L.: The Gardens of Timur: New Perspectives. *Muqarnas*, Vol. 12, 1995.
- Gothein, Marie Luise: *Geschichte der Gartenkunst*. Vol. 1, Jena, 1914. Překlad Hind, A.: Wright, Walter P., ed.: *A History of Garden Art*. Vol. 1, Hacker Art Books, New York, 1966.
- Grunebaum, G. E. von: The Responce to Nature in Arabic Poetry. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 4, No. 3., Jul. 1945.

- Hanaway, W. L. Jr.: Paradise on Earth: The Terrestrial Garden in Persian Literature. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R.: *The Islamic Garden*. Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C., 1976.
- Harvey, J. H.: Gardening Books and Plant Lists of Moorish Spain. *Garden History*, Vol. 3, No. 2, 1975.
- Harvey, J. H.: The Book of Abu 'l-Khayr. *Garden History*, Vol. 21, No. 1, 1993.
- Hattstein, M., Delius, P., eds.: *Islám, umění a architektura*. Nakladatelství Slovart, 2006.
- Hrbek, I.: *Korán*. Levné knihy KMa, 2006.
- Jellicoe, S.: The Development of the Mughal Garden. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R.: *The Islamic Garden*. Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C., 1976.
- Kinberg, Leah: *Encyclopaedia of the Qur'ān*. Brill Online, Georgetown University, Washington D.C., 2007.
- Kropáček, L.: *Duchovní cesty islámu*. Vyšehrad, Praha, 1998.
- Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*. Berkeley, 1980.
- Lewis, B.: *The Assassins*. Al Saqi Books, London, 1985.

- Lewis, B.: The Ismá'ílites and the Assassins. In: Setton, Kenneth M., ed.: *A History of the Crusades*. University of Pennsylvania Press, 1969.
- Marek, J.: Indické zahrady Velkých Mughalů. In: *Sborník přednášek Zahradami napříč Asii*. Praha, 2001.
- Meisami, J. S.: Allegorical Gardens in the Persian Poetic Tradition: Nezami, Rumi, Hafez. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No. 2, 1985.
- Meisami, J. S.: Palaces and Paradises: Palace Description in Medieval Persian Poetry. In: Grabar, O., Robinson, C., eds.: *Islamic Art and Literature*. Markus Wiener Publishers, Princeton, 2001.
- Mirchi, R.: Perská zahrada. In: *Sborník přednášek Zahradami napříč Asii*. Praha, 2001.
- Moynihan, Elizabeth: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*. G. Braziller, New York, 1979.
- Oliverius, J.: Svět klasické arabské literatury. Atlantis, Brno, 1995.
- Oppenheim, A. Leo: On Royal Gardens in Mesopotamia. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 24, No. 4, Erich F. Schmidt Memorial Issue, Part Two, 1965.
- Petráček, K.: *Básníci pouště. Arabská poetika devíti století*. Československý spisovatel, Praha, 1977.

- Pinder-Wilson, R.: The Persian Garden: Bagh and Chahar Bagh. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R.: *The Islamic Garden*. Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C., 1976.
- Piotrovsky, M. B.: *Art of Islam – Heavenly Art, Earthly Beauty*. De Nieuwe Kerk, Lund Humphries, London, Amsterdam, 1999.
- Porter, Y.: *Palaces and Gardens of Persia*. Flammarion, Paris, 2003.
- Prest, J.: *The Garden of Eden*. Conn:Yale University Press, New Haven, 1981.
- Rabbat, Nasser: The Palace of the Lions, Alhambra and the Role of Water in its Conception. In: Petruccioli, A., ed.: *Water and Architecture*. Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 2, 1985.
- Rohde, E. S.: *Garden-Craft in the Bible*. H. Jenkins Ltd., London, 1927.
- Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*. Univ. Park, 2000.
- Schimmel, A.: The Celestial Garden in Islam. In: MacDougall, B. E., Ettinghausen, R.: *The Islamic Garden*. Dumbarton Oaks, Trustees of Harvard University, Washington, D.C., 1976.

- Smith, J. A.: The Islamic Garden in Oman: Sanctuary and Paradise. *Garden History*, Vol. 19, No. 2., 1991.
- Strika, Vincenzo: The Umayyad Garden: Its Origin and Development. In: Petruccioli, A., ed.: *The Garden as a City*. Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1, 1986.
- Subtelny, M. E.: Agriculture and the Timurid Chahárbágh: The Evidence from a Medieval Persian Agricultural Manual. In: Petruccioli, Attilio, ed.: *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*. Brill, Leiden; New York; Köln, 1997.
- Tabbaa, Y.: The Medieval Islamic Garden: Typology and Hydraulics. In: *Garden History: Issues, Approaches, Methods*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 1992.
- Tabbaa, Y.: The "Salsabil" and "Shadirwan" in Medieval Islamic Courtyards. In: Petruccioli, A., ed.: *The Garden as a City*. Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1, 1986.
- Thackston, W. M.: Mughal Gardens in Persian Poetry. In: Wescoat, J. L. Jr., Wolschke-Bulmahn, J.: *Mughal Gardens: Sources, Places, Representations, and Prospects*. Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture, Vol. 16, Dumbarton Oaks, Washington D. C., 1996.
- The Encyclopaedia of Islam*. [CD-ROM].

Trnka, A.: Japonské zahrady v proměnách času. In: *Sborník přednášek Zahradami napříč Asií*. Praha, 2001.

Veselý, R.: *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století*. Univerzita Karlova, Praha, 1991.

Všeobecná encyklopedie Universum 3. [CD-ROM].

Wescoat, J. L. Jr., Wolschke-Bulmahn, J.: Sources, Places, Representations, and Prospects. In: Wescoat, J. L. Jr., Wolschke-Bulmahn, J., eds.: *Mughal Gardens: Sources, Places, Representations, and Prospects*. Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture, Vol. 16, Dumbarton Oaks, Washington, 1996.

Whitbeck, R. H.: The Influence of Geographical Environment upon Religious Beliefs. *Geographical Review*, Vol. 5, No. 4, 1918.

Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*. C.E. Tuttle Co., Rutland, Vermont and Tokyo, 1962.

Wilkinson, A.: Symbolism and Design in Ancient Egyptian Gardens. *Garden History*, Vol. 22, No. 1, 1994.

Resumé

Tato práce pojednává o zahradách, které vznikaly na islámském území a hrály důležitou roli v islámské kultuře.

Protože je islámské zahradní umění nejčastěji spojováno s rajským pojetím zahrad v Koránu, je této svaté knize muslimů věnována první kapitola. Koránský ráj je zde vylíčen na základě analýzy jednotlivých veršů, které jsou tematicky rozděleny do dílčích subkapitol. Stranou nezůstaly ani lidové představy o rajských zahradách, jakož i srovnání popisu zahrad v Koránu a bibli.

Následující kapitola se věnuje odrazu zahrad v literatuře. Ukázky básní, které pocházejí z různých islámských center a z různých historických období, svědčí o značné oblíbenosti žánru zahradní poezie. Součástí této kapitoly jsou také zahradnické příručky a botanická pojednání, které obsahovaly tehdejší znalosti o agronomii a botanice.

Zahrady byly důležitým motivem v islámském umění. Objevovaly se na mozaikách, miniaturách, textiliích a keramice. Navzdory jisté schematičnosti jsou některé z těchto předmětů považovány za dobrý zdroj ke zkoumání skutečných zahrad.

Nejdelší kapitola popisuje vývoj zahrad a zahradní architektury v jednotlivých civilizačních oblastech islámského světa. Jednotlivé příklady jsou doprovázeny názornými obrázky, které dotváří celkovou představu o kráse a slávě tehdejších zahrad.

Hlavním charakteristickým prvkem zahrad v islámské kultuře byla voda. Kapitola *Voda jako součást zahradní architektury* se zabývá využitím tohoto důležitého prvku v rámci zahradního umění a zároveň se zmiňuje o technických záležitostech, které souvisí se zavlažováním.

Poslední část této práce s názvem *Symbolika* ukazuje, že zahrada je místem plným symboliky, která měla do určité míry vliv i na její uspořádání.

Ze závěru práce vyplývá, že termín „*islámská zahrada*“, který je běžně v cizojazyčné literatuře používán, je nepřesný. Jediným společným jmenovatelem takzvaných „*islámských zahrad*“ tedy zůstává místo, kde byly vytvořeny – islámské území.

Summary

This work deals with gardens which were created in the Islamic territory and played an important role in the Islamic culture.

Since the Islamic garden art is often being connected with the paradisiacal conception of gardens in the Koran, the first chapter concentrates on this theme. The description of the Koranic paradise is based on analysis of individual verses which are thematically divided into particular subchapters. Traditional exegesis is also mentioned, as well as the comparison between gardens in the Koran and the Bible.

The next chapter deals with the image of gardens in the literature. The examples of poems which come from various Islamic centers and various historical periods, attest considerable popularity of the garden poetry. A part of this chapter is also devoted to the agronomical manuals and botanical treatises which contained contemporary knowledge of husbandry and botany.

Gardens represented an important theme in the Islamic art. They appeared in mosaics, miniatures, textiles and ceramics. In spite of certain schematization some of these items are considered to be a useful source for study of the real gardens.

The longest chapter describes development of the gardens and the garden architecture in the individual areas of the Islamic world. Some of the examples are illustrated by images that flesh out the general idea of beauty and splendour of former gardens.

The main feature of gardens in the Islamic culture was water. The chapter named „*Water as a part of the garden architecture*“ deals with usage of this important element within the garden art and also mentions technological devices which are connected with irrigation.

The last part of this work with the title „*Symbolism*“ shows that the garden is a place full of symbolism which in some measure might have influenced its layout.

It results from the conclusion of this work that the term „*Islamic garden*“, which is frequent in foreign literature, is inaccurate. The only common denominator of so-called „*Islamic gardens*“ seems to be the place where they were created – which is the Islamic territory.

Obrazová příloha

1. Nádvoří fasáda příčné lodi Velké mešity v Damašku (poč. 8. st., Damašek). Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 81.
2. Detail ze západního ochozu Velké mešity v Damašku (poč. 8. st., Damašek). Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*.
3. Detail nádvoří strany západního ochozu Velké mešity v Damašku (poč. 8. st., Damašek). Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 80.
4. Miniatura (poč. 16. století): Zahrada víl. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*. Vystaveno v: Freer Gallery of Art.
5. Miniatura (poč. 16. století): Princ v podzimní zahradě. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*, s. 43. Vystaveno v: Freer Gallery of Art.
6. Miniatura (konec 16. století): Mladý princ v zahradním kiosku. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*, s. 49. Vystaveno v: Metropolitan Museum of Art.
7. Miniatura z Báburnáme: Bábur dává instrukce v zahradě Bágh-i Wafá. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*, s. 68-69. Vystaveno v: Victoria and Albert Museum, Londýn.

8. Miniatura z Báburnáme (konec 16. století): Zahrada Bágh-i Wafá. Převzato z: <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/babur/babur1.html>. Vystaveno v: British Museum.
9. Miniatura (cca 1426, Herát): Hrající si dívky v bazénu u zahradního pavilonu. Herátská škola. Vystaveno v: Metropolitan Museum of Art.
10. Miniatura (poč. 16. století): Hodnostář přijímá hosty v zahradním pavilonu. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*, s. 45. Vystaveno v: Gulistan Museum, Teherán.
11. Miniatura (cca 1480, Herát): Zahrada sultána Husajna Bajqary. Herátská škola (Behzád). Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*, s. 63. Vystaveno v: Gulistan Museum, Teherán.
12. Miniatura (cca 1200, Sevilla): Bajád wa Rijád. Tato miniatura zobrazuje Bajáda, který se zhroutil na břehu řeky ze žalu nad neopětovanou láskou k Rijád. V pozadí vidíme vyhlídkové věže s mřížovím. V řece se otáčí velké dřevěné vodní kolo. Převzato z: Fisher Fine Arts Library Image Collection. Vystaveno v: Biblioteca Apostolica Vaticana.
13. Miniatura (cca 1200, Sevilla): Bajád wa Rijád. Převzato z: Fisher Fine Arts Library Image Collection. Vystaveno v: Biblioteca Apostolica Vaticana.
14. Plán rajske zahrady z alba „Ilustrovaný průvodce Mekky a onoho života“ (poč. 18. století, Indie). Převzato z: Wescoat: *Mughal*

Gardens: Sources, Places, Representations, and Prospect, s. 212.

Vystaveno v: Bodleian Library, Oxford University.

15. Figdorův zahradní koberec (16. století, Írán). Převzato z: Fisher Fine Arts Library Image Collection. Vystaveno v: Museum of Applied Arts, Vienna.
16. Zahradní koberec (17. století, Írán). Převzato z: Fisher Fine Arts Library Image Collection.
17. Zahradní koberec (17. století, Írán). Převzato z: Fisher Fine Arts Library Image Collection.
18. Zahradní koberec (cca 1800, Írán). Bavlněná osnova a útek, vlněný vlas, 556x234 cm. Pravděpodobně byl vyroben v Kurdistánu či severozápadním Íránu. Znázorňuje široký centrální kanál, který kříží tři užší vodní kanály. Ve vysoce stylizované vodě plavou ryby, které jsou zobrazeny z ptačí perspektivy, také značně stylizované. Na obou koncích koberce v místech křížení vodních kanálů se nacházejí ostrůvky, ze kterých úhlopříčně vybíhají čtyři velké stromy, jejichž bohatě olistěné větve zasahují do sousedících čtvercových polí. Vedle nich jsou další čtvercové plochy, které představují zdobené bazény nebo květinové záhony. Podél centrálního vodního kanálu se táhne chodník s květinami. Střed celé kompozice tvoří ostrůvek bez vybíhajících stromů. Převzato z: <http://www.metmuseum.org/home.asp>. Vystaveno v: Metropolitan Museum of Art.
19. Wágnerův zahradní koberec (2. pol. 16. - poč. 17. st., Indie). Převzato z: <http://www.glasgow.gov.uk/en/Visitors/MuseumsGalleries/photolibrary.htm>. Vystaveno v: Burrel Collection, Glasgow.

20. Zahradní koberec (poč. 18. století). Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*. Vystaveno v: Metropolitan Museum of Art.
21. Modlitební koberec (konec 16. a poč. 17. století, Írán). Satén vyšíváný zlatem, stříbrem a hedvábím, 47x31 cm. Převzato z: *Dreaming of Paradise*. Martial & Snoeck, 1993. Vystaveno v: Museum Boymans-van Beuningen.
22. Buchárská výšivka (poč. 19. století, Buchára). Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavillions*, s. 30. Vystaveno v: Metropolitan Museum of Art.
23. Fragment listrového kachlíku (17. století, Írán). Převzato z: Porter, V.: *Islamic Tiles*.
24. Keramické dlaždice (první čtvrtina 17. století, Isfahán). Křemičitová fritová keramika, malovaná a glazovaná, 198x102 cm. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 527. Vystaveno v: Victoria and Albert Museum, Londýn.
25. Keramické dlaždice (první čtvrtina 17. století, Isfahán). Malované a glazované technikou cuerda seca, 97 x 160 cm. Převzato z: <http://www.metmuseum.org/home.asp>. Vystaveno v: Metropolitan Museum of Art.
26. Florální motiv na venkovním soklu (1632-1643, Tádž Mahal, Ágra). Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 480.

27. Talíř (cca 1570, Iznik, Turecko). Převzato z: Watson, O.: *Ceramics From Islamic Lands*. Thames & Hudson in association with al-Sabah Collection, 2004, s. 439. Vystaveno v: Kuwait National Museum.
28. Glazovaný keramický taburet (12. století, Írán). Vystaveno v: L. A. Meyer Memorial Museum, Jerusalem.
29. Schránka na dokumenty (cca 17. století, Írán). 15 x 10 cm. Převzato z: *Dreaming of Paradise*. Martial & Snoeck, 1993. Vystaveno v: Museum Boymans-van Beuningen.
30. Plán paláce v Pasargadách (6. st. př. n. l.). Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 31.
31. Rekonstrukce paláce palác ʿImárat-i Chusrau (6.-7. st. n. l.). Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 33.
32. Plán Isfahánu z doby šáha ʿAbbáse I. Velikého. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 81.
33. Čehel Sutún v Isfahánu. Převzato z: www.archnet.org.
34. Plán Čehel Sutúnu v Isfahánu. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 97.
35. Pavilon Hašt Bihišt v Isfahánu. Převzato z: www.archnet.org.
36. Detail klenby v pavilonu Hašt Bihišt. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 516.

37. Centrální hala v pavilonu Hašt Bihišt. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 110.
38. Nyní již zmizelý zahradní palác v okrsku Čehel Sutún v Ašráfu. Převzato z: Wilber: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 130-131.
39. Bágh-i Tacht. Převzato z: Katouzian, Shahab: *The Sense of Place in Persian Gardens*, s. 45.
40. Plán zahrady Bágh-i Tacht v Šírázu. Převzato z: Katouzian, Shahab: *The Sense of Place in Persian Gardens*, s. 45.
41. Zahrada Bágh-i Eram v Šírázu založená za vlády Násero-d-dína. Převzato z: www.shirazcity.org.
42. Qasr al-Hajr aš-Šarqí. Převzato z: www.archnet.org.
43. Chirbat al-Mafdžar. Převzato z: www.archnet.org.
44. Plán paláce Chirbat al-Mafdžar. Převzato z: www.archnet.org.
45. Plán paláce Džawsaq al-Cháqání v Sámarrá. Převzato z: www.archnet.org.
46. Rekonstrukce bazénu v palácovém komplexu Džawsaq al-Cháqání. Převzato z: www.archnet.org.
47. Plán paláce Balkuwará v Sámarrá. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 36.

48. Kamenná fontána ze Sámarrá. Převzato z: *Garden History: Issues, Approaches, Methods*, s. 308.
49. Kiosky Sofa (nalevo) a Baghdád (napravo) na Čtvrtém nádvoří v palácovém komplexu Topkapi. Převzato z: www.archnet.org.
50. Kiosky Sofa a Baghdád. Převzato z: www.archnet.org.
51. Uprostřed terasy pozlacený altánek Iftaríje, napravo Baghdádský kiosk a nalevo balkón Sülejmana I. zasahující do bazénu. Převzato z: www.archnet.org.
52. Vyobrazení osmanské zahrady v jedné z komnat Topkapi. Převzato z: Evyapan, A. G.: *The Intrinsic Values of the Traditional Anatolian Turkish Garden*, s. 12.
53. Typ zahrady *agdal* v Maroku (Marrákeš). Převzato z: www.archnet.org.
54. Umělé jezero s pavilonem v zahradě Menara z 12. století (západně od Marrákeše). Převzato z: www.archnet.org.
55. Pavilon (postavený v 19. století) v zahradě Menara z 12. století. Převzato z: www.archnet.org.
56. *Tekke* sultána Sülejmana I. v Káhiře ze 16. století. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 179.

57. Zahrada Qásima Beje v Káhiře z 18. století. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 180.
58. Vnitřní nádvoří paláce Qásima Beje. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 181.
59. Mramorový bazén s lodžemi v paláci Šubra z doby Muhammada Ālího. Převzato z: www.archnet.org.
60. Mramorový bazén s lodžemi v paláci Šubra v současnosti. Převzato z: www.archnet.org.
61. La Zisa v Palermu. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 160.
62. Fontána typu *šádhirwán-salsabíl* z druhé poloviny 12. století v paláci La Zisa. Převzato z: www.archnet.org.
63. Rekonstrukce paláce La Zisa. Převzato z: www.archnet.org.
64. Madínat al-Zahrá' z 10. století. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 230.
65. Bazén mezi zahradním pavilonem a palácovým sálem v Madínat al-Zahrá'. Převzato z: www.archnet.org.
66. Pohled z palácového sálu na pozůstatky zahradního pavilonu v Madínat al-Zahrá'. Převzato z: www.archnet.org.

67. Plán Vysoké zahrady v Madínat al-Zahrá'. Převzato z: Ruggles, D. Fairchild: Humayun's Tomb and Garden: Typologies and Visual order. In: Petruccioli, Attilio, ed.: *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, 183.
68. Plán Nádvoří pomerančovníků v Córdobě. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 93.
69. Síť zavlažovacích kanálů na Nádvoří pomerančovníků v Córdobě. Převzato z: www.archnet.org.
70. Plán Nádvoří pomerančovníků v Seville. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 107.
71. Centrální fontána na Nádvoří pomerančovníků v Seville. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 107.
72. Zahrada ze 12. století v sevillském Alcázaru s typickými podúrovňovými záhony. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 46.
73. Myrtovníkové nádvoří v Alhambře. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 57.
74. Lví dvůr v Alhambře. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 290.

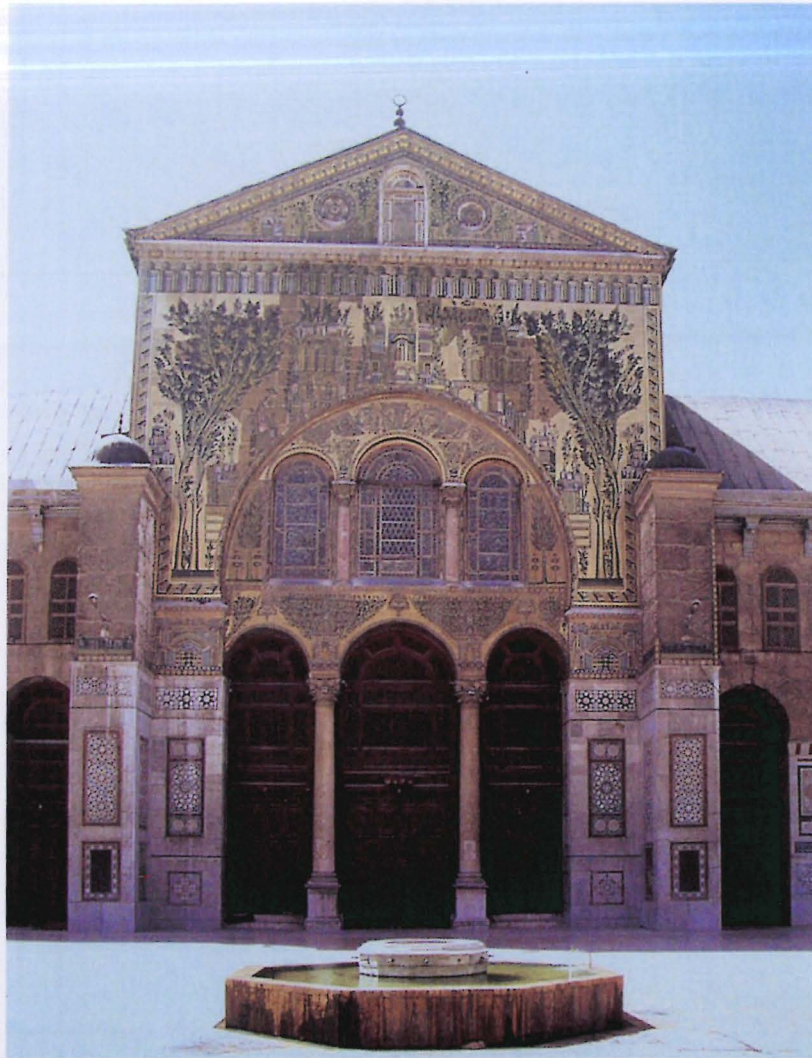
75. Pohled ze sloupové galerie na Lvím nádvoří. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 59.
76. Lví fontána v Alhambře. Převzato z: www.archnet.org.
77. Plán Generalife. Převzato z: Ruggles, D. Fairchild: *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 171.
78. Patio de la Acequía v Generalife. Převzato z: www.archnet.org.
79. Patio de la Acequía v Generalife. Převzato z: www.archnet.org.
80. Plán zahrad v sevillském Alcázaru. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 103.
81. Zahrady v sevillském Alcázaru. Převzato z: www.archnet.org.
82. Zahrady v sevillském Alcázaru. Převzato z: www.archnet.org.
83. Rám Bágh v Ágře. Převzato z: Koch, Ebba: Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648). *Muqarnas*, Vol. 14, 1997, s. 154.
84. Humájúnova hrobka v Dillí. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 475.
85. Plán zahrady okolo Humájúnovy hrobky v Dillí. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 475.
86. Detail vodního kanálu ve hřbitovní zahradě Humájúna. Převzato z: www.archnet.org.

87. Bazének na průsečíku cest ve hřbitovní zahradě Humájúna.
Převzato z: www.archnet.org.
88. Akbarova hrobka v Sikandře. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 477.
89. Pavilon pro veřejné audience na nejnižším patře šalimarských zahrad v Kašmíru. Převzato z: www.archnet.org.
90. Vodní kaskáda s nášlapnými kameny a *čabutrou* v šalimarských zahrad v Kašmíru. Převzato z: www.archnet.org.
91. Pavilon z černého mramoru na nejvyšší terase šalimarských zahrad v Kašmíru. Převzato z: www.archnet.org.
92. Plán zahradního komplexu Tádž Mahal. Převzato z: www.archnet.org.
93. Kosmologický diagram Ibn al-^cArabího. Převzato z: Wescoat: *Mughal Gardens: Sources, Places, Representations, and Prospects*, s. 229.
94. Tádž Mahal. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 481.
95. Pohled z mauzolea Tádž Mahal na vodní kanál. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*, s. 492.
96. Centrální nádrž v zahradě Tádž Mahal. Převzato z: Wescoat: *Mughal Gardens: Sources, Places, Representations, and Prospects*, s. 217.

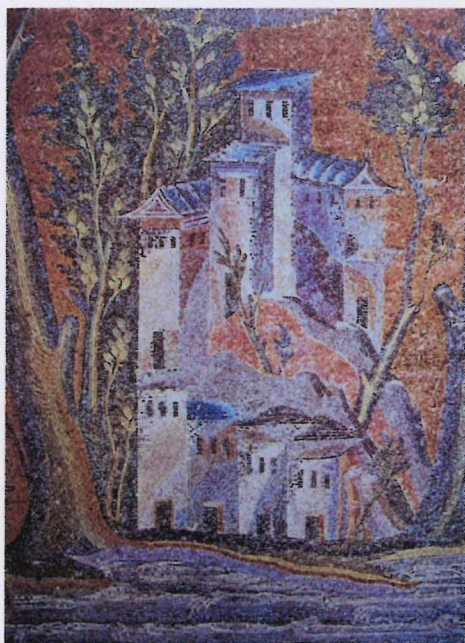
97. Plán Červené pevnosti v Dillí z 18. století. Převzato z: Koch, Ebba: *Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648)*. *Muqarnas*, Vol. 14, 1997, s. 155.
98. Rekonstruovaný plán zahrady Haját Bakš v Červené pevnosti. Převzato z: Koch, Ebba: *Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648)*. *Muqarnas*, Vol. 14, 1997, s. 156.
99. Ilustrace zahrady Haját Bakš z 19. století. Převzato z: Koch, Ebba: *Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648)*. *Muqarnas*, Vol. 14, 1997, s. 156. Vystaveno v: British Library Oriental and India Office Collections.
100. Plán šalimarských zahrad v Láhauru. Převzato z: Moynihan: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 142.
101. Pohled z nejvyšší terasy šalimarských zahrad v Láhauru. Převzato z: www.archnet.org.
102. Pavilon v šalimarských zahradách v Láhauru. Převzato z: www.archnet.org.
103. *Sawan bhadun* v šalimarských zahradách v Láhauru. Převzato z: Moynihan: *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, s. 144.
104. Umělé jezero v zahradě Šáh Gol v Tabrízu. Převzato z: Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 216-217.
105. Zdobení okraj bazénu v zahradách Tádž Mahalu. Převzato z: www.archnet.org.

106. Nákres bazénu s vodní flórou. Převzato z: Wilber, Donald M.: *Persian gardens and garden pavilions*, s. 41.
107. Fontána na Zlatém nádvoří v Alhambře. Převzato z: Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 65.
108. Fontána na Myrtovém nádvoří v Alhambře. Převzato z: Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 99.
109. Oktagonální fontána v Generalife. Převzato z: Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 89.
110. Lalokovitá fontána v Generalife. Převzato z: Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 88.
111. Mramorová fontána na nádvoří v sevillském Alcázaru. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 38.
112. Fontána z bílého mramoru v jednom z pavilonů v šalimarských zahradách v Láhauru. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 66.
113. Fontána na nádvoří marínovské madrasy Attárín ve Fásu. Převzato z: Hattstein, M., Delius, P.: *Islám, umění a architektura*.
114. Mramorová fontána v bazénu Sülejmana I. v Topkapi ze 16. století. Převzato z: www.archnet.org.

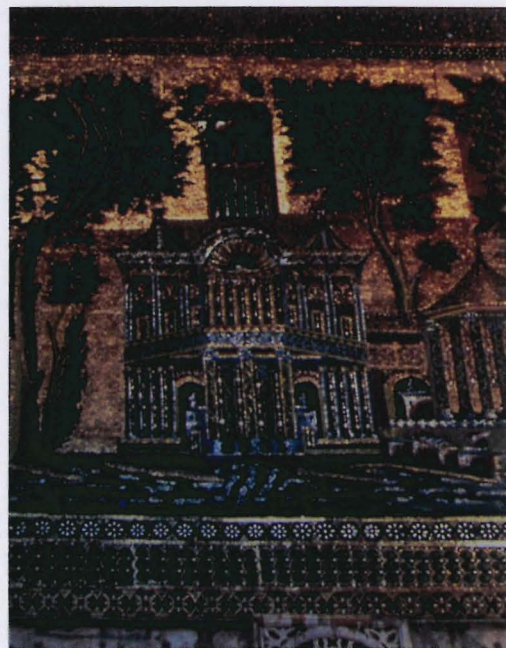
115. Mramorová fontána v barokním stylu poblíž Baghdádského kiosku v Topkapi. Převzato z: www.archnet.org.
116. Čádor v Nišát Bághu v Kašmíru. Převzato z: Brookes: *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic gardens*, s. 195.
117. Čádor v šalimarských zahradách v Láhauru. Převzato z: Clark: *The Art of the Islamic Garden*, s. 108.
118. Čabutra v centrálním kanálu šalimarských zahrad v Kašmíru. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 65.
119. Čabutra na nádvoří Šár Burdž v láhaurské pevnosti. Převzato z: Koch, Ebba: *Mughal Palace Gardens from Babur to Shah Jahan (1526-1648)*. *Muqarnas*, Vol. 14, 1997, s. 152.
120. Čini-chána v pavilonu Bhadun v zahradě Haját Bakš. Převzato z: Lehrman, J.: *Earthly Paradise: Garden and Courtyard in Islam*, s. 81.
121. Rajský dvůr v kostele Cuxa ve východních Pyrenejích z poloviny 12. století. Převzato z: www.metmuseum.org.

Obr. 1

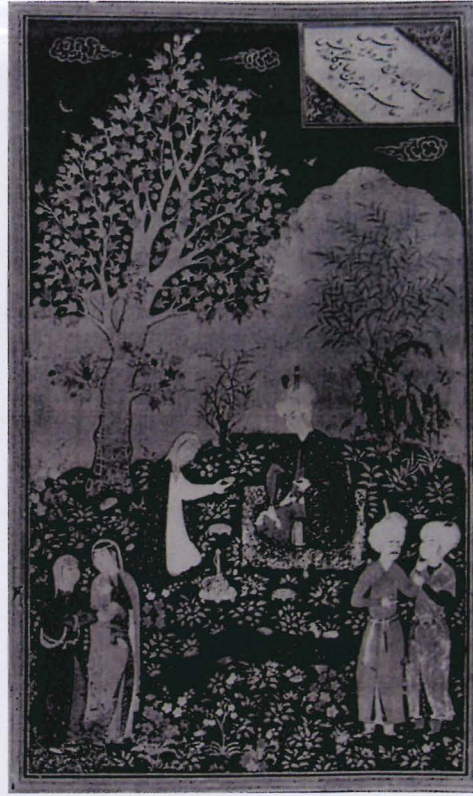
Obr. 2

Obr. 3

Obr. 4

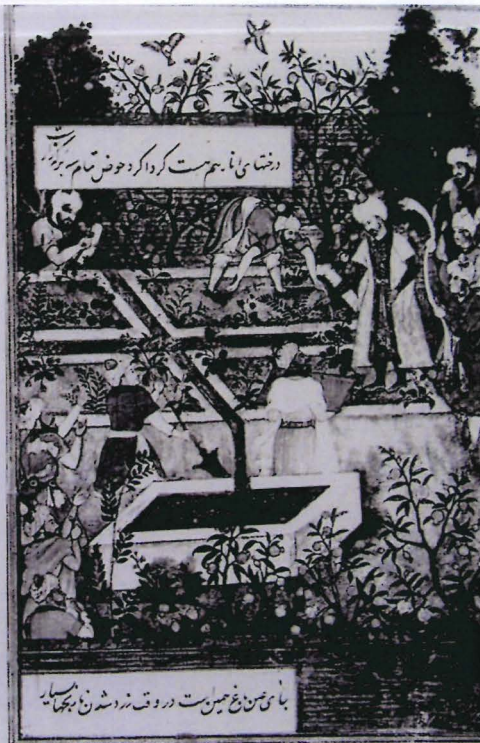
Obr. 5

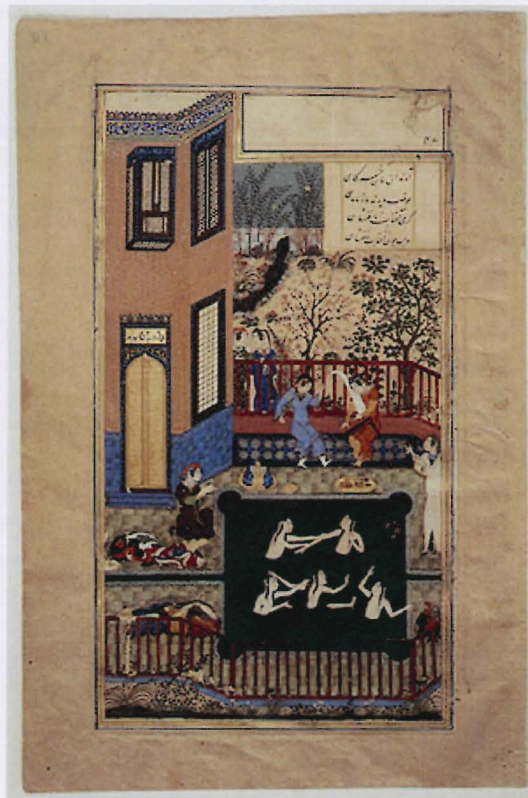
Obr. 6

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 9

Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

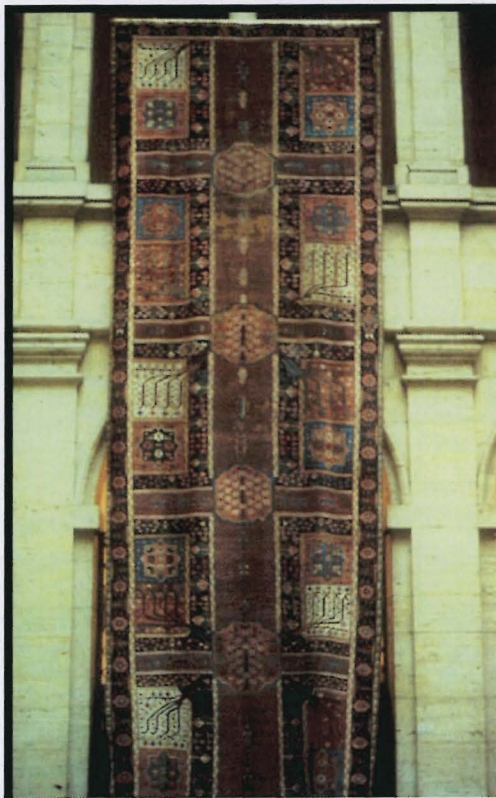
Obr. 13

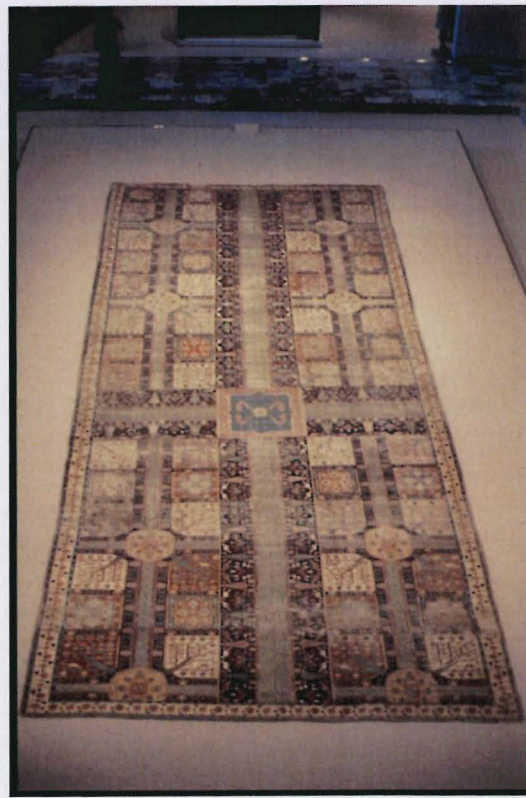
Obr. 14

Obr. 15

Obr. 16

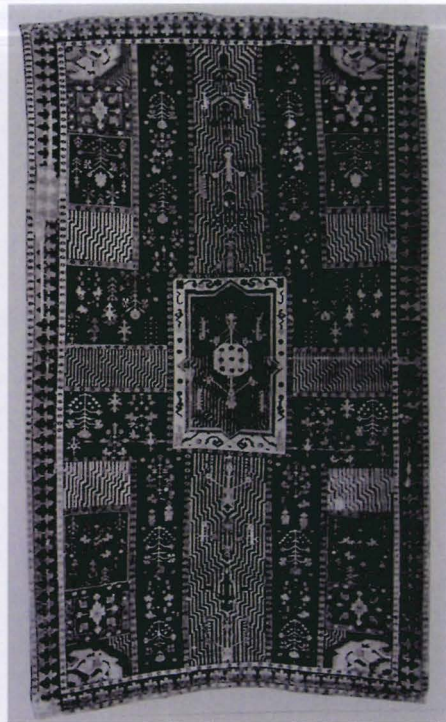
Obr. 17

Obr. 18

Obr. 19

Obr. 20

Obr. 21

Obr. 22

Obr. 23

Obr. 24

Obr. 25

Obr. 26

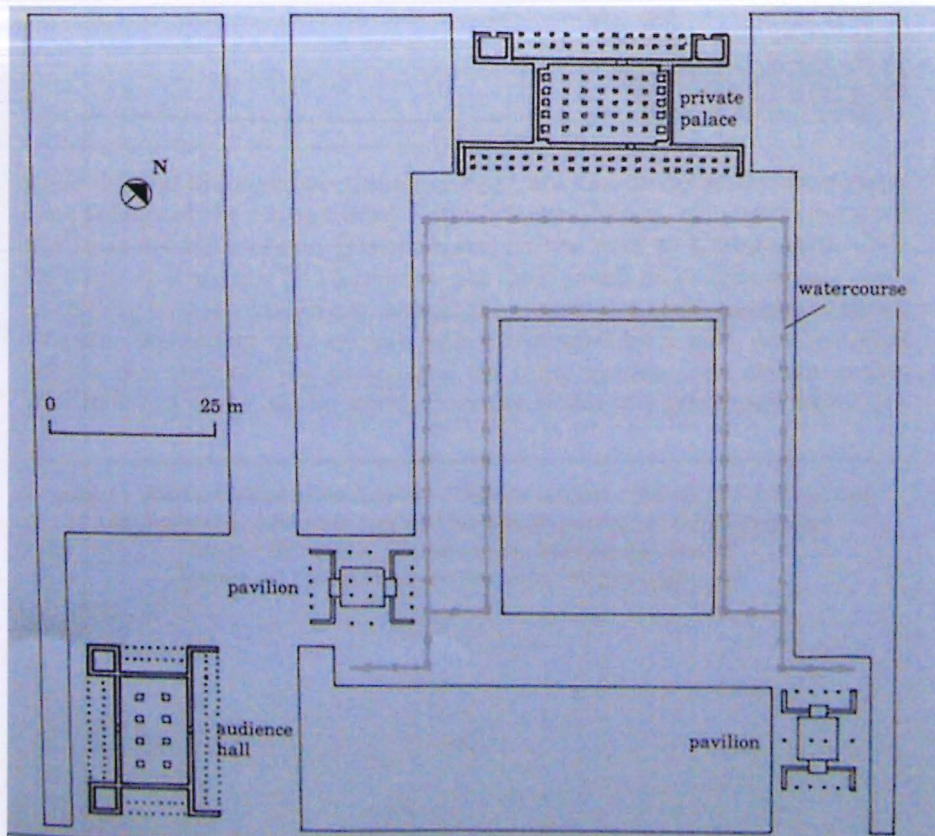
Obr. 27

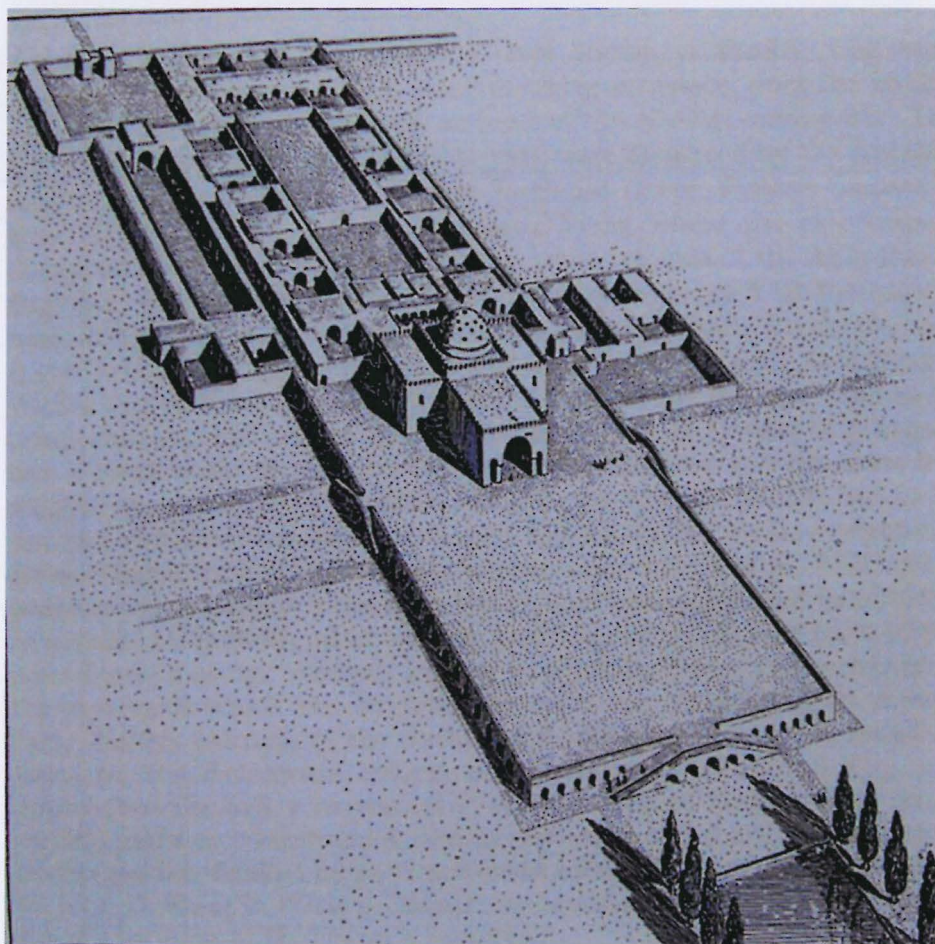
Obr. 28

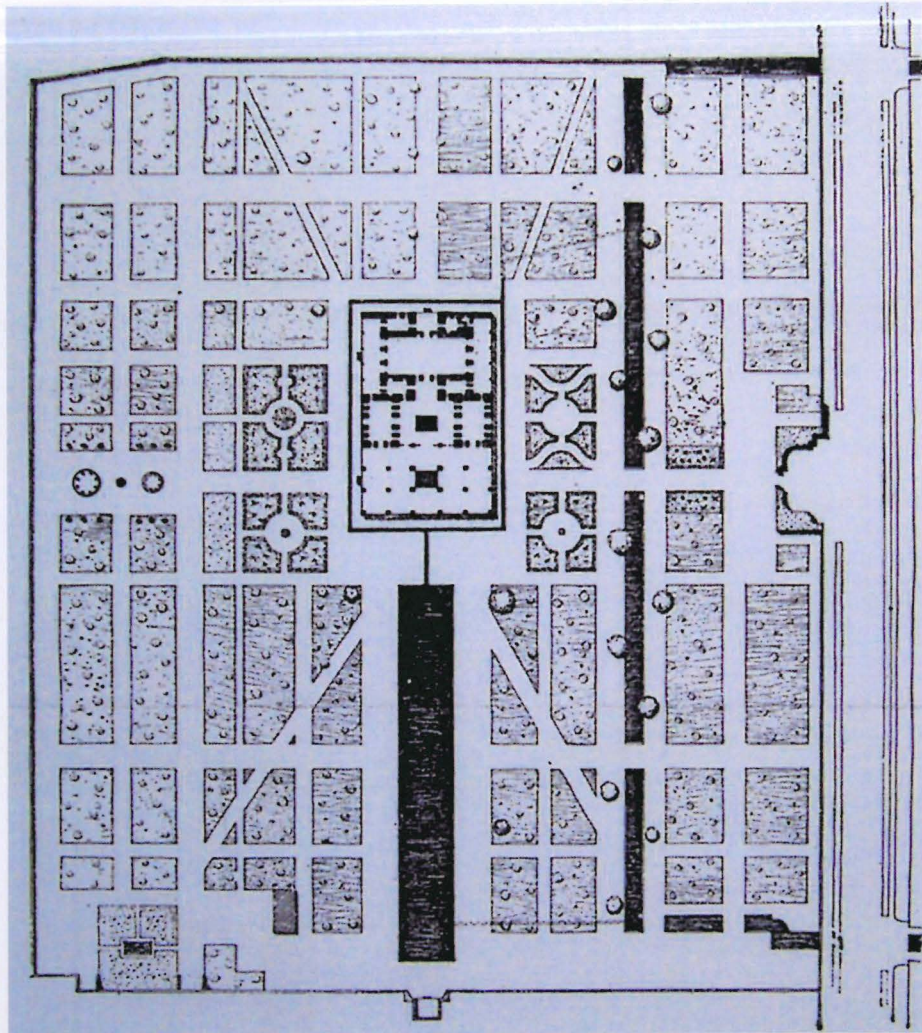
Obr. 29

Obr. 30

Obr. 31

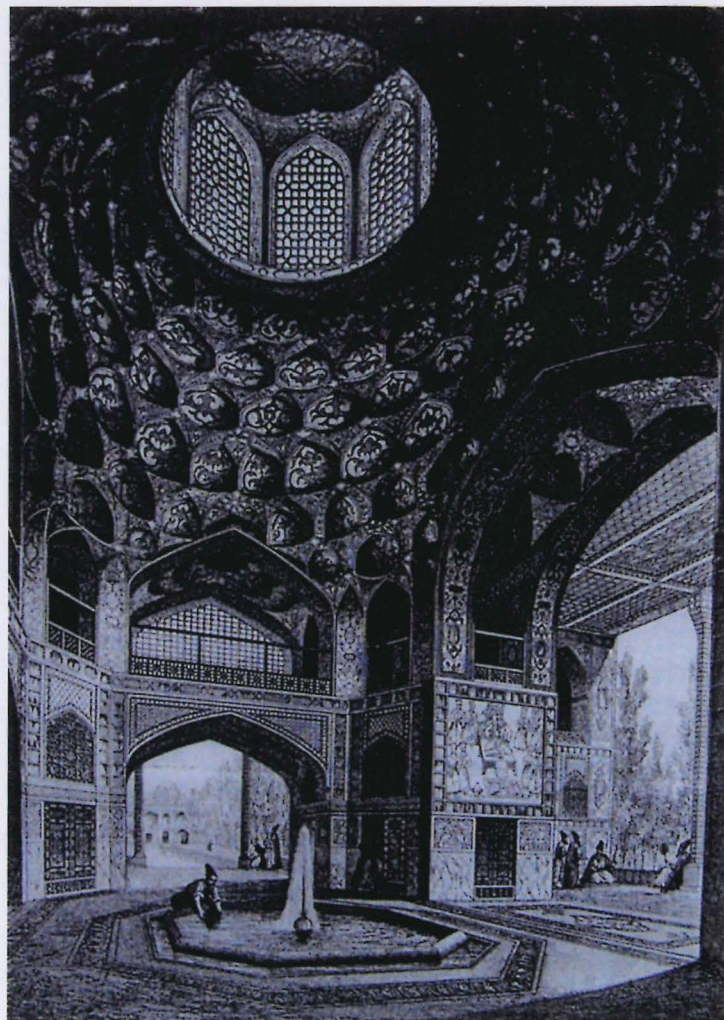
Obr. 34

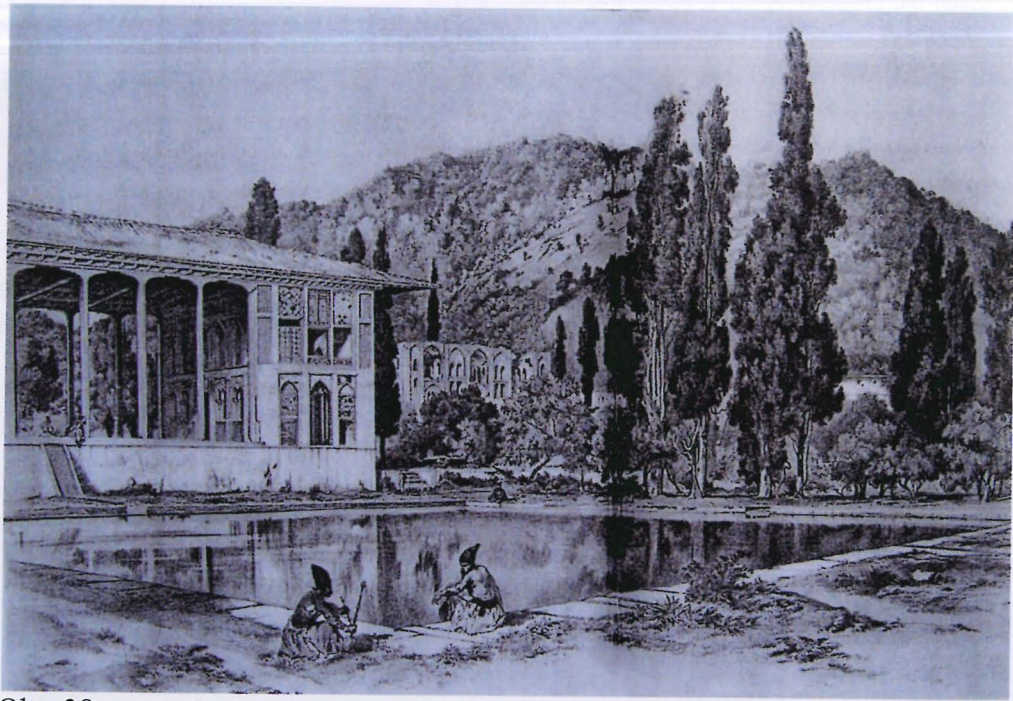
Obr. 35

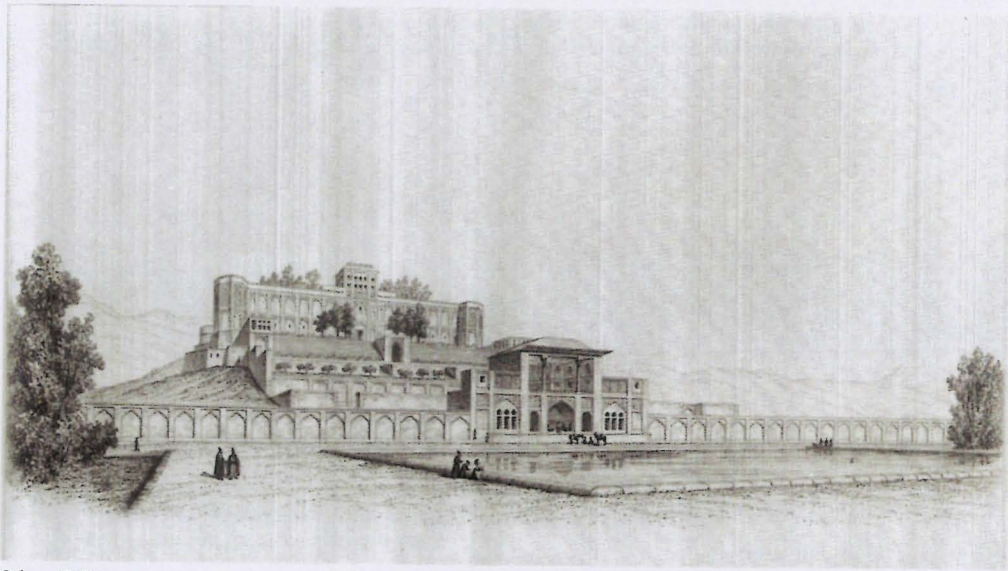
Obr. 36

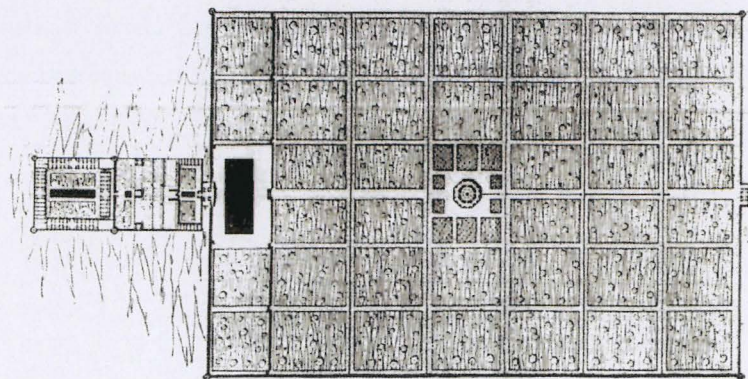
Obr. 37

Obr. 38

Obr. 39

Obr. 40

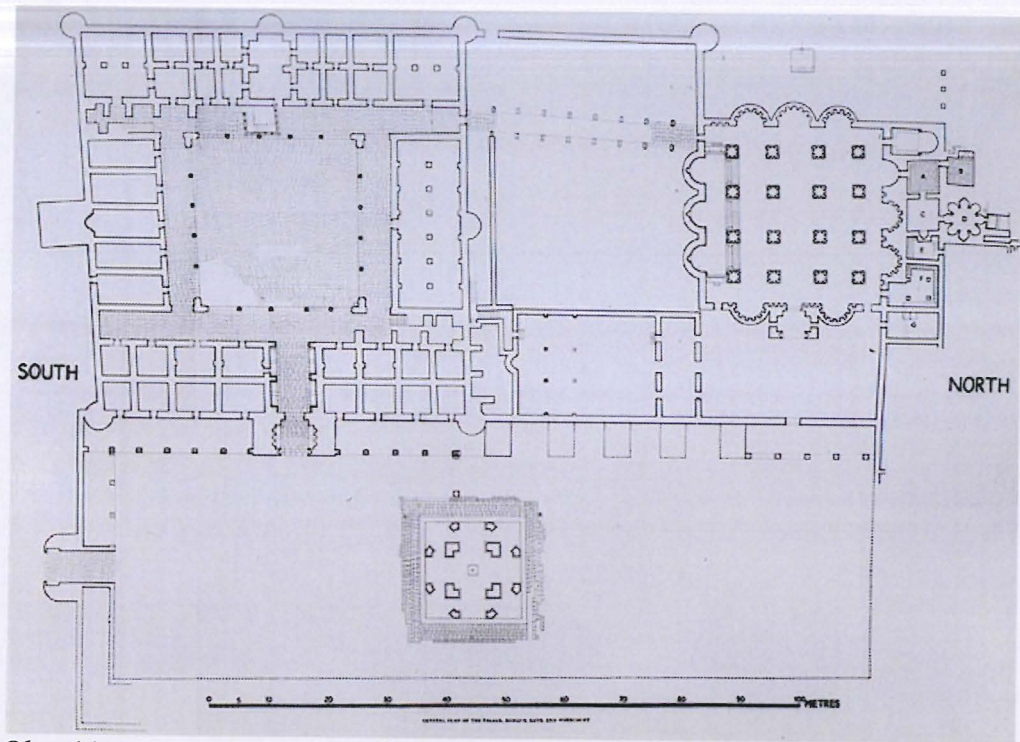
Obr. 41

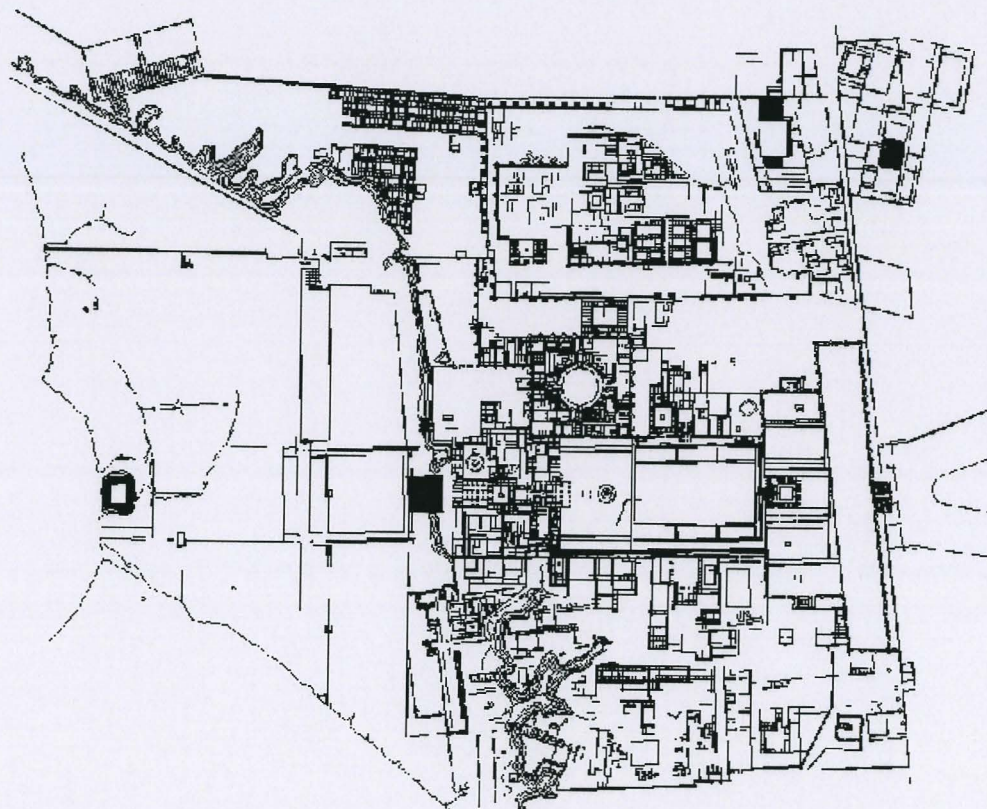
Obr. 42

Obr. 43

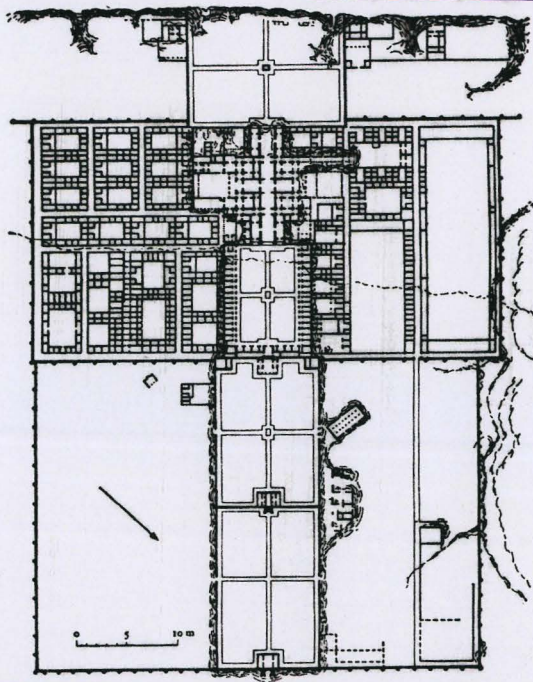
Obr. 44

Obr. 45

Obr. 46

Obr. 47

Obr. 48

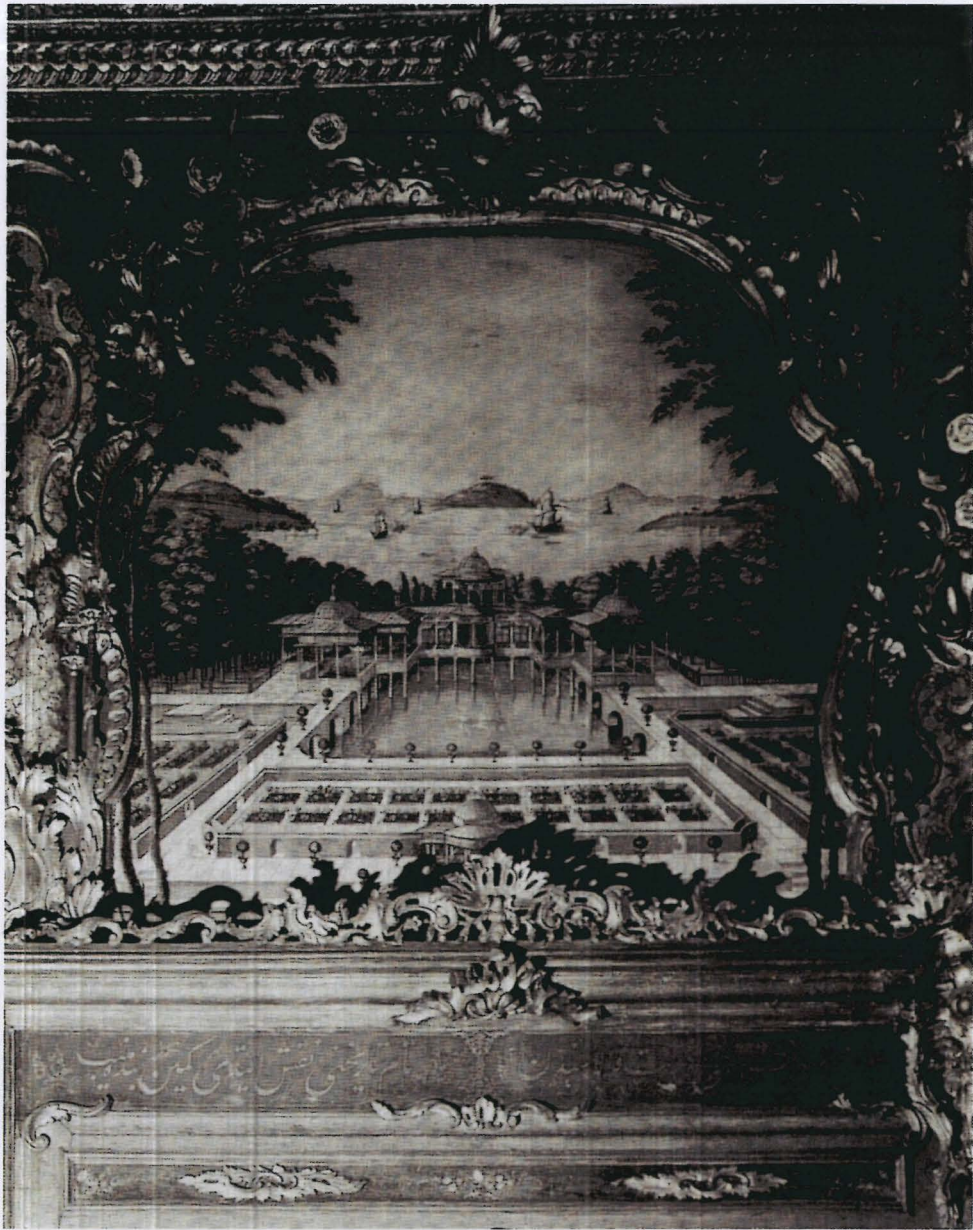
Obr. 49

Obr. 50

Obr. 51

Obr. 52

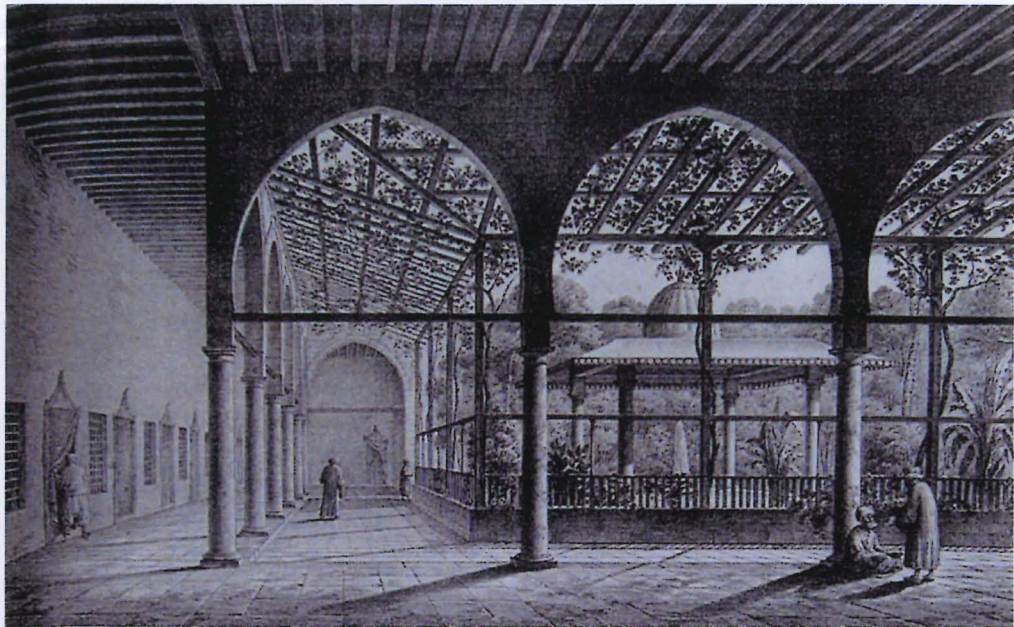
Obr. 53

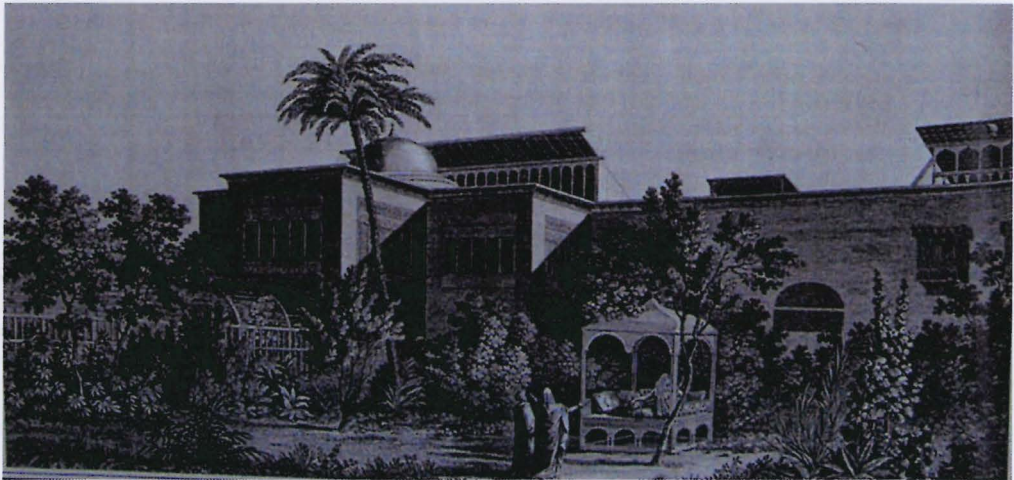
Obr. 54

Obr. 55

Obr. 56

Obr. 57

Obr. 58

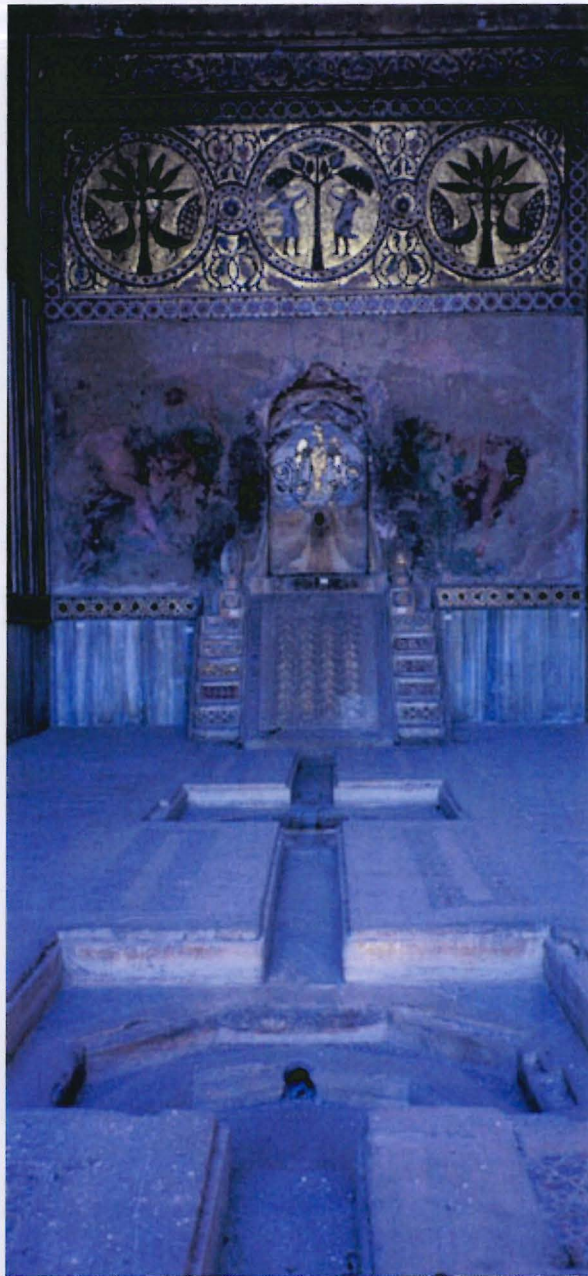
Obr. 59

Obr. 60

Obr. 61

Obr. 62

Obr. 63

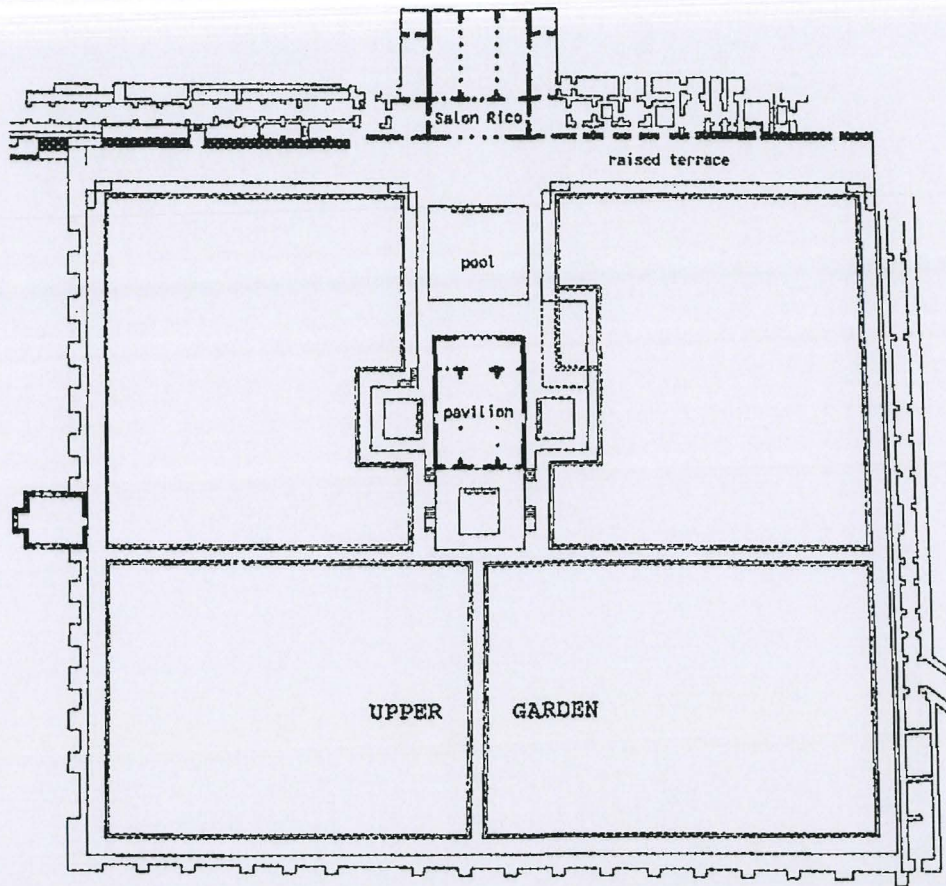
Obr. 64

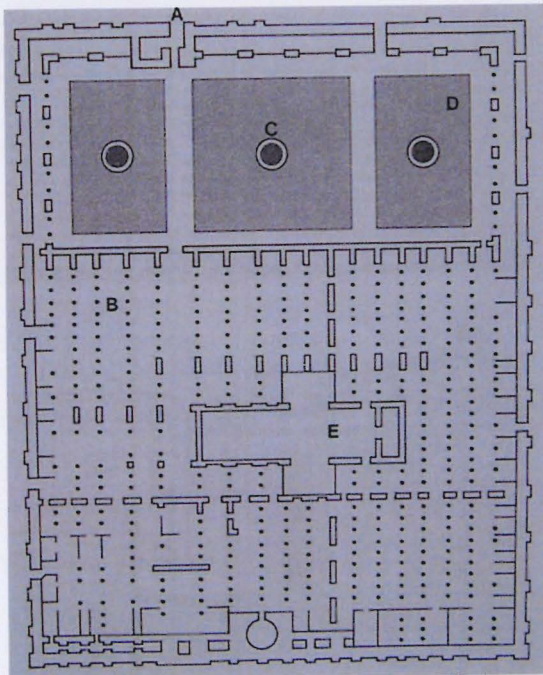
Obr. 65

Obr. 66

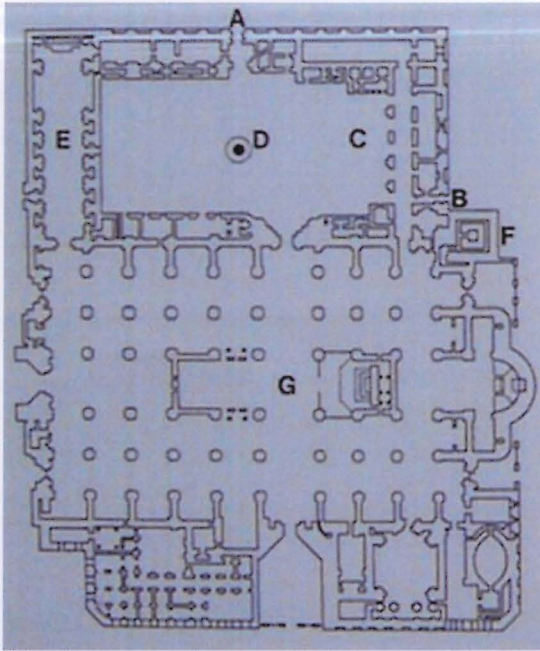
Obr. 67

Obr. 68

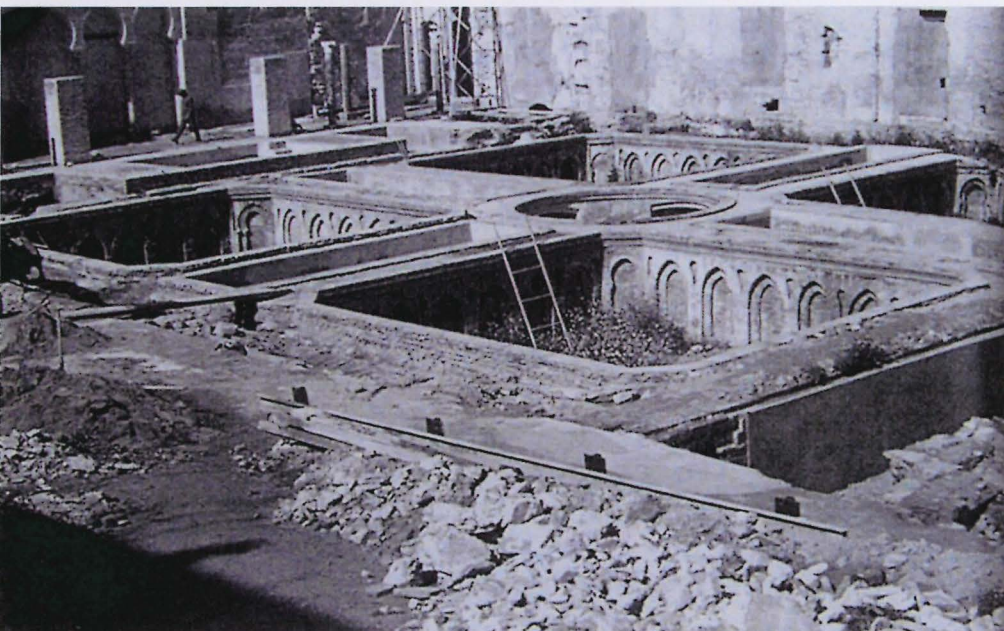
Obr. 69

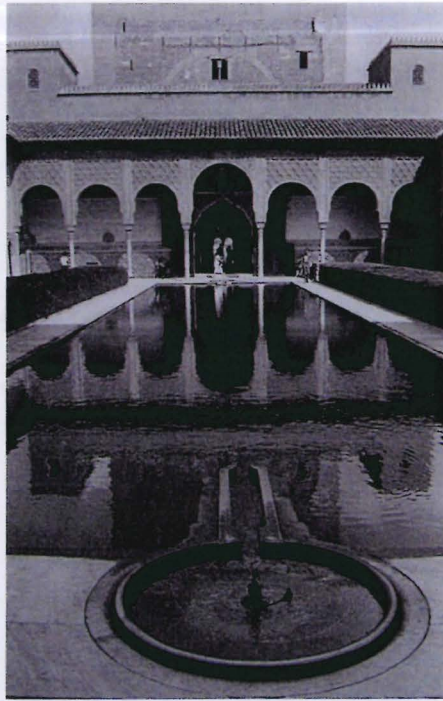
Obr. 70

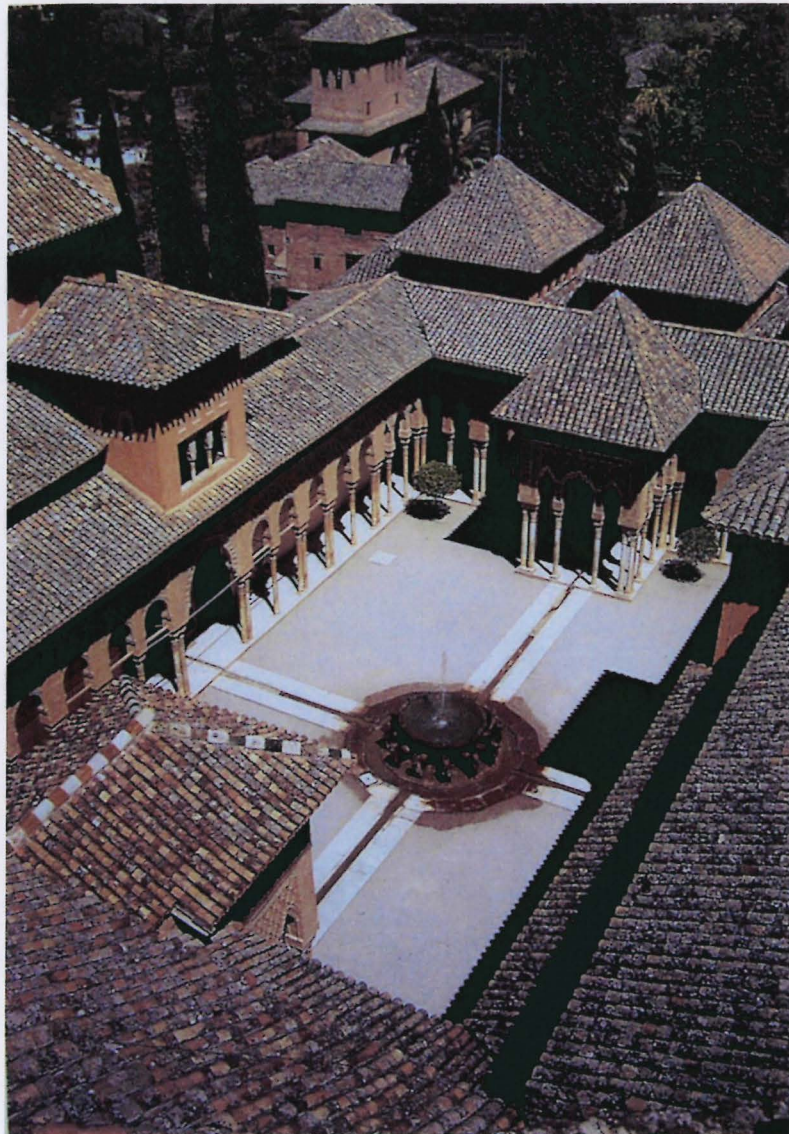
Obr. 71

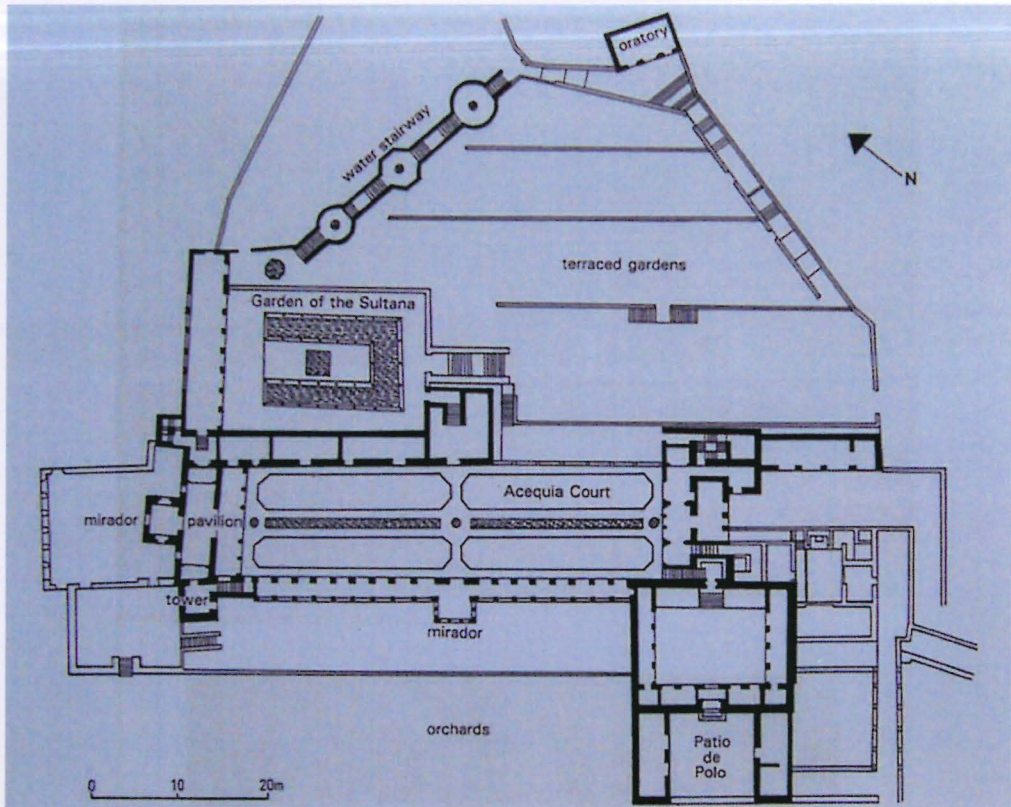
Obr. 72

Obr. 73

Obr. 74

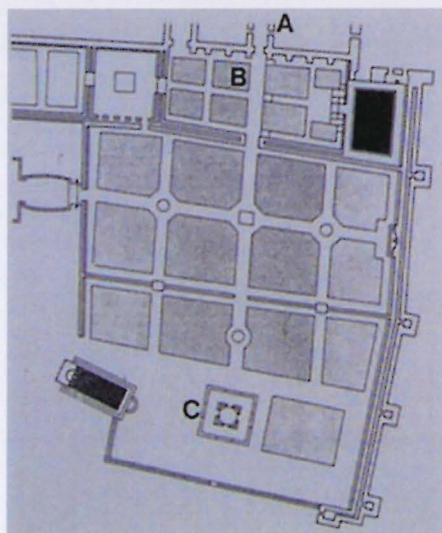
Obr. 77

Obr. 78

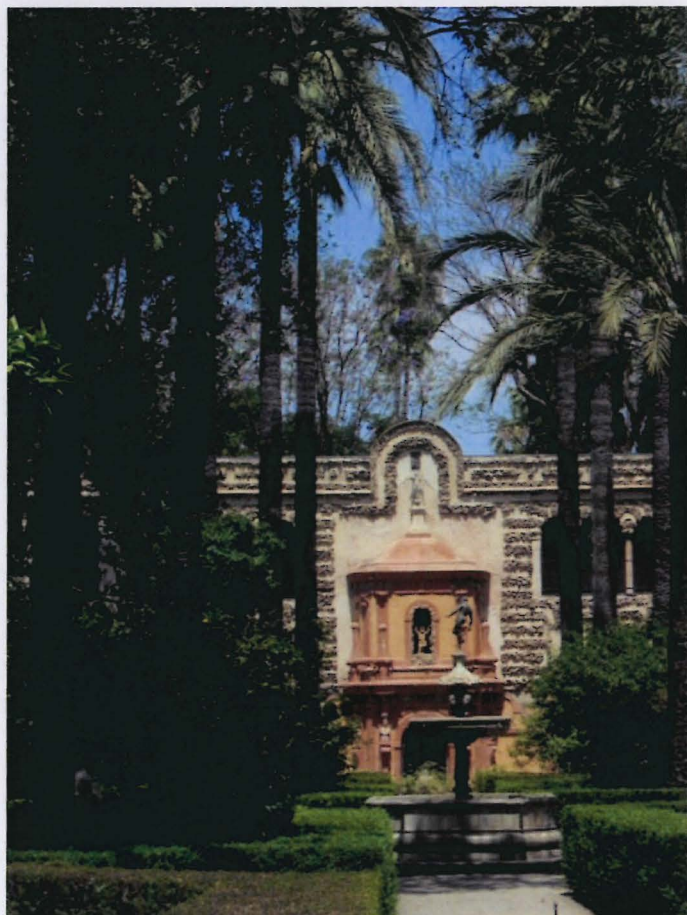
Obr. 79

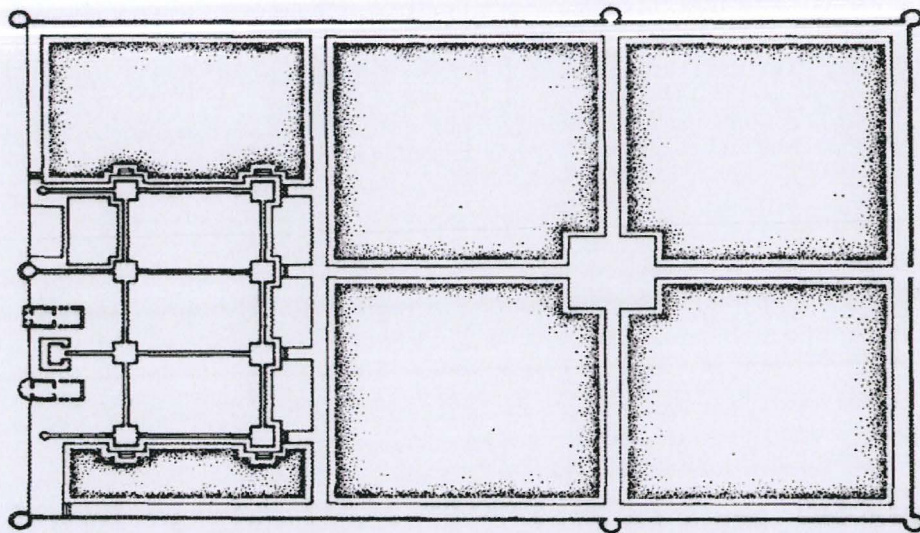
Obr. 80

Obr. 81

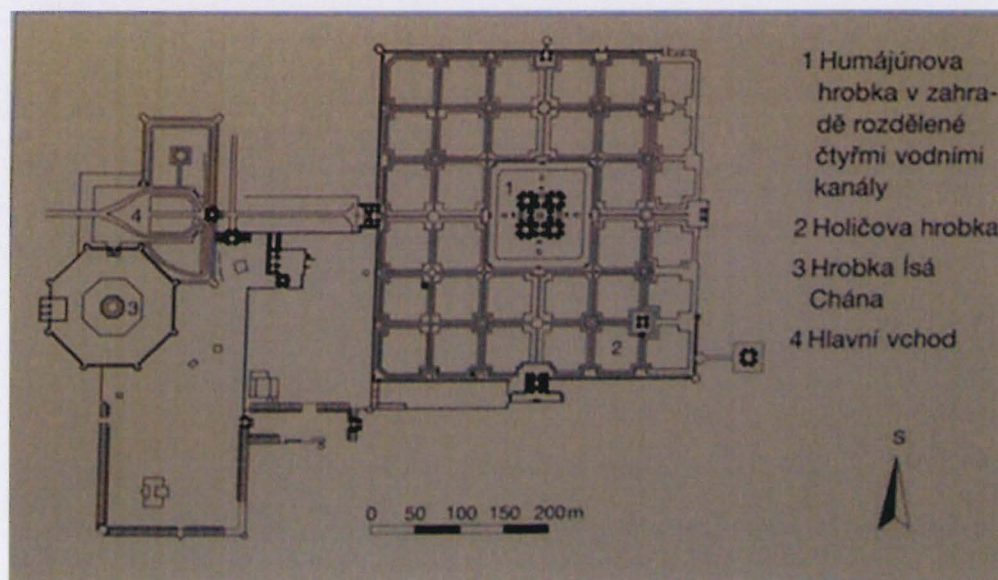
Obr. 82

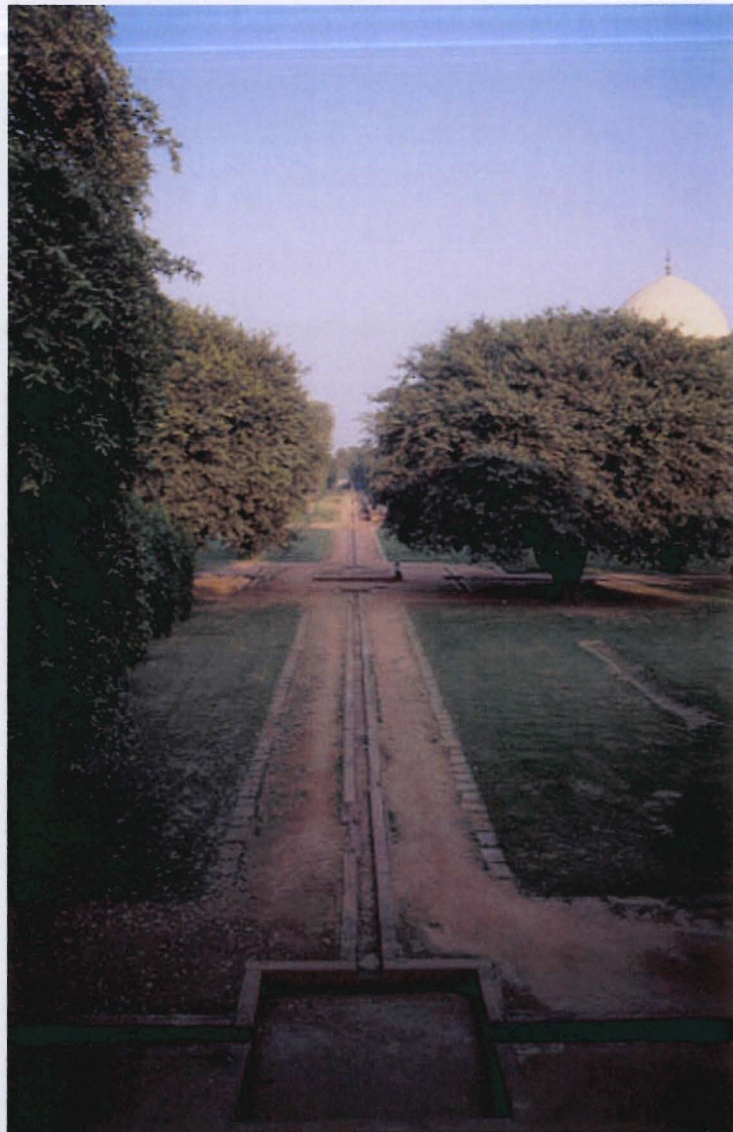
Obr. 83

Obr. 84

Obr. 85

Obr. 86

Obr. 87

Obr. 88

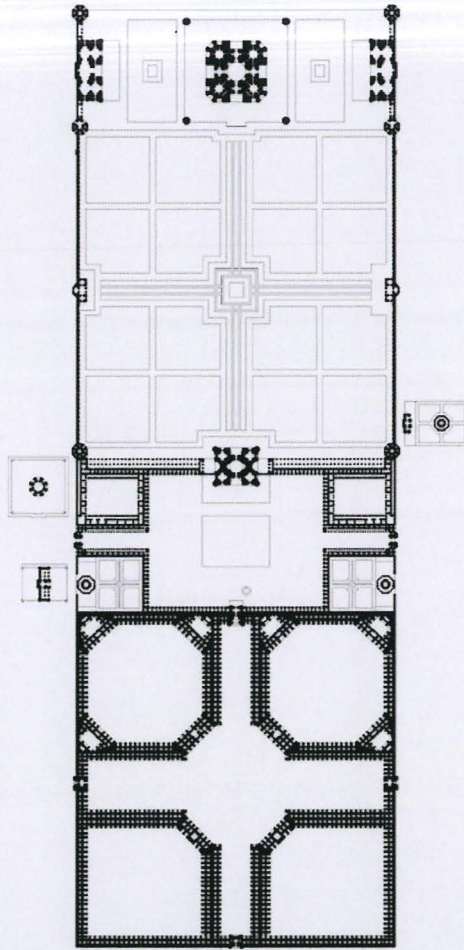
Obr. 89

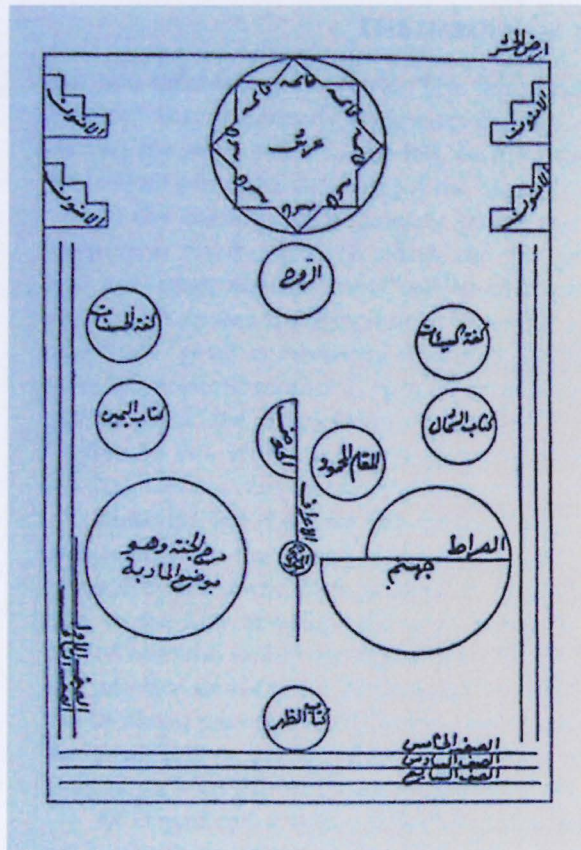
Obr. 90

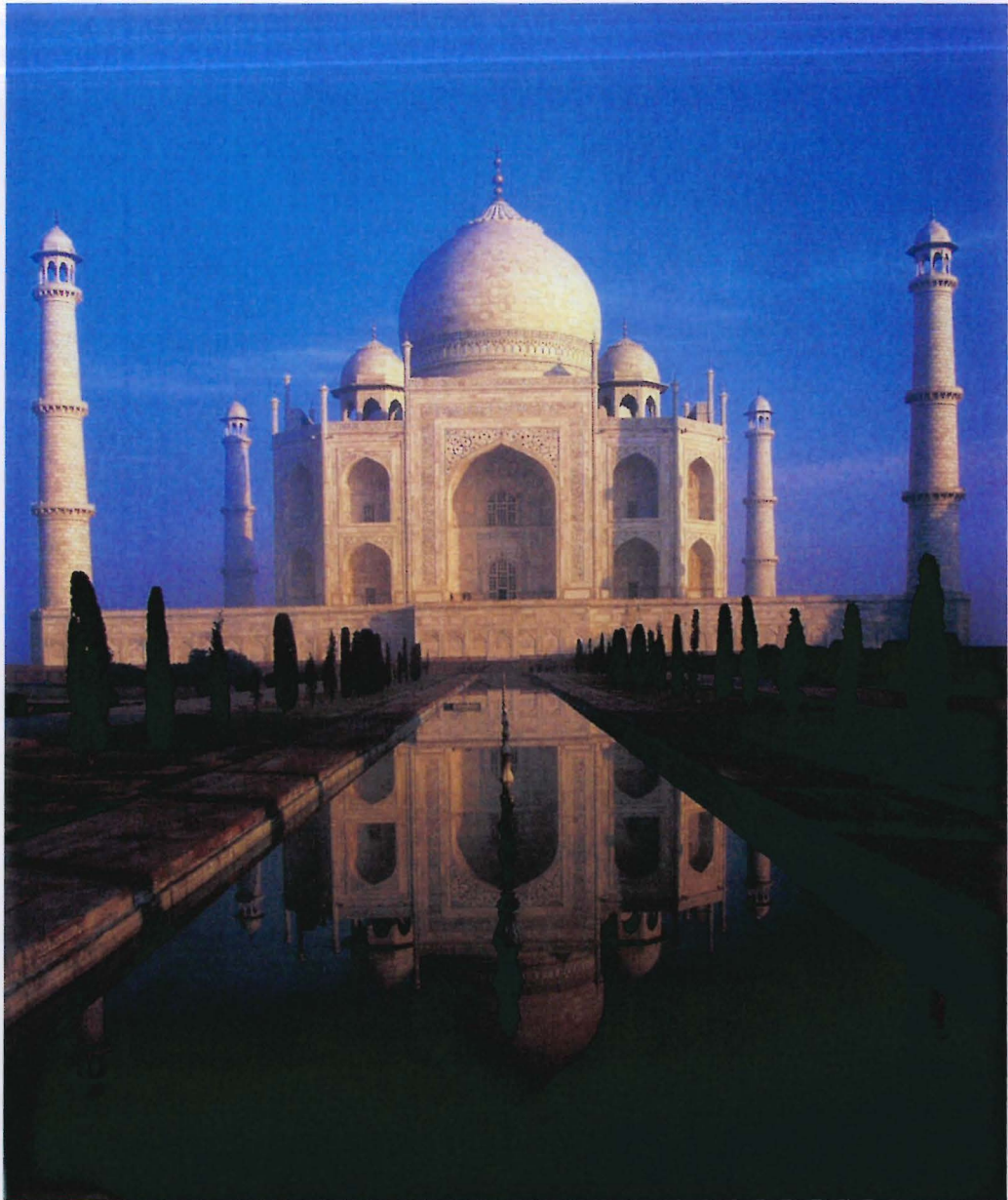
Obr. 91

Obr. 92

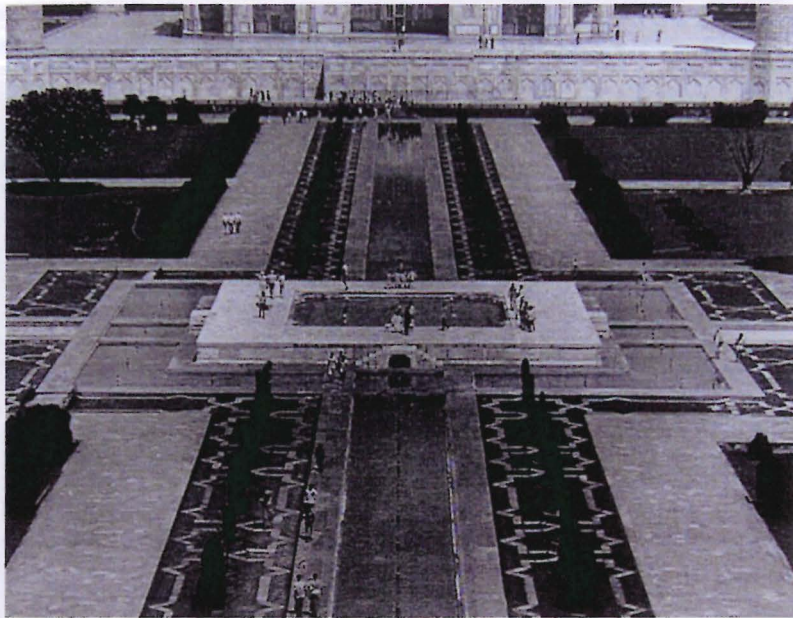
Obr. 93

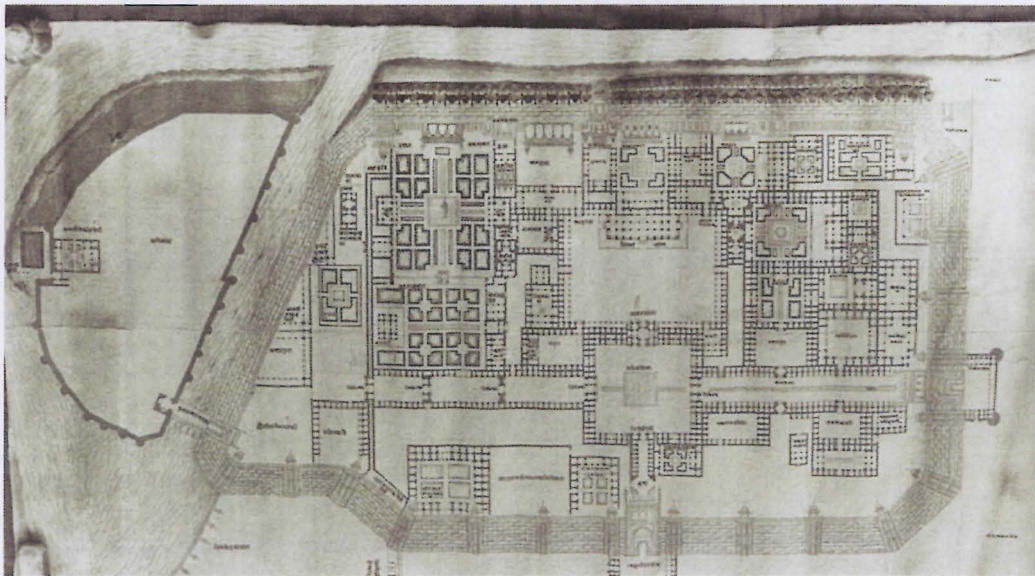
Obr. 94

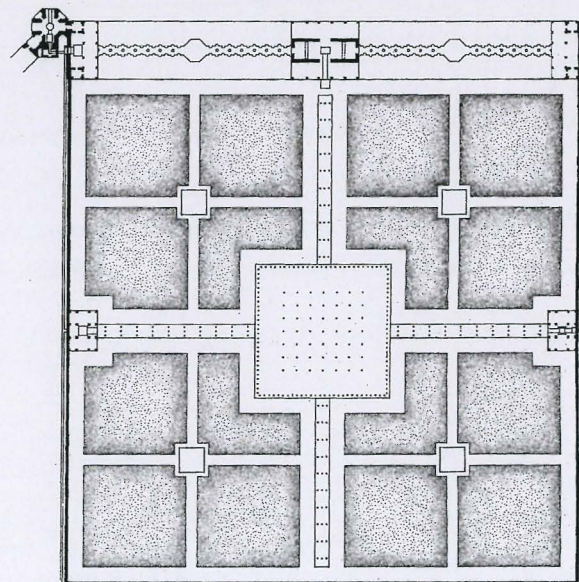
Obr. 95

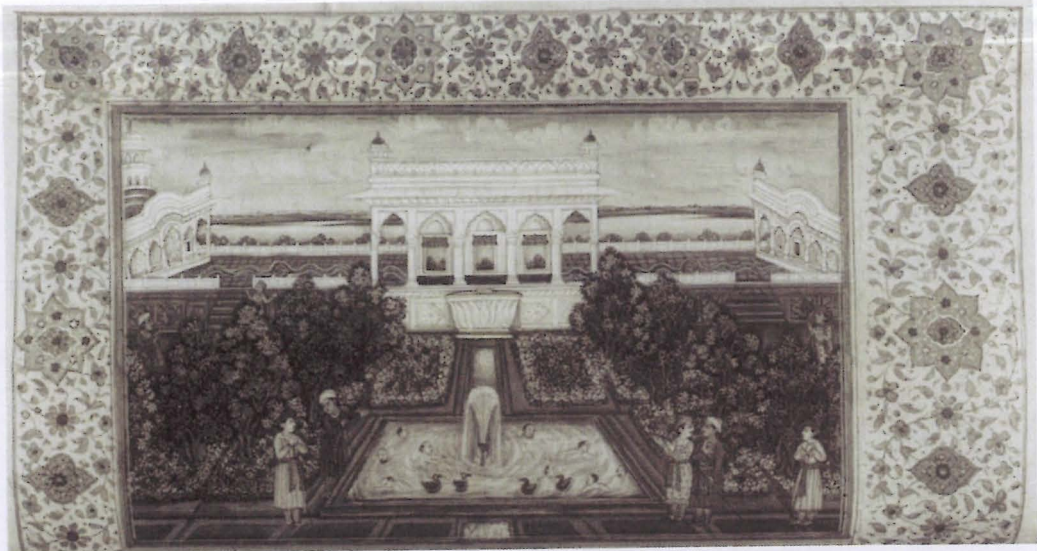
Obr. 96

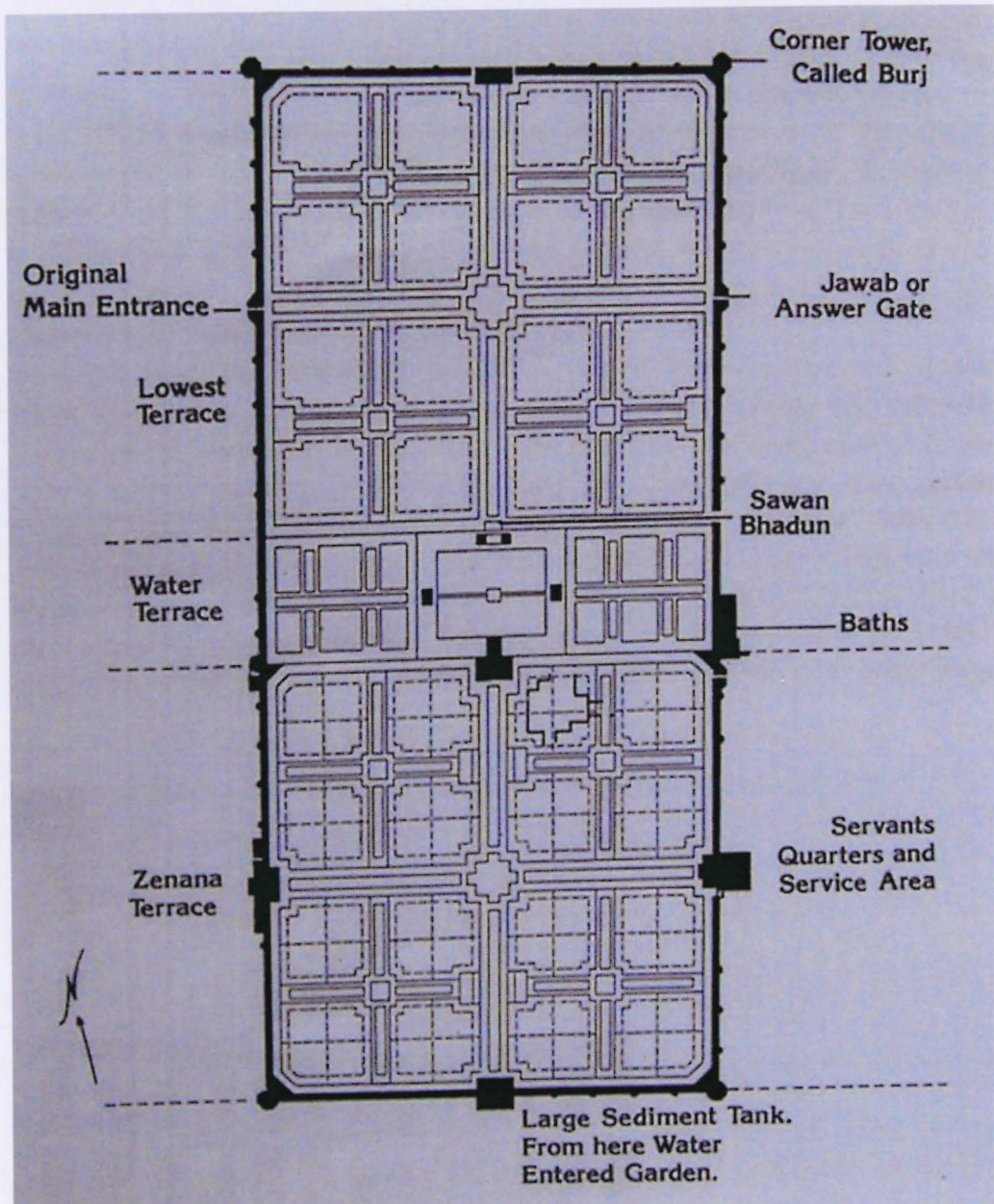
Obr. 97

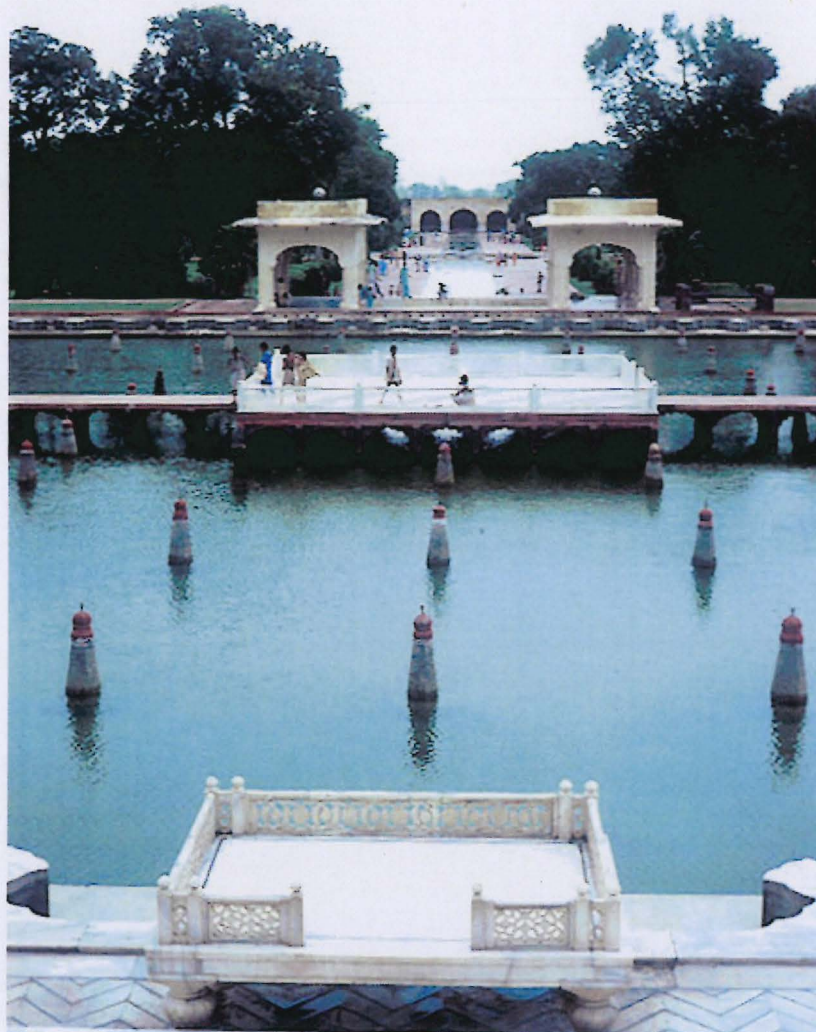
Obr. 98

Obr. 99

Obr. 100

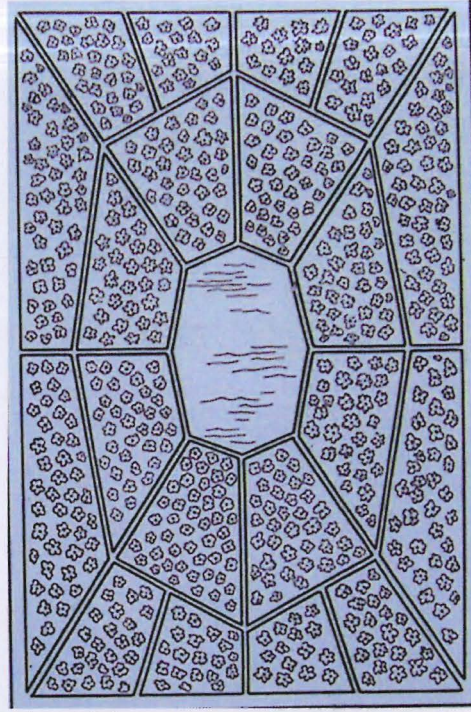
Obr. 101

Obr. 102

Obr. 103

Obr. 106

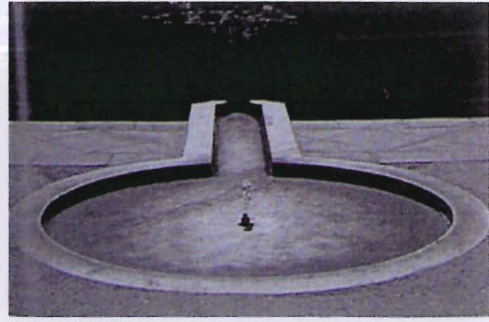
Obr. 104

Obr. 105

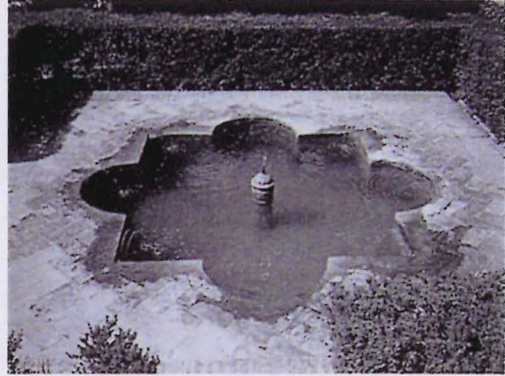
Obr. 107

Obr. 108

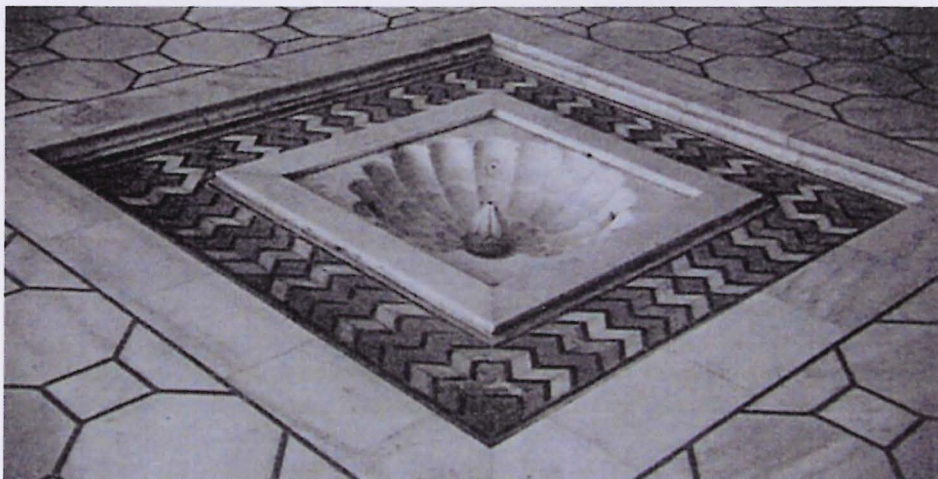
Obr. 109

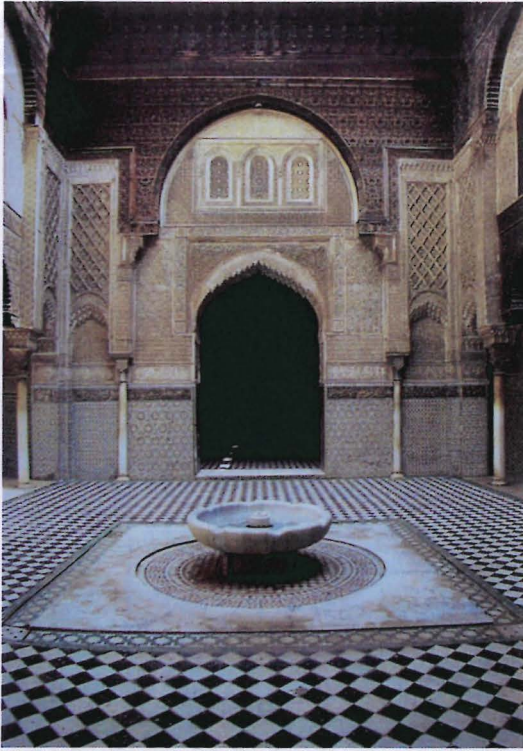
Obr. 110

Obr. 111

Obr. 112

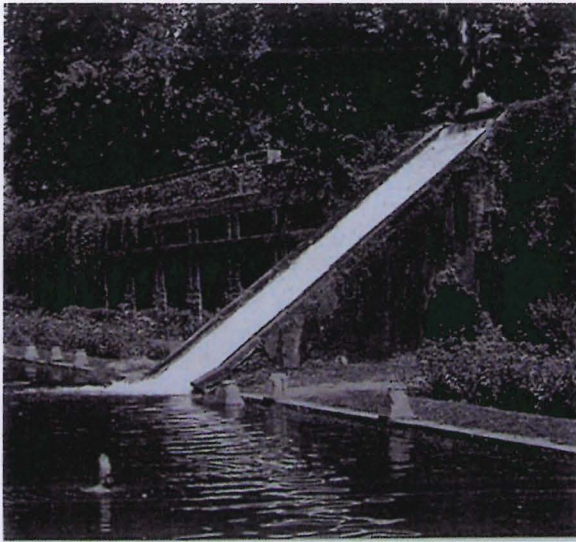
Obr. 113

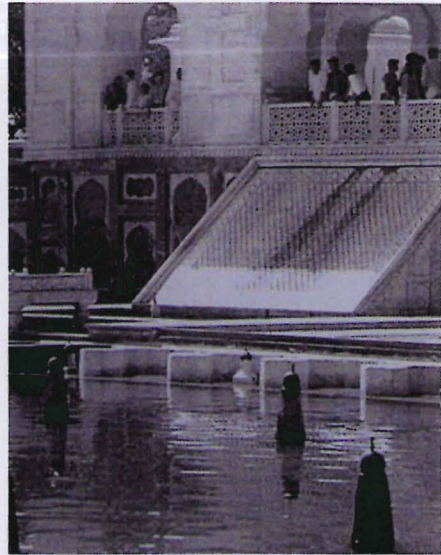
Obr. 115

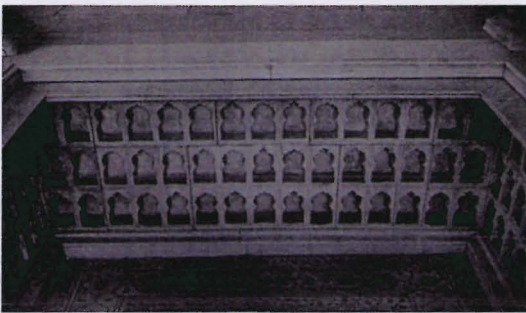
Obr. 114

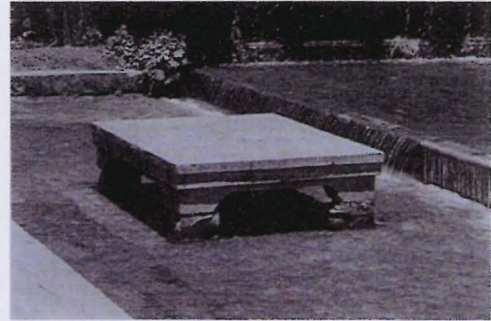
Obr. 116

Obr. 117

Obr. 120

Obr. 118

Obr. 119

Obr. 121